

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: TORMAY CÉCILE, KORTSÁK JENŐ, TÁRNAI ISTVÁN: *Novellák.* • VIDA PÉTER: *Regény.* • RITÓÓK ZSIGMOND: *Fajtság és magyarság.* • MISSIK ENDRE, B. PODMANICZKY PÁLNÉ, RISSÁNYI JÓZSEF, BARDÓCZ ÁRPÁD *versei.* • PAULER TIVADAR: *Világos körül.*

Elvek és művek: THJ: *Ady Endre életrajza.* • *Könyvismertetések.*
Szemle: GR. KLEBELSBERG KUNÓ *beszéde a miskolci színház ünnepén.* • GALAMB SÁNDOR: *Színházi szemle.* • HARTMANN JÁNOS: *Erdélyi irodalom.* • TAMÁS JÓZSEF: *Két kiállítás.* • **Apró cikkek:** AMBRÓZY AGOSTON: *Hornay Ödön művészete.*

1924. ÉV

JANUÁR

I. SZÁM

II. ÉVFOLYAM

ÁRA: 4000 K

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

Előfizetés 1924 első negyedére 10.000 K.

T A R T A L O M

	Oldal
<i>Tormay Cécile</i> : A siker	1
<i>Vida Péter</i> : Éjszakára virradat. (Regény.)	9
<i>Ritoók Zsigmond</i> : Fajtság és magyarság	25
<i>Missik Endre</i> : Őszi koszorú. (Vers.)	38
<i>Kortsák Jenő</i> : A letkési agarászat	39
<i>Tárnai István</i> : Ünnepejéjelen	52
<i>Br. Podmaniczky Pálné</i> : Lord Byron utolsó sorai. (Vers.)	56
<i>Világos körül</i> . (Pauler Tivadar naplójából.)	57
<i>Rissányi József</i> : Ma. (Vers.)	77
<i>Bardócz Árpád</i> : Börtönlakók. (Vers.)	78
ELVEK ÉS MŰVEK:	
<i>thj.</i> : Ady Endre életrajza	80
<i>m. gy.</i> : Magyar hűmondák képekben	85
<i>Hartmann János</i> : Komáromi János: A régi szerető	86
<i>Moór Gyula</i> : Dr. Laky Dezső: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai	88
<i>Vajthó László</i> : Verseskönyvek. (Varságh János: Szélcsend. — Szombati-Szabó István: Régi japán költők. — Bardócz Árpád: Japán versek. — Balogh István: Égi karavánok. — Huszár: Magyar éjszaka.)	89
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Szelényi Ödön: A lélek élete	90
<i>—t—</i> : Császár Elemér: Az irodalmi kritika	91
<i>Rédey Tivadar</i> : Hajnali harangszó. (Mécs László verseskönyve.)	92
<i>Szabó Miklós</i> : Csengery János Horatius-fordítása	96
SZEMLE:	
<i>Gróf Klebelsberg Kunó</i> beszéde a miskolci színház ünnepén	98
<i>Galamb Sándor</i> : Színházi szemle	101
<i>Hartmann János</i> : Erdélyi irodalom	104
<i>Tamás József</i> : Két kiállítás.	109
APRÓ CIKKEK:	
<i>Ambrózy Ágoston</i> : Hornyay Ödön művészete	110

Beküldött könyvek. — *Altay Margit*: Az amerikai leány. Regény fiatal leányok számára (Pallas). — *Aldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címere levelek. 2. kötet 1. füzet. — *Ars una*. Művészeti Szemle. Szerkeszti Pogány Kálmán. — *Babits Mihály*: Dante: A paradicsom. Műfordítás (Révai). — *Balassa Bálint* Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta dr. Dézsi Lajos. I—II. (Genius). — *Balzac*: Nőtlen ember otthona. Regény, fordította Moly Tamás (Franklin-Társulat irod. és nyomdai műintézet). — *Balzac*: A vidéki orvos. Ford. Bartos Zoltán (Franklin-Társulat). — *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán*: Erdélyi magyarság. Népdalok. Kiadja a Népies Irod. Társaság (Rózsavölgyi és Tsa). — *Bartóky József*: Mécsvilág. Elbeszélések (u. o.). — *Bölcskey Ödön*: Cispátrónói Szent János élete és kora. I. (Székesfehérvár, Debreczeni István.) — *Bárfai Szabó László*: A M. Nemz. Múz. könyvtárának címjegyzéke. VIII. Gr. Széchenyi István könyvtára. — *Csehov Antal*: A semmirekellő. A halál árnyai. Ford. Goda Géza (Franklin). — *Enquête sur la situation du travail intellectuel. 1re série*. Questions générales. Les conditions de vie et de travail des musiciens. Par William Martin. Volume I (Soc. des Nations. Commission de Coopération intellectuelle). — *A. Fogazzaro*: Leila. Ford. Honti Rezső (Genius). — *Gombos Albin*:

CALDERONI ÉS TÁRSA LÁTSZERÉSZEK TELEFON
BUDAPEST V, 173—26
 VÖRÖSMARTY-TÉR 1. (Haas-palota)

A SIKER.

A kútból lassan szállt felfele a rézveder. És ahogy emelkedett, neki-neki kondúlt a megzöldült köveknek. Kiloccsanó vize hosszú csurranással hullott alá a hűvös, visszhangos mélybe és az ég összetört odalenn.

Glaukos a lengő ércveder után kapott. Két kezével emelte ki a nedves homályból a napra. Föléhajolt. A víz hidege megcsapta az arcát. Szép, fiatal feje a vágy mozdulatával nézett rá vissza és mégis tiltón ingott a nyugtalan tükörben. Mit bánta... Szomjas volt, inni akart hosszasan, féktelen ivással és a kút kőkávján megbillentette a vedret, mintha esókra asszonyi fejet billentene magához. Egyszerre megrettent a saját mozdulatától. Dacosan visszakapta kinyíló száját és eltaszította a vedret.

A víz loccsanva ömlött ki a hideg ércből és szétfutott a forró, fehér kövezeten. Egy pillanatig még terjedt, látszott, mintha felhő kúszna a földön. Aztán beitták nedves nyomát a kövek és az ifjú ember lába előtt ismét vakító és izzó volt a tér.

Szomjúság... Glaukos gyötrődve nyújtózott a magasba. Aztán, mintha halk kiáltásban elpattant volna a nyújtózás, teste szinte összeropant és égő tekintete gyűlölettel nézett bele a korinthosi nyárba. Ellenségesen nézett bele, ökölbe szorított kézzel, mintha mindent le akart volna ütni, ami ifjúságának kínzón odakínálta magát, a kútat is, a nyarat is, a gyepes lankát is, amelyen jó lett volna hanyatt heverni az olajfák árnyékában.

Csak a vágy volt az övé, semmi más. A nyár sem, a kút sem, a fák árnyéka sem, csak a vágy... a lányok sem, a bor sem...

Még kicsiny fiú volt, mikor egyszer anyja mellett botorkált a porban, a fehér argolisi úton. Szemközt, napkelte óta jött már felé az út, egyre jött, kecskerágta bokrok, törtlevelű, vén aloék mentén, görbe fügefák alatt, tikkadtan, porosan jött és nem fogyott el mezítelen kis lába elől.

Belekapaszkodott az anyja lecsüngő chitonába. Panaszosan nyöszörgött:

— Fáradt vagyok... nagyon fáradt vagyok.

Két vándorló ember érte őket utol. Az egyik mondott valamit és nevetett. A másik elhaladóban visszanezített. Borostás, kék állú, hegyes orrú ember volt. Apró, gyulladt szeme gúnyosan hunyorgott.

— Valóban nyomorult kis féreg. Hitvány semmirevaló. És milyen lustán vonszoltatja magát...

Az emberek odébb mentek. A borostás kék arc már jó ideje eltűnt, de azért csodálatosan mégis ott maradt a poros napsütésben. Gyulladt, kicsiny szeme, mint két gonosz seb, hunyorgott Glaukosra, hegyes orra tovább csúfolódott.

A fiú hirtelen eleresztette az anyja köntösét és gyorsabban kezdte szedegetni a lábát.

Sötét, nagy ciprusok árnyéka vetődött elé. A súlyos zöld lombok között egy bronzszobor állt. Homlokán olajágból font koszorú volt. Ki ez? Az olympiai győző, Lysias? A halhatatlan diskosvető?...

Glaukos ettől a naptól kezdve gyakran gondolt a gyulladtszemű, vigyorgó kék arera és a bronz athlétára is sokszor gondolt. Valamikor Lysias is lehetett fáradt, kicsiny fiú... És most mégis ott áll a szobra az út mentén. A porból felnéznek rá a vándorlók és megkoszorúzzák és akkor is él, mikor már nincs többé.

Minden olympiai győző kapaszkodott hajdan egyszer az anyja köntösébe... Az ő homlokán is lehet koszorú és a szobra is állhat még az utak mentén és lenn a porban a kék borostás arcú ember leveszi a kalapját.

Névtelen vágyódások derengtek fel benne. Nyugtalan sóvárgás kínozza valami után, amiről nem sejtette hogy mi, nem sejtette, hogy hol van.

Éjjelenként sokszor felriadt. Ilyenkor bódult sietség volt a belsejében, melynek kezdete még öntudatlanságában fogant. A lélegzete zihált, kapkodni kezdett, mintha valami hajszolta volna és a homloka mögött ijesztő bírkózást érezett.

Már nem nevetett úgy, mint régen és az anyjának nem panaszkodott, ha fájdt valami. Kék szeme sötétebb lett és régi játszótársait elkerülte.

Egy alkonyaton azután, a kraneioni kapu előtt, egy ifjú embert látott, akit lármás, rivalgó tömeg sodra vitt a ciprusligeten át, Herakles temploma felé. Vállán vitte a nép, mint egy istenszobrot. És az erőnek és szépségnek élő istenszobra diadalmasan mosolygott.

— Győzött... — suttogta Glaukos elragadtatottan. Ragyogó, nagy tekintettel nézett fel az idegen athlétára és egyszerre világosan érezte, hogy a győztes és az ujjongó tömeg... ez volt az, aminek a vágya régóta babonázta őt.

A kép belevésődött a szemébe. Ezt akarta, ez után sóvárgott... Siker... mindenható siker. És többé nem volt az övé a nyár, a kút és az árnyék hűvöse a puha fűben, az olajfák alatt. És nem lehettek övé a leányok és nem lehetett övé az agyag amphorák mámora.

A győzelem és a siker kegyetlen istenek. Oltáruk ott áll minden út fordulójánál és minden áldozatot magának követel.

Glaukos már rádobta az oltárra a suhancévek vad féktelenségeit, rádobta fiatal tavaszát, holdas, szerelmes éjtszakák kerítő mámorát, nótás csapszékek részegségeit, kifestett leányok hívó mosolyát, az anyja könnyeit.

Sikert akart, ujjongó tömeget, szobrot, koszorút, templomot. És ha szomjas ifjúsága égő kínban kiáltott enyhülés után, visszakapta a fejét és elöntötte a vederből a vizet.

— Glaukos, hát nem látod, ha esténként a palestra felől hazatérsz? Nem látod, hogy mindég várakozom reád a kertek alatt, a fal tövéén?

Phyllis hátraeresztette könnyű peplosát és mintha kis testét oda akarta volna vetni elé, elállta az útját:

— Ó, Glaukos, hát nem tudsz szeretni engem?

Az ifjú ember megremegett, mint a tenger szelében a ciprusok. Olyan közel volt hozzá a leány és olyan szép volt.

De a siker kegyetlen isten és oltára ott áll minden út fordulójánál... A szemöldöke összeszökött és durván eltaszította magától a leányt.

— Eredj, a kikötőben elég hajós van, akinek kellenél.

Aztán futni kezdett és a két kezében, mint forró élő kínt, vitte a leány megérintett testének a melegét. El szerette volna dobni, ki szerette volna harapni a tenyeréből ezt a gyönyörű forróságot. Felnögött és a szájára szorította a kezét és... kicsókolta belőle, ami a leányból ott maradt.

Soká futott. Szűk sikátorok magas, meleg falai között rohant előre. Kétoldalt lihegték a kövek, rálihegték a napsütés beszívott melegét. A kertek bódult szaga az arcához ért, elkábította a halk virágmenyegzők mámorá. Leányokra gondolt, akik mindig elhaladnak, soha meg nem állnak. Kupákra, melyekből nem ő iszik. Menekülni akart és futtában a kőfalakon törölte le a kezét. A tenyere vérezett, a lába botladozott, a haja lobogott, a melle zihált. Nagy, tántorgó szökkenésekkel, meredek sikátorok lépcsőin ugrált le. Asszonyok hívták, asszonyok nevettek utána.

A barátságtalan, szegény utcák mind mélyebbre süllyedtek. A házak egyre magasabbak és keskenyebbek lettek. Falaik között színes rongyok száradtak a szélben. A tenger szaga érzett.

Glaukos már a kikötőben járt. Az ingó árbocok között, mint duzzadt, fekete erek feszültek a kötelek a zöldes alkonyati égen. A hajók sötét teste mellett itt-ott csillant a mozgolódó víz. A tenger élt, de hangja nem volt az emberi zivajban. A part felett tüzek égtek. Felborított kosarak között hálók, döglött halak, rothadt gyümölcsök heverték a földön. A tengerész csapszékekből izgatott zene tódult ki a szabadba.

Glaukos megint érezte, hogy szomjas. Az ajka sós volt a tenger leheletétől. A toroka kiszáradt. Innen is, onnan is utánakapott a csapszékek zenéje. Hirtelen megállt.

Odabenn rhodusi emberek mulattak a peleponnesusi hajósok között. A szurtos olajosmécés világában egy miletosi leány táncolt lassan forogva az asztal tetején. Vörös haja meggyulladt és kialudt a feje körül, a szerint, ahogy a fény érte és elhagyta. A tánca ígért és tiltott, mint a csábítás.

A csapszék sötét mélyében valaki felnyögött:

— Bacchis rossz vagy... szép vagy...

— Szép vagy... dadogta Glaukos és babonázottan nézte őt. A homályból nekivadult durva arcok tolódtak bele a mécsvilágba. Nehéz tengerészkezek kapkodtak a levegőbe, mintha a leány után kapkodnának.

Egy részeg hajós tántorogva, borral telt kantharust emelt felé. A leány kikapta kezéből és ledéren himbálni kezdte a karcsú kancsót a teste mozgása szerint. Kínálta, visszavette és közben táncolt és minden forduló után, mintha a tánchoz tartoznék, hátraeresztett fejével ingerlően ivott.

— Evoe... hörgött felé az egész csapszék.

— Evoe... Glaukos megrázkódott ettől a kiáltástól, mintha belőle egy másik kiáltás, egy másik kép nyilalt volna az eszébe. Ujjongó tömeget látott és egy koszorús ifjút és Herakles templomát... Hátrálni kezdett. A felhabzott vér visszafelé szaladt az ereiben és régi mozdulatával ökölbeszorította két kezét, mintha le akarta volna ütni a leányt, a boros kantharust, a csábítást. Most... éppen most, mikor a miletosi Bacchis

magátkinálón előre hajlott. Szép égő sörénye az arcába lógott. Kifestett ajka között mint egy harapni készülő ragadozónak, megcsillantak a fogai. Egyszerre beárnyékolta a szemét... Há!... Veséket tépő madárvijjogást hallatott:

— Te vagy! Hahó, emberek, Glaukos van itt! Az asszonykerülő! Fogjátok meg! Hozzátok be nekem...

Vad röhögés üvöltött ki a csapszékből. Gonosz csúfolódás visított át a levegőn. A részeg hajósok Glaukosra rohantak. Izzadt kezek kaptak hozzá. Már gúnyolódva vonszolták befelé. A sötétben lompos, céda asszonyok vihogtak.

Egy pillanattig tartott. Glaukos felegyenesedett, karcsún, félelmesen, mint egy fiatal párduc és elhasználatlan, rettentő erejével lerázta magáról a belesimpaszkodó tivornyázókat.

Öklök suhogtak felé, elhajított kancsók repültek át a zshivajon. Valami keményen, élesen a homlokát érte. Felordított... Tört agyagcserepek hullottak vissza. Meleg vörös fátyol csapott a szemére és a vörös fátyolban kegyetlenül nevetett az asztal tetején a miletosi leány.

Glaukos izmai kilendültek a helyükből, mint az íjjak elpendített idegei. Két karjával maga köré suhintott és támadói egymásrabukva estek lába elé a bortól lucskos földre. Átugrott felettük. És mire a csapszékből feleszmélt a rémület, már nem volt ott. Futott magányosan, sötétben, szomjasan, kanyargó, szűk sikátorok homályán át. Futott az anyja háza felé.

A hegyoldalon, a köves út mentén szegényesen, némán álltak a világtalan ház falai és felettük, a mély égből, kicsordultak az első csillagok. Valamelyik ligetben még nyílhattak Korinthos ibolyái. Nem látszottak a sötétben, csak bódító lélegzésükről lehetett tudni, hogy ott vannak. Glaukos sarúja egyre vonatottabb neszt ütött a meredek úton.

Odabenn a házban mégis meghallották a jöttét. Valaki napszállta óta figyelt a falak között, valaki régóta várt. Az alacsony ajtóban egy ingó mécs jelent meg és világa tétován kifaragta a kék éjtszakából Glaukos anyjának képét. Az asszony sáfrányszínű peplosában mereven állt a küszöbön és összevont szemöldökkel kémlelt bele a sötétbe.

— Te vagy? ...

Mikor fia homlokán meglátta az alvadt vért, halkan felsikoltott.

Az ifjú ember félrefordította a fejét, mintha nem akarta volna, hogy az anyja aggódása hozzáérjen és elgyöngítse őt.

— Semmi, — dörmögte elutasítón és hátravetette a homlokát, — majd betakarja a koszorú... Az asszony felsóhajtott és mialatt bereteszelte az ajtót, valamit mondott, ami csak lenn, mélyen, a szívében hallatszott: — Ó, Glaukos, Glaukos, hát miért nem tudod, hogy nincs olyan koszorú Hellasban, mint amilyen az anyád két keze lenne a homlokod körül...

Fáradt lépése végighangzott a tornácon, a kis peristylon kövezetén, aztán befordult a mécsvilág a kamrába. Az asszony szótlánul tette Glaukos elé a kenyeret. És mint ünnepnapokon, juhsajtot, kyprosi hagymát, fűgét és egy cserépedényben jószagú sűrű attikai mézet is tett elé.

Az ifjú ember megtörte a kenyeret, de nem igen evett. Az asszony, miközben lopva figyelte Glaukost, leakasztotta kecskeszőr köpenyét a szegről és ölébe vette, mint régen, kis gyerekkorában őt magát. Így kö-

zelebb volt hozzá a fia. Aztán behajolt a mécsvilágba és öltögetni kezdett.

Az idő mult. Semmi sem változott és az este néma és hideg maradt közöttük. Csak mikor a mécs kialudt a házban és az éjtszaka kéken, mélyen leszállt és a kicsiny kamrában elvitte az álmot Glaukos öntudatát, vallott a fájdalommal halk nyöszörgésben az édes anyjának.

Virradattal hasztalan tartóztatta az anyja, hasztalan hozott friss vizet a kútból a homlokára. Mire az új nap beleragyogott Korinthos alatt a kettős öbölbe, Glaukos már a palestra felé vette útját.

Nyugtalan, soha nem enyhülő sietség dulakodott még sajtó homlokai mögött is. Ő nem pihenhetett. Hiszen a jövő holdváltozáskor Elisbé fog menni és tíz holdváltozás után eljönnek az olympiai napok és a szent játékok stadiumján győznie kell.

Felette a kék égben szépségüket ünnepezték a hellén hegyek, lenn, a mélyben biborvirágos boldog mező volt a tenger. És a végtelen mezőn ezüstholyók futottak át, a hajnal fodros áramlásai.

Glaukos nyúlánk szépségében megállt a hegyoldalon, mint egy bronzszobor állt az emelkedő nap ragyogásában és mosolygott a jövő felé.

A jövő az elisi gymnasionban, az olympiai győztesek szobrai alatt várt reá.

Aztán sokáig nézett utána az anyja, mikor egy másik hajnalon, mint Korinthos küldötte valóban útnak eredt szegény házukból Elis felé.

Némán búcsúzott tőle, nehogy a hangja árulkodjék és nem nézett rá, nehogy a szemén át asszonyi bánata a szívére szálljon. Csak túl a kerteken, csak akkor, mikor már nem hallhatta, mondta neki: anyám, a koszorút neked hozom... És Phyllisnek is mondott valamit, mikor a háza messze elmaradt mögötte: az alpheos legszebb virágait ajtód fölé fonom, ha győztesen visszatérek...

Mentében bölintott a kút felé, benevetett a kis csapszékekbe. Ezen a reggelen jónak, barátságosnak látott mindent, ami azelőtt ellensége volt. A leányoktól sem fordult el, mikor integettek.

— Nézzétek őt — mondotta az egyik.

— Elisbe megy.

— Korinthosnak hoz koszorút!

Az agorán is hallotta, mikor a tömeg nevét mondta. Őszfejú aggasztyanok tisztelettel néztek reá.

Glaukosnak gyakran eszébe jutott ez, mialatt a tengeren hajózott és sóvárgó tekintete messze-messze az Erymanthos hóban álmódó csúcsait kereste az isteni azúrban. És gyakran eszébe jutott a mély Elisben is, mialatt tízszer változott a hold és ő minden szomszéd akaratával az olympiai napra készült.

Homlokán viszi Korinthosba a koszorút...

Közben kizöldült a fű a stadium körül. A völgyekben elmúlt a tavasz. Nyár lett. Az Alpheos lassú vize felett szitakötők szálltak.

Arkadia felől megjöttek az első vándorok.

Aztán már csapatosan tódult a hét nagy úton Argolis, Achaia, Messenia és Lakonika népe. És kivirágzott a tenger is. A kék vizeken Attika, Thessalia és a messze szigetek színes vitorláit szálltak Chelonas szép hegyfoka felé.

Holnap ünnep lesz. És Glaukos végre látta kigyúlni a hegyeken az

örömtüzeket. Olympia papsága hosszú fehér sorokban vonult a templomok felé. Hatvan oltárról szállt szakadatlanul a füst. Zeus szobra körül egész éjjel zengtek a ligetek. Hymnusokat dalolt a völgy. Virradatig suttogott a folyó partja.

A nap ragyogva kelt fel a szent játék stadiumja felett. Glaukos belenézett. Eddig nem volt övé a nap, a nyár, nem volt övé az asszony és a bor. A sikeristen oltárára dobta mindenét. És mindenért vajjon megkapja-e a pisatisi olajfa koszorúját?

Csak erre akart gondolni és semmi másra. Az anyja? ... Majd aztán. És Phyllis? ... Majd később ...

A nagy reggelen szótlanul, megilletődve haladt társai között az olympiai stadium felé. A nép suttogva nyitott utat az athléták előtt. Glaukos érezte, hogy sápadt. Testében kízódn remegett minden izom.

Egyszerre nyugtalanító zsbongás ütődött a füléhez. A versenypálya kőküszöbe, mint kiköszörült titáni pallos csillant elő a homokból. Felkapta a fejét. Szinte megrettent. A stadium óriás négszöge körül, roppant rajzásban morajlott a tömeg. Mozgásától körös-körül inogni látszottak a Kronos domb ellepett lejtői, míg az azurba vésődő márványoszlopok alatt, mozdulatlanul álltak évszázados olympiai győzők szobrai.

Hát itt dül majd el a végzete ...

Hirtelen csend támadt. De ez a csend még a zsvajnál is nyugtalanítóbb volt. Ezernyi és ezernyi fej ágaskodott a magasba és minden szem Demeter papnői felé nézett. Most vonultak istennőjük oltárához. Sortálltak a lépcsőin, fehéren, ünnepélyesen, mint látó oszlopok. Felszállt a füst. Virágok hullottak. Cipruságak inogtak a tömeg felett. Kuszálódva színes szalagok libbentek át a levegőn.

És Altis kapuján közben szüntelenül jöttek Hellas városainak és gyarmatainak küldöttségei, az athenei philék követei, hírneves strategosok, előkelő polgárok, szolgák seregei. Aztán kiragyogtak a felvert porból a magasba emelt kis istenszobrok bronzai. Kígyózó menetben az Olympias papsága közeledett és biborba öltözötten a tizenkét versenybíró.

A tömeg mozdulatlaná lett. A versenybírák most esküdtek Herakles oltáránál, hogy pártatlanok lesznek. Már elfoglalták díszhelyüket a magas kőlépcsőkön.

Glaukos összefont karokkal, halálos izgalomban nézte a készülődéseket. Egyszerre elmosódott a háttér. Középiött, a mély homokból, mint valószínűtlen, álomszerű jelenések kinőttek a diskosvetők.

Rajtuk volt a sor. Az emberlepte lejtők lélegzete elállt. Tökéletes epebostestek ragyogtak a napfényben. Felágaskodtak, a testük előre lendült, lehajlott, mintha gyönyörűen önmagába tért volna vissza minden alak és a diskos pengve sivitott át a levegőn.

Glaukosnak úgy rémlett, hogy a nap rohanni kezd a stadium felett és magával ragadja az időt. Az órák csak pillanatok és minden csak álom. A papnők, a bírák, a nézők nem éltek számára többé, dermedt szobrok voltak. Csupán a mérkőzők éltek lenn a stadium forró homokján. Csak az ő lihegésük hallatszott, csak az ő szívük dobogott a roppant térség felett.

Aztán lovasok jöttek, mint vad, káprázó jelenés beletüntek a nap vakításába. Karcsú dárdavetőк szöktek ki a földből. Felbuggyanó ifjú források. Suhogás hallatszott, mintha bronzfejű solymok szálltak volna a magasba.

A dárdák megsebeztek az eget... Már ökölvívók olajos teste ágaskodott, görnyedt, hajlott, torpant, bonyolódott a közepén. A tömeg kiáltása megmegrázta a levegőt... A stadium nagy kőküszöbén át valakit holtan vittek kifelé. Ez is elmúlt.

Most mindjárt... Csak az ugrók voltak még hátra. Mint élő paritytyák repültek a fiatal testek. Fellendültek, leszálltak, mintha láthatatlan hullámok emelték volna őket a magasba és ejtették volna vissza a földre.

Glaukosnak verejtek gyöngyözött ki a homlokán. A szíve döngött a mellében, a toroka kiszáradt, egy pillanatra félelem mart belé. Mindig csak erre készült, ami eljött, mindég várta és most mégis megriadt, mintha korán jött volna, mintha nem lenne kész.

A bírák bíborából mezítelen kar emelkedett és intett.

— Herakles Idaeus... Glaukos szédülni kezdett. A szeme megkápázott, mintha előtte egy sáfrányszínű peplos lobbant volna el a fűvön. A térde remegett a lépése ingadozott, de a sárga peplos lengett mellette, mint gyerekkorában, mikor járt meg tanult. Úgy tetszett neki, valaki vezeti, valaki támogatja, aki nem látszik és mégis vele van.

Ez jó volt. Csak pillanatig tartott. Egyszerre, mintha egy borostás kék arc meredt volna reá. Az arc nevetett és gyulladt szeme olyan volt, mint két gonosz seb. Glaukos hirtelen erőt vett magán. A gondolata megszégyenülten eleresztette azt, amibe az előbb kapaszkodott.

A versenybírák előrehajoltak. Fiatal, mezítelen szépségükben, a stadium kőküszöbén sorban álltak a versenyzők. Glaukos közöttük állt.

Szíve már nem a mellében vert, de döngve verte a templomkoronás hegyek oldalát, betörte az Alpheos tükrét, remegve rázta talpa alatt a földet. Vajjon hallják-e ezt a többiek is, vajjon látják-e a tömegek, ami láthatatlanul történik benne? Felvetette halvány homlokát és nagy égő tekintete kábultan suhant el a várakozó tömeg felett. Gyűlölte ezt a várakozást, mely tőle követelt, kegyetlenül, irgalom nélkül, parancsolón. Gyűlölte a tömeget, melynek ezernyi és ezernyi arca egyetlen borostás kék arcba folyt össze, amely felnéz a porból, de csúfolódva lenevet a porra...

Éles kiáltás hangzott el riasztón, mint egy kürtjel... Indúljatok! A futók előreszótktek és szép fergetegük szele megcsapta és magával sodorta Glaukost. Egyszerre könnyű lett a teste, a lábán szárnyak voltak és az erő és hatalom mómora ragadta őt előre. Már nem félt és nem gondolkozott, már senki sem parancsolt neki, úgy érezte, ő parancsol mindenknek. A versenybíráknak, a tömegnek, a napnak, a földnek, a futóknak, akik lihegve törtettek mellette, míg ő könnyén repült ki közülük a végtelen felé.

A stadium büszke porondja eléje borult, alázatos lett és odaadta magát. Legyűrte, uralkodott felette, korlátlanul uralkodott versenytársai felett és elbizakodottságában játszani kezdett velük. Előre engedte egyiket-másikat, megmérte és megvetette valamennyit.

A pálya homokja eltűnt sarútlan, könnyű lába alatt, aranyfövényes süppedő bársonyszőnyeg volt, mely visszafelé futott, míg ő előre repült, bele a szélbe. Széttépte a szelet, széttépte maga előtt a napsütést, bele-rohant mint végtelen selyemszöttesbe és tépte, újra tépte és mögötte minden elmaradt.

A tömeg lélegzete fennakadt. Már csak ő lélegzett az olympiai síkon

és homloka körül fonódni kezdett a koszorú. Érezte az ezüstös olajágot halántéka felett. És szobra már emelkedik az Alpheos partján, Korinthosban már építik a templomát, az ő nevét fogja viselni Hellasban az eljövendő negyvennyolc holdváltozás.

A Kronos domb ezerfejú lejtői még nem láttak ilyen diadalfutást.

— Isteni Glaukos! — zúgott az ég és a föld között. — Evoie!... morajlott a tömeg ajkán. A borostás, kék arc leborult előtte... Evoie!... Ez a kiáltás már nem az övé volt. Növekvő óriási szárny, mely felkapta őt és ő a győzelemben újra született. Mámora túlemlte Ikaros határain és futtában megrészegülten visszanezett. Hol maradtak a többiek?

— Evoie, evoie!... Az örvénylő rivalgástól megtántorodott előtte a levegő. A lába botlott és rohanó teste a viharos lendületben, rettentő zuhanással a földre csapódott.

Még hallotta az ezertorkú kiáltást, még neki szólt, az övé volt. Fel akart állni. Futni a célig, a bírák elé. Küzdeni akart az ikarosi végzet ellen, repülni tárt szárnyakkal is. Hanyattesett... Újra felkönyökelt, még egyszer... de a fájdalom vad szisszenéssel visszalökte őt. És bukásában szétpattant homlokán a megálmódott koszorú.

— Evoie!... Nem szűnt meg, hömpölyögve folytatódott, de árja elejtette őt. Feje felett, mint nagy madarak repültek el a többiek. Az árnyékuk átsuhant az arcán, futó lábuk szemébe vágta a port.

Siker, kegyetlen isten... hát csak ennyi vagy? És az Evoie, mely már az övé volt, tovább zúgott, újjongott, ünnepelt és... nem volt többé az övé.

Tormay Cécile.

ÉJSZAKÁRA VIRRADAT.

(Folytatás.)

— Hát igen, uram, ismét katona vagyok, de úgy akarom, hogy most legalább legyen meg a hasznom belőle. S azt hiszem, meglesz. Nem kell félnem a haláltól, mert nincs ellenünk senki. Úgy foglaltuk el a minap Budapestet is, egyetlen ágyúlövés nélkül. Hej, de gyönyörű egy város az! Igaz, hogy inkább a tiszt urak élvezik, mint mi, én azonban nem zúgolodom. Mert hát nem lesz az olyan szép város, ha majd kimegyünk belőle: elviszünk onnan, amit csak lehet. És elviszünk mindent máshonnan is; gyárakból gépeket, raktárakból ekéket, ásókat, kapákat... sose hittem, hogy van ennyi kapa a világon! És bizony szegény lesz jövőre a magyar nép: elvisszük a lovát, ökrét, tehenét. Hát mondom, nem zúgolodom tiszt uraink ellen, mert ha hozzám jön egyikük is, másikuk is, hogy „te Dumitru, eriggy helyetted ide vagy oda!“, meg hogy „te Dumitru, csináld helyetted ezt vagy azt!“, hát olyankor csak meg tud az ember tőlük egyet és mást. Így megtudtam, hogy mert az entente nem engedi, hogy zsákmányunkat átvigyük a Kárpátokon Bukarestbe, majd vonatra rakunk mindent, a vonatokat meg ide dirigáljuk Erdélybe és a Bánátba, ahol addig vesztegelnek, amíg szép lassan mégis át tudjuk majd csúsztatni őket Romániába. És nekem eszembe jutott valami. Itt az alkalom; megalapíthatom szerencsém, ha ön megsegít. És ön segíthet, hiszen hallottam, hogy valami nagyon nagy úr lett. Csinálja ki, hogy egy ilyen megrakott vonatot irányítsanak Izabellafokra vagy Illefalvára és vezényeljenek ki engem a vonatörség parancsnokának!... a többi aztán majd az én dolgom lesz! Nem ingyen kérem; a nyereségen becsületesen megosztoznánk. És nem is lesz veszélyes a dolog. Mert ki tehet róla, ha ma ez, holnap az az állapot elpusztul s így majd sorban mind?! Nem nekik való hetekig bezárva lenni a vagonban. És aztán ki tartja azt nyilván, hogy csupa új gépet, ásót, kapát raktunk a vonatba. A listába csak az van felvéve, hogy ebből meg ebből ennyi meg ennyi darab. Hát arról majd gondoskodom, hogy az eladott újak helyébe elegendő ócska kerüljön, van a falumban elég... Nos, uram, feles haszonért?

— Hm. És éppen énhozzám jössz egy ilyen ajánlattal? — kérdezte Miksics.

— Hát kihez menjek, uram, amikor önt ismerem?! — felelt kedvesgyűgyűen Dumitru.

És Miksics nem dobta ki Dumitrut, ahogyan másvalaki talán megtette volna, hanem édesen felnevetett... Elvégre igazza van ennek az embernek!...

— Tessék papíron kiszámítani a hasznot! — igyekezett ez most még inkább meggyőzni. — Én már kiszámítottam; sok pénz, nagyon sok! És ennek a sok pénznek a fele az öné lesz, pedig hát tulajdonképpen majd csak én dolgozom érte. De nekem elég a fele is. Olyan házam lesz belőle, hogy talán még a szolgabíró úr is parolázik velem!

A szolgabíró!... Miksics úgy ugrott fel, mintha fulánk érte volna. Megint ráemlékezett az iménti kudarcra s a düh megint felforrt benne... Cine mintye!... És eszébe ötlött valami. A gondolat már az előbb is betolakodott agyába, hanem akkor elhessegette magától, most azonban belékapaszkodott.

Nagy léptekkel mérte végig a szobát és egyszerre megállt Dumitru előtt.

— Hát jól van! — mondta. — Én segítségedre leszek, de... de csak akkor, ha te is megteszel nekem valamit.

— Amennyiben lehetséges, szívesen, uram!

— Lehetséges, hogyne volna lehetséges!

— És mi legyen az, uram?

— Hát... te úgy-e ott vagy most Budapesten? Nos, Rezsefy szolgabíró is ott van valahol magyar vidéken, talán éppen Budapesten vagy talán darutollas katona... én nem tudom, de te könnyen megtudhatod. Te ügyes ember vagy, Dumitru. Te már az osztrák-magyar hadseregben is altiszt voltál. Ismered a szokásokat, beszélsz magyarul is, németül is, érdeklődhetel, hogy hol van most és... és — hirtelen bökte ki a szavakat: — tedd el láb alól azt az embert!

Dumitru meghökkent. Úgy nézett Miksicsre, mint egy tébolyodottra, akitől félni kell.

— Hogy micsoda?... Én?... A szolgabíró urat?...

Miksics egészen közel lépett hozzá. Szinte lihegve ismételte:

— Igen, segíték rajtad, de öld meg!

— Én?... Őt?... Miért?... Nem, uram, nem! Ilyet nem kívánhat tőlem! Nem vétett nekem a szolgabíró úr semmit se, nem vette el a marhám, nem csábította el a feleségem...

— De nekem vétett!!

— Hát a maga dolgát intézze el maga az úr!

Miksicsben tajtékozott a düh Dumitru ellenállása miatt. Megragadta a zubbonyát, rázta az embert, úgy beszélt tovább:

— De ennek meg kell lenni! Érted? Kell, meg kell lenni! Hát nem érted, hogy én máskülönbem nem teljesítem a kérésedet? Hát akarod, hogy segítssek? Akarod te egyáltalán azt a pénzt?

— Hiszen azért jöttem.

— Hát miért ellenkezel? Félsz a vértől? Nem láttál eleget a harc-téren? Mástól meg mitől félsz? Csináld úgy a dolgot, hogy ne vegye észre senki. S ha észreveszik is, ki merne hozzád nyúlni? Te ott győztes román katona vagy, nagyobb úr a magyar bírónál!... Hát megteszed-e? Meg kell tenned, igen, meg kell! Ha aztán majd eljössz hozzám, hogy megtörtént, akkor segítségedre leszek mindenben, akkor legyen tiéd az a sok pénz... tudod mit?... legyen a tiéd a haszonnak nem a fele, hanem két-harmadrésze.

Dumitru szemében felvillant egy ördögi láng. Miksics észrevette azt és még inkább lihegte a bosszút: cine mintye! Sietve, hadarva folytatta:

— Nem, nem! Még több! Te ember, még több! Legyen a tied a haszon háromnegyede, nekem elég az egynegyede.

Dumitrunak nőttön-nőtt a tűz a szemében. Szíve úgy kalapált, hogy majdnem szétrepedt. Az a pénz! A pénz hatalma! A mindenható pénz! És neki több lenne belőle, mint amennyire számított!... Feje lelankadt,

de nem gondolkozott, nem bírt gondolkozni. Agya zúgott, csak zúgott... És aztán egyszerre felkapta megint a fejét, dacosan, merészen, elhatározottan. Hanem azért mégis erőlködni kellett, míg szoruló torkából rekedten, tompán útat tört magának a szava:

— Hát... jól van, uram! Megpróbálok!

VIII.

Réthi Pál hetekig élösködött azon a sok biztató jón, amit Temesvárott összeszedett.

A nyár a vége felé járt. Nappal még csiklandozó melegen sütött a nap, de este már felöltöt kellett az embernek magára kerítenie. A poros zöld falomb is már piros-sárga színt kezdett öltetni s a szellő egy-egy fuvallatánál aranyesőként hulltak alá a levelek.

Pál kiállt a napfényre az utcaajtóba, vagy kiült apjával a ház elé a lócára és beszélt akár órákhosszáig is arról, hogy hiszen semmi baj, lesz itt még magyar világ.

— Nem hiszek én már semmiben! Nem bírom én már semmiben! — tamaskodott megrögzötten az öregúr.

— De nézd apám... — fogott bele újra és újra a maga fejtegetéseibe Pál.

Mert ezen a téren kiáltó ellentét voltak Réthi Jenő és a fia.

Jenő úr már megjárta a maga életmesgyéjének a nagyobbik részét, már közelebb volt a végéhez, mint az elejéhez s a Vég erősen fekete színe eltompított a lelkében minden más kedvesebb árnyalatot. Ellenben Pál úrfi előtt még csak nemrég gördült fel a nagy színpad függőnye, szemét még kápráztatta a gazdag dísz és a káprázatban szépszínűnek látta az életút végét is. Mindketten a maguk lelki hangulata alapján ítélték meg mindent. Másképen nem is tehettek! Az a sok-sok millió ember, akinek a sorsát valahol puha karosszékekbe süppedve és illatos szivarfüst mellett intézte egy-két monsieur és mister, az a sok-sok millió ember a saját sorsáról nem tudott egyebet, mint amit pillanatnyilag közvetlenül érzékelhetett. Hogy ma így és így van ugyan minden, de nem tudhatta, hogy hogyan lesz holnap: nem volt semmi pozitívuma hozzá. Réthi Jenő lelki egyensúlya nagyot billent akkor, amikor egyik napról a másikra el kellett hinnie a hihetlent, és most már nem mert bízni, hogy harmadnapra ismét másként lehessen minden. Lelke telve volt keserű bánattal és ennek megfelelően könnyen beléplántálódtak a „rossz hírek“, de kételkedve fogadta az úgynevezett „jó híreket“. Viszont a fia éppen ezek után kapott örömmel, ha még oly valószínűtlennek hangzottak is már az első pillanatban.

— De nézd, apám... — kezdett bele újra és újra a maga bizakodó fejtegetéseibe s ha kellett, megkapaszkodott egyetlen szóban és azt színezte gyönyörű képpé.

Néha-néha fel is csillant rá az öregúr szeme, mert hiszen a szomorú gyászban csak jól esik a hazug vigasz-szó is s a fuldokló csak utána kap még a szalmaszálnak is, — hanem aztán hamar úrrá lett megint rajta való énje, szeme elborult és legyintett:

— Eh, csalóka szívirvány az, amiről beszélsz... Megyünk, megyünk a mind sötétebb sötétségbe, a teljes pusztulás elé!...

Mások is jöttek Réthi Pálhoz, amint meglátták az utcaajtóban vagy a lócán a ház előtt. Falujabeliek, akik ugyancsak lázasan várták, hogy

múljon el a keserű ma és jöjjön el az édes holnap, amikor ismét úgy lesz minden, ahogyan tegnap volt. És szomszéd-falubeliek is, rendszerint jókútiak, akiket dolgukban éppen arra vitt az útjuk.

— Mi újság, Réthi úr? Mi jót tud, ifjú úr? Mondjon már valami biztatót, doktor úr! Az isten is megáldja érte! — faggatták ilyenkor.

És Pál nem maradt adós a válasszal, hanem törhetetlen hittel beszélt arról, hogy majd lesz itt megint magyar uralom, csak türelem, kevéske türelem!

S az emberek mind felvidult arccal mentek tova. Amelyik maga is hívő volt, az rögtön elhitte a hitegető szép szavakat, ha tán már százszor hallotta is azokat s ha eddig még nem is bizonyultak valóknak. Amelyiknek meg pesszimizmusra hajlott a természete, az kételkedett ugyan, de ideig-óráig annak is felderült az arca.

Pedig alapjában véve Pál sem igen tudott sokkal többet mindarról, amiről beszélt, mint azok, akik hallgatták beszédét. Még mindig azon élösködött, amit néhány hét előtt Temesvárott összeszedett. Hitte, hogy azóta is jó irányban halad minden. A nagyvilág eseményeiről csak a „Bánság“-ból értesült és hát ez is teljesen az ő szájaíze szerint írt. Mert ha megfeküdte is az oláh cenzura, céltudatosan ravaszkodtak a szerkesztőségben: minden kis aesopusi mesének megvolt az aesopusi célzata, vagy betűről-betűre az itteni állapotokra lehetett alkalmazni, ha a cikkíró Jugoszlávia ellen förmedt. És Pál megtanult minden egyes szónak valamilyen rejtett jelentőséget adni. Megtanult a sorok közt olvasni, sőt a leginkább jót éppen azokból a fehér foltokból olvasta ki, amelyek a cenzor jóvoltából nagyon is sűrűn éktelenítették a lapot.

— Nézzétek, emberek! Lehet-e ok a kétségbeesésre, amikor ennyi sokat kell a cenzurának törölnie? Hiszen biztosan valami nekünk kedvezőt akart a „Bánság“ megírni itt is, meg itt is, meg itt is... Bizony-bizony mondom nektek, hogy nincs semmi baj, jól áll a mi ügyünk, nagyon is jól! — mondta ilyenkor szent meggyőződéssel, mert ő valóban hitt abban, amivel másokban is tartotta a lelket, hitt benne legalább is annyira, hogy minden ellenkező gondolatot el bírt kergetni magától.

Ilyen megrögzött hitben élte le egyik napot a másik után.

Faluját el nem hagyta azóta, hogy Temesvárott volt.

Hanem egy délutánon megint eljött hozzá egy jókúti sváb, bizonyos Bangott, akit Pál különösen kedvelt. Ez is biztató szép szavakat jött hallgatni, de viszont maga is szolgált egy hírrel:

— Tegnap kikergettük Luckant a kaszinóból. Majd hogy meg nem pofoztuk! — ujságolta.

— Micsoda? Luckant? — csodálkozott Pál.

— Ót bizony!... Kár, hogy meg nem is kapta a pofonokat. No, de ami késik, nem múlik!... Ha ugyan akkor majd elég lesz néhány pofon és nem felelne meg inkább egy girhes ákácfa...

— De hát miért?

— Hogy miért?... Hát mert arról kezdett beszélni, hogy nekünk az oláhok mellett szól a jövőnk és hogy tegyünk hűségnyilatkozatot Nagyrománia mellett... Érti?... Hogy mi az oláhok mellett!... Mi!...

— Ez lehetetlen! Lehetetlen! Ezt nem hiszem el!

— Már pedig elhiheti — erősítette Bangott. — De különben is már rég figyeltük őt. Észrevettük, hogy sűg-bűg Buschébursch-sal.

— Buschebursch-sal??... Azzal a gézengúzzal?... Azzal a...

— Azzal.

Buschebursch pálfordulásával ugyanis egy nap alatt tisztában volt mindenki. Mert Buschebursch a maga politikai megbízatásának úgy tett eleget, hogy először is azt kürtölte világgá, hogy ő lesz az új alispán. Már a Miksicscsel való megalkuvását követő napon beutazott Temesvárra és ott az alispáni lakást is megnézte. Otthon azután iparos, meg földműves rokonsága bevonásával családi tanácsot tartott afölött, hogy miként rendezkedjék majd be az új lakásban. Mostani lakása persze jóval kisebb volt, mint az alispáni, az aggályoskodó családtagoknak azonban megszűgta, hogy hát majd vesz új bútort is, hiszen van pénz is bőven. Igaz, hogy ezt csak családi körben árulta el, azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy egy-egy családtag idegeneknek is el ne büszkélkedjék vele, hogy milyen gyönyörűen fog lakni az ő alispán sógora, komája. S ha az idegen is aggályoskodott az alispáni lakás nagysága miatt, hát a rokon azt is megnyugtatta, hogy: ó, az semmi akadály, majd pótolva lesz a bútor, hiszen van pénz is bőven!... Ezek után aztán már jöhetett Buschebursch a politikai propagandával! Tisztában volt vele mindenki! És kacagott mindenki, amikor a nagyszabani kormányzótanács kinevezte az új alispánt (pardon! szubprefektust) a vármegye (pardon! zsudetul) élére, egy oláh fiskális személyében. Buschebursch persze nem is hagyta ezt szó nélkül. Rohant Miksicshez, hogy: uram, ez szerződészegés! Miksics mosolyogva világosította fel a kolléga urat, hogy erős tévedésben leledzik, mert megállapodásuknak nem volt feltétlen feltétele az alispáni tisztség, hanem ő azt csak mint egy esetleges eshetőséget említette, viszont ez az esetlegesség most is fennáll, mert hiszen ki tudja, hogy nem csupán átmeneti intézkedés-e az alispáni széknek egy román ügyvéddel való betöltése?!... Buschebursch nyelt egy nagyot, de annyira-amennyire megnyugodott. Alispánságáról már nem igen beszélt, hanem a propagandáját folytatta, mert élt benne a remény, hogy így majd nélkülözhetetlenné teszi magát és idővel talán mégis megvalósul az álma. Amde minden akaratos törtetésének nyakát szegte az a gúnykacaj, amely akkor érte, mikor a már világgá kürtölt új tisztségével hoppon maradt. „Hívőket“ nem bírt szerezni, legfeljebb néhány „csatlóst“ — olyanokból, akik akár Belzebubhoz is csatlakoztak volna... Hanem hogy Luckan is ilyen csatlóssá lett volna, azt nem bírta elhinni Réthi Pál sehogyan sem.

— Lehetetlen! Hihetetlen! — ismételte ismét és ismét.

— Hát ha nem hiszi... hiszen megkérdézheti magától Luckantól is! — mondta Bangott.

— Igaz!... Megyek is!

Fejére kalapot nyomott, kezébe botot kapott és nekilódult Jókútnak; meg sem várta Bangottot, pedig ez is hazakészülődött. S aki az úton látta, az el nem tudta képzelni, mi lelte, hogy annyira rohan.

Luckanhoz is ajtóstól rontott be:

— Te! — kezdte köszöntés nélkül. — Hihetetlen dolgokat hallottam rólad.

Luckan rögtön megérezte, hogy miről lehet szó. A kellemetlen helyzetnek úgy kívánta elejét venni, hogy méltóságteljes nyugalmat erőltetett magára. Kimért hangon mondta:

— Nem tudom, milyen hihetetlen dolgokra célzol.

— Azt állítják, hogy azokhoz a pángermánokhoz és holmi Buscheburschokhoz csatlakoztál.

— Hogy gúnyosan csak „holmi“ embernek minősíted Buscheburschot, abba nincsen jogom beleszólni. De az ellen határozottan tiltakozom, hogy az én meggyőződésemről is gúnyos hangon szólj.

— Hm... Hát valóban ennyire jutottál?!...

— Igen, ennyire! Nekem felnyílt a szemem. Megláttam a népem méltánytalan sorsát a multban, de már látom a boldog jövőt, melyben az új uralom alatt lesz része. És én az öntudatára ébredt népemet akarom szolgálni, szívvel-lélekkel.

— Hm... Egészítsd ki legalább szép szavaidat, hogy önzetlenül is — görbült gúnyos mosolyba Réthi Pál ajka.

— Igen... és önzetlenül!

— Buschebursch is önzetlenül?

— Mondtam már, hogy a Buscheburschról való véleményed nem érdekel. Én igenis önzetlenül akarok a népemért küzdeni. Ne érje már méltánytalanság, mint a multban, hanem legyenek meg neki is az ő jogai.

— ?

— Nem úgy lesz majd ezentúl, hogy csakis magyar dzsentrik kezében lesz a közigazgatás, hanem saját fiai fogják igazgatni a svábság sorsát!

— Persze... persze... hiszen Buschebursch is *ma, nem* alispán lett.

— Eh, mindig a Buschebursch ügyével hozakodol elő!... Ha azt állítom, hogy meglesznek a jogaink, hát bizonytalannal nem füllentek. Ha mégis kétkednél, hát akár okmánnyal is megerősíthetem állításomat: itt van a zsebemben az én kinevezésem!

— Milyen kinevezésed??

— A fősolgabírói.

— Úgy?

— Igen, úgy!... A Kormányzótanács kinevezett fősolgabíróvá. Kinevezett, mert ezentúl nem választási komédiákkal töltik be az ilyen fontos állásokat, mint azelőtt, amikor a megyei urak önkénye érvényesült mindenben...

— Úgy?... Hát csak szolgálj továbbra is önzetlenül a te népedet! Sikert és dicsőséget hozzá!... Adiő!

Réthi Pál ment.

Úgy érezte magát, mintha főbekólintották volna.

Az utcán megállt egy pillanatra és felnézett az égre... És még kéken ragyog a menny! És még süt a nap! Mindezek után! Ó, mennyire bízott ebben az emberben és mennyire kellett most csalódnia benne! Vajjon minden bizakodásának ez lesz-e a vége? Nem, nem! Lehetetlen!...

Az első keresztutcán bekanyarodott balra, a Mahler Gyuriék portája felé.

Mahler Gyuri hangos örömmel szaladt eléje, amint meglátta, Pál mégsem viszonzta hasonlóan az üdvözlést, hanem fürkészve nézte eddigi barátját, hogy vajjon őt még mindig barátjának tarthatja-e?

— Luckannál voltam... — kezdte.

— Hát te még szóba állsz azzal az alakkal? — szörnyedt el Mahler. Most aztán majd hogy a nyakába nem borult Réthi, úgy megörült

a szörnyűködésének. Alig talált szavakat öröme kifejezésére, de folyton csak nagy örömeről beszélt, amíg kart karba öltve bevonultak a házba:

— Csakhogy! No, hála Istennek... Már félttem, hogy benned is csalódom... De mennyire örülök most, hogy te is elítéled Luckant... Igazán örülök!... Nagyon örülök, hogy legalább te még a régi vagy, aki a viszonyok változásával nem tagadod meg egyszerre eddigi magyarságodat és nem leszel egyszerre csakis és csakis sváb!... nagy és hangos sváb!...

— Hát tudod, kérek, azért én is vallom sváb mivoltomat, a sváb öntudat bennem is feleszmélt — szakította félbe az áradozását Mahler. Réthi meghökkent. Rábámult.

— Mit mondasz??

— Kérek, kérek, ne érts félre — sietett ez magyarázni a szavait.

— Ez mit sem von le hazafias érzéseimből. Én továbbra is Magyarországnak kívánok hű fia maradni, de... sváb fia! És csak ennyit érts ez alatt, hogy bennem is feleszmélt a sváb öntudat! Ez más, mint a Luckané. Eg és Föld, akkora a különbség közte és köztem! Ő azoknál van, akik el kívánnak szakadni Magyarországtól, én azokhoz tartozom, akik Magyarországnál akarnak maradni!

— Eh, üres szócsépülés ez! — legyintett Pál.

Hiszékeny bizakodásának ez az újabb csalódása keserűséggel töltötte el lelkét. Az indulat már-már előtötte agyát, de aztán mégis erőt vett magán: hátha ezt az embert még meg lehetne győzni? S kényszerű nyugalommal szólott:

— Hallgass meg, Gyuri! Én határozottan csak szócséplésnek tartom azt, amit te annyira kiemelsz. Mert végeredményben *egy* a lényeg: ti (akár terólad, akár Luckanról van szó), ti egy újabb átkot hoztatok ránk, a sváb nemzetiségi politikát. És a vállunkra raktátok ezt a súlyos keresztet éppen olyankor, amikor leginkább szükségünk lenne rá, hogy vállunk ne roskadozzék tehertől, hogy szilárdan hordja fejünket, hogy dacosan néhessünk szembe mindennel. És ez itt a lényeg! E lényeg mellett teljesen lényegtelen, hogy ti „Alldeutsch“-nak tisztelitek azt a társaságot, amelyhez Luckan tartozik, vagy hogy az „Magyaronen“-ként gúnyol benneteket. Mert alapjában véve egyet főztök, csakhogy az egyik gyorsforralón főz, a másik lassú kemencetűzön, végeredményben azonban egyforma hófokra forr fel a kotyvaléktok...

— De kérek...

— Várj csak, hadd mondjam... A te elvtársaid azt hangoztatják, hogy hiszen ők éppen azért léptek ki így a porondra, mert Magyarországnak hasznára akarnak lenni egy esetleges népszavazásnál satöbbi. Nos, kételkedel te abban, hogy népszavazás esetén a sváb nem Magyarország mellett szavazna? Hát akkor miért kell ide ehhez még külön nemzetiségi politika?... De hátha ott Franciaországban, annál a bizonyos zöld asztalnál, ahol a békét csinálják, egyszerűen füttyülnek a népszavazásra? Hátha minden további nélkül elfogadják az oláhoknak kedves Brandschok, Copponyok, Röserek, Frecotok, na és a Buscheburschok hamis határozatát: akkor mi értelme a ti külön mozgalmatoknak?... De hiszen talán nem is kerül ennyire a sor. Nekem szent hitem, hogy úgymint Magyarország maradunk, de akkor váljék majd az örömünk ürömmé, hogy keblünkön ismét eggyel több nemzetiséget melengessünk? Hogy rágszálja nemzeti egységünket a sváb is, amelyet eddig csak becsültünk?!

— De kérlek, kérlek... hiszen... de...

— De?

— De...

- Mahler megakadt és Réthi megértette, hogy ez a „de“ már nem egy érv bevezetése, hanem csakis és csakis a sváb csökönység kifejezője. Egyszerre keserű lett a szája íze. A kalapja után nyúlt, mert már semmi kedve sem volt tovább maradni.

És elment innen is. Innen is nehéz szívvel.

Miért is olyan bolond, hogy ennyire a szívére veszi a magyar ügyet?! Bolond, határozottan bolond! Mert lám, mennyire fájnak most az ilyen csalódások, pedig mennyire nem fájának, ha ő is olyan könnyen túltenné magát a magyarságán, ahogyan azt mások teszik! Luckan is, de meg Mahler is, és ő, még milyen sokan mások! Még szép, ha egy-két álmatlan éjszakájukba kerül a pálfordulás: „Eddig magyar voltam, de most sváb vagyok!...“ vagy oláh... vagy szerb... avagy zsidó! Eh, mindegy! Ezek az emberek a boldogok és ő a boldogtalan, mert ő az ostoba, ő a bolond, hogy ilyen nagy, ilyen vad és ilyen bús magyar!...

Valahonnan zongoraszó csapott a füléhez. Egy már majdnem elfelejtett régi nóta dånája. Zokogva bánatos, de aztán hirtelen szilaján pattogó hangok: csak azért is! Különös volt, hogy éppen egy sváb faluban szegül ellene az oláh világnak az ősi magyar dac: csak azért is!

Pál felkapta a fejét, merre jár?

Ankay doktorék háza előtt volt; a nyitott ablak mögül áradt ki a zongoraszó.

Nem akart ide kerülni és nem is tudta, hogy hogyan került ide. Már tovább is akart osonni, hanem a nyitott ablakban ott könyökölt az Ágnes kis huga, akit valamikor, amikor még sokat járt a házhoz, „kis fenség“-nek nevezett fennenhordott pisze orra miatt. S a Kis Fenség ránevetett:

— Né, a Pál!... Úgy-e hozzánk jön? — üdvözölte örömmel.

Amikor belépett a szobába, az imént játszott dal utolsó akkordja még ott rezgett a levegőben. Ágnes akkor állt fel a zongorától.

— Rég nem látott vendég! — ezzel fogadta mindenki.

— Furcsálja, hogy két év után megint itt ülök ezen a széken, amelyen azelőtt annyi sokszor? — kérdezte aztán Pál Ágnestől.

— Dehogy! Én bizony azt csodálom, hogy két évig távolmaradásával tüntetett.

Ágnes ezt őszintén mondta s hallatára Pált is jóleső melegség járta át, mégis úgy érezték mind a ketten, hogy egyikük sem tud az lenni a másikhoz, ami régen volt. Mintha közöttük lenne valami, amit nem tudnak (vagy nem akarnak?) elhárítani az útjukból. Hangjuk sem volt a régi pajzán baráti hang, amelyen egymáshoz beszéltek. S ha elvéve mégis őszinte szó csúszott ki szájukon, zavartan elhallgattak rögtön és ezek a hallgatások már szinte kínosak voltak.

— Kérem, Ágnes, zongorázzék, játsszék valamit. Úgy kell most lelkenek a magyar nóta!

Ágnes szívesen tett eleget a kérésnek; legalább nem kell azokat a kínos hallgatásokat átszenvednie!

Leült a zongorához. Ujjai végigfutottak a billentyűkön s nyomukon csodálatos hangok keltek szárnyra; hol lágyan, majd hidegen-keményen, hol bánatosan, majd hetykén-szilaján, — mintha ezek a hangok meséltek

volna most olyasmiről, amiről a száj nem szólhat. Réthi legalább így képzelte és így hallgatta és így nézte az asszonyt, amint ez félig lehunyt szemmel, álmodozva játszotta egyik dalt a másik után; ezt is, azt is, amelyik éppen eszébe jutott. És a sok között egyszerre rákezdett egy olyanra, amelyik gyors keringésbe hozta a Pál vérét. Régi-régi nóta volt ez! Bizonyosan akadt sok szebb is, és talán nem is volt az, amelyre Pál ráfoghatta volna, hogy: „az én nótám!“, hanem olyan volt, amelyik mellett hajdanta sok éjszakát átvirrasztott, mert alkalmas volt arra, hogy a mulatozó magyar nekidütse könyökét az asztal lapjának, beletemesse arcát a tenyerébe és sírjon, keseregjen mellette. És Ágnes tudta annak idején, hogy kedveli ezt a nótát; ha kedveskedni akart neki, gyakran eljátszotta azt. De most miért játssza?!...

Már az első ütemek hallatára különös érzés járta át idegeit.

Odament ő is a zongorához s melléje állt Ágnesnek.

Eleinte csak azt nézte, hogy milyen könnyedén futkároznak az asszony karcsú, hosszú ujjai a billentyűkön. Am hirtelen rátévedt tekintete a kéken csillogó fekete hajára és hajáról nyomban lesiklott a vállára, amelyen kissé félrecsúszott a ruha, hogy szabadon ingerkedett a bársonyos bőre. Pillantása azonban itt sem pihent meg. Mert amint magasról lenézett az asszonyra, egyszerre észrevette, hogy a melléről is incselkedőn hajlik el a blúza és ez... ez bizony nagyon észtvészítő látvány volt!

Igen melege lett tőle.

Mintha forró láz ragadta volna hatalmába, keze megreszketett, ajka megremegett.

Most, most érzett először vágyat Ágnes iránt!

És érezte, hogy ez a vágy rettentő erővel vonzza, hogy kívánja, hogy szeretné acélos karokkal erősen magához szorítani és a száját hosszan-hosszan csókolni, avagy talán mégis inkább szeretne ráborulni, beletemetkezni a keblébe, az ölébe és kisgyerek módjára sírni, sírni mindaddig, amíg könnyeit meleg szeretettel fel nem csókolják.

Vágya viharzott és zsidbasztón nehezedett az agyára. Már alig-alig uralkodott magán. Tünedező józansága élesen kiáltott vétót ösztönös mámorának, keze görcsösen kapaszkodott a zongora fedelébe, de a teste fokozatosan billent előre, a szeme mohó-éhesen tapadt a pompázó szépségre ott előtte és egész lényében csak egyetlen gondolat tombolt: mi lenne, ha most... ha most...

S ekkor Ágnes felnézett reá.

— Mondja, nem hallott valamit az uramról? — kérdezte biztos, nyugodt hangon. — Amióta elváltunk, nincs semmi hírem róla.

Egyszerre magához tért Réthi Pál... Ó persze, Ágnes ura! Mi köze is neki ehhez az asszonyhoz? Hiszen ez a Rezsefy asszonya! Mi joga is neki ehhez az asszonyhoz? Hiszen megvan az ő ura! No persze, az ura! Nem, nem hallott róla semmit. Nem is érdekli...

— Gondoltam, hogy maga esetleg megtudhatott róla egyet-mást, hiszen maga sokakkal beszél, olyanokkal is, akik magyar vidékről jönnek — magyarázta kérdését Rezsefyné.

— Nem, nem tudok róla én sem. De majd kérdezősködöm. Igen, majd érdeklődöm utána. Majd érdeklődöm — felelt Réthi s már búcsúzott innen is, hiábavaló volt minden szíves marasztalás.

Elsietett hát innen is, mert itt sem bírta ki tovább. Úgy érezte, hogy idegei vitustáncot járnak és kergetik.

S amikor már künn járt az utcán, akkor érezte, hogy a feje is fáj. Homloka csupa tűz volt. És ez a forróság nem akart lanyhulni, hiába szorongatta ököllel a halántékát és hiába hűsítette útmenti gémeskutak friss vizével; a szaggató főfájás elkísérte az egész úton hazáig.

Már este volt és a házak mögül már kikukkantott a hold teli képe, mire megérkezett Illefalvára.

Nem akart még bemenni a házukba, mert tudta, hogy a lámpafény éles árnyékolásánál majd még viharosabbnak látszik az arca. S neki nem szabad az apja előtt borús képet mutatnia. Minden igyekezete csak odaírányulhat, hogy derűt, reményt, hitet öntsön ebbe a megtört emberbe. Gyorsan visszafordult tehát az ajtóból és nekivágott a fasornak, amely végighúzódott a falun.

Ámde alig tett benne néhány lépést, észrevette, hogy szembe is jön valaki a sétányon. Talán egy ugyanilyen megháborgott lény, amilyen ő? A homályban fehér ruháját látta meg először s csak, amikor közel ért hozzá, akkor ismerte rá.

Livia volt az illető.

Pál örömmel csatlakozott hozzá.

Nem most sétáltak először így együtt. Amikor elsőízben tűnt fel neki Livia, még nem ismerte személyesen, de másnap már együtt volt vele. Falun, ahol egy úrilány és egy úrifú külön-külön nagyon unalmasnak találják az életet, könnyen megy az ilyen ismerkedés. És azóta gyakran sétálgattak együtt. Igaz, hogy Pálnak mindig némi lelkiismeretfurdalást okoztak ezek a csatlakozások a leányhoz, hiszen olyan idő járta, amikor a politika rátelepedett mindenre: barátságra, szerelemre egyaránt, és ő sem tudott tehát megszabadulni attól az érzéstől, hogy Livia oláh, egy vad oláh pópának a leánya. Viszont a leány pompázó ifjúságából sugárzó lángoló nőieség csalogatta, vonzotta; kéjesen jól érezte magát, ha mellette lehetett. S ha mellette volt és a közelsége miatt valamilyen delejes bizsergés hozta izgalomba idegeit, olyankor elfelejtett minden gondot és bánatot... Ezért csatlakozott most is olyan készséggel hozzá, hogy hátha elfelejtheti a sok keserőséget, amivel a mai nap sujtotta, hátha rendes kerékvágásba zökkennek megint a gondolatai, — de most ebben is csalódott.

Alig váltottak néhány szót, s alig tudta meg Livia, hogy Pál Jókútnon járt és Ágnessel is beszélt, meglepően fordult feléje a türelmetlen kérdéssel:

— Mondja, mi van Rezséfyyvel? Hol van? Mi van vele? Mondja!

Pál megállt, úgy bámult reá.

Hát ennek mi a baja? Ezt miért érdekli Rezséfyy? Éppen Rezséfyy? És megint Rezséfyy!... S most már úgy érezte, hogy ez az együttlét csak még nyugtalanabbá teszi. Már nem bánta, hogy az apja esetleg vígasztalan kesergésbe esik, ha meglátja felindult arcvonásait, — ment haza.

Hanem az öregúr ma nem is figyelt arra, hogy hogyan tér haza a fia, el volt foglalva a maga bajával. Dühös léptekkel száguldott fel-alá a szobában és dühösen hadonászott a karjaival is. Kiabált, káromkodott:

— A disznók! Egy ilyen banda!... A fene ette volna őket, amikor

kibujtak a napvilágra!... Hogy én köszönjek nekik! Én! A gazembereknek. Én?!

Pál csak sokára és nehezen értette meg, hogy miről van szó.

Úgy történt, hogy Réthi Jenőnek dolga akadt estefelé a faluban. Hát amint szép csöndesen bandukol a fasorban, szembetalálkozik egy oláh zsandárral. Az öregúr megszokta ugyan, hogy mindig neki térnek ki tisztelettel az emberek, de mert most úgy látta, hogy ez a mihaszna oláh egyenesen feléje jön és mert a világfelfordulás már úgylis csökkentette régi büszkeségét, ő lépett oldalt, hogy utat engedjen annak. Az mégis megállította és hetykén ráivallt:

— Hát *te* miért nem köszönsz? Olyan nagy úr vagy, hogy még a kalapodat sem bírod megemelni? Nem tudod, hogy én itt Nagyromániát képviselem? Tee! Annyit mondok, hogy süvegelj meg zentúl, mert különben ellátom a bajodat!!

Ez hozta annyira méregbe az öregurat és talán nem is ok nélkül.

Kiléte, miléte a régi jó időkben megkövetelte a maga tiszteletét és azt el is ismerte mindenki. Senkivel rosszat nem tett, hanem mindenkivel csak jót és ez elég jog volt ahhoz, hogy kalapot emeljenek előtte. Amikor az 1918. évi őszirozsás forradalom szele ide is elért, persze akadt itt is örökké elégedetlen elem, amelyik hirtelen felülkerekedett; bandába verődve aratták a forradalom dicstelen diadalát. Réthiék házát nem gyújtották ugyan fel, ki sem fosztották, de azonnal abbahagyták a köszönést Réthi Jenőnek, hogy ezzel is dokumentálják az ígét: nincsenek többé urak! Az öregúr kissé mérgeződött akkor is, de csakhamar túltette magát rajta, annyira nem tartotta komolynak az egészet. Hanem, hogy most egy *oláh* szégyenítette meg, az felkorbácsolta a véré. Bár ott nyomban kalapot emelt és zavartan hebegett is valamit a zsandárnak, itthon azonban, ahol nem kellett félnie annak a kézzelfogható hatalmától, kitört belőle a keserű düh. Fel-alá rohant, szitkozódott, káromkodott.

— De nézd, apám... — kezdte csitítani Pál.

Mert ő egyszerre megfledkezett a maga keservéről. Csak azt látta, hogy megint történt valami, aminek tompítania kell az élet és belefogott az örök nótába, hogy hiszen semmi baj, rendben megy minden.

Az öregúr azonban rá sem hallgatott.

— Eh, hagyj békén! — vágott ingerülten a szavába. — Hagyj békén ezzel a maszlaggal! Folyton ezen élösködöl, ezzel akarsz hitegetni, amit hetek előtt szedtél össze a városban... Azóta tán már ott is a fejetetejére állt minden!

Pál elhallgatott. Ma, amikor már rést ütöttek megrögzött jóhitén, most elhitte, hogy az apjának is igaza lehet. És ez a tudat mindennél fájdalmasabban érintette. Futóhomokra felépített légvár volt az, amiben maga is hitt. És most egyszerre megingatta az apja hitetlensége a szépen megépített légvárat, mert hirtelen szélvészfént kifujta alóla a homokot: néhány hét alatt Temesvárott is a fejetetejére állhatott minden! Lehet, bizony lehet. Most aztán mibe kapaszkodjék?...

Elhatározta, hogy másnap reggel megint Temesvárra utazik.

IX.

Réthi Jenőnek igaza volt; Pál alig ismert rá, annyira megváltozott a város külső képe rövid néhány hét alatt.

A vasúti állomás épületén nagy kék-sárga-piros lobogó lobogott s az épület homlokzatáról is eltűnt a magyar felírás, helyette hatalmas betűk hirdették a város oláh nevét: „Timisoara“. A kijáratoknál durvaszavú oláh bakák puskatusozták a közönséget és mindenütt mérhetetlen piszok tanuskodott róla, hogy immáron ez is — Balkán.

Aki idegen vetődött ide, az talán el sem hitte, el sem tudta képzelni, hogy valaha is másképen lett volna, annyira tipikusan oláh képe, balkáni íze volt már mindennek. És elvégre ez volt az új uralom első célja: a külszín! Hiszen az idegen a külszín után ítél és méltán csodálkozik azon, hogy mit akarnak a magyarok a *jog* örökös hangoztatásával, amikor ez a város is *szemmelláthatóan* oláh! S az új uralom ezt éppen elegendő bizonyítéknak tartotta a maga igazsága mellett. És megfelelőnek tartotta ezt a maga politikája számára is. Itt nem nyargaltak olyan frázisokon: nem a ruha teszi az embert! Itt igenis azt vallották, hogy a külseje után kell megítélni mindent, — a lélek átgyúrása lassú, évtizedes és végeredményében esetleg kétes fáradozás, ellenben a külszín átváltoztatása percek munkája. Más ruha: más egyén! Tegnap, mert szokatlan, talán még kacagtató majompofa, — holnap, mert megszokott, már elfogadott divatember! S ehhez nem kell más, mint a szükséges elhatározás és megfelelő erély. Ha aztán ez az erély netán erőszakká lesz, az sem válik az elv hátrányára, mert hiszen csak a végcél fontos, a cél pedig szentesíti az eszközt, tehát szentesített eszköz még a korbács is!... Hogyha annak idején számosan voltak éppen magyarok, akik megbotránkoztak, amikor egy erdélyi főúr korbáccsal szerzett érvényt a magyar gondolatnak, itt most nem akadt egyetlen oláh, aki kifogásolta volna a korbács használatát, mert *mindegyikük* tudta, hogy mit akar: *román* Nagyromániát. Céltudatos politika volt ez. Éppen olyan, mint amilyen céltudatos politika volt már az is, mikor a multban az „Albina“ meg a „Timisiana“ meg a többi oláh pénztintézet sietve összevásárolta és könnyű kölcsönrel saját fajtájabelinek adta el, ha a magyar paraszt lába alól két hold vagy a magyar úr talpa alól kétezer hold föld kicsúszott, mert: akié a föld, azé az ország! És éppen olyan céltudatos politika volt most a nagyarányú zászlódísz is, amilyent az új uralom akár minden héten rendezett. Rendőrök és detektívek kellő nyomatékkal tudtul adták minden ház és üzlet tulajdonosának, hogy másnap „nemzeti ünnep“ lesz s másnapra tényleg ünnepi színt öltött a város; a házakon kék-sárga-piros trikolór lengett, az üzletek zárva maradtak, a munka szünetelt.

Pál is egy ilyen nemzeti ünnep után vetődött Temesvárra. Hogy előtte való nap oláh ünnep volt, arról nem tudott, de viszont meg sem lepte. Majdnem minden hétre esett egy ilyen. Bőven talált rá jogcímet az új uralom; hol egy ismeretlen győzelmük emlékéért ünnepelték, hol valamely ismeretlen védszentjüket. Azzal nem törődtek, hogy ilyen napokon megakad a rendes élet. „Konjunkturás“ idők voltak, mikor bármelyik üzletelen nap esetleg ezres veszteségeket jelentett a kereskedőknek és olyan volt a megélhetés, hogy a munkásnak minden így elveszített napibére a gyermekétől vonta el a falat kenyeret, — ők ünnepelni akartak. Talán csak azért, hogy az „illojális“ publikum is ünnepi mezt vegyen magára. Mert hiszen, ha az első alkalommal még undorral és csupán rettegésből tűzi is ki a magyar háztulajdonos az oláh zászlót, másodszer már csak félelemből, harmadízben talán már megszokásból, de azután már szinte

természetesnek fogja találni, hogy ő is ünnepel ilyen napokon... és már természetesnek fogja tartani azt is, hogy ő immár Nagyrománia alattvalója!

Pál elkéseredetten rőtta az utcákat. Már egészen oláh világ volt az, amelyben járt. Egyes házakon még a tegnapról otffelejtett lobogók lengtek és mindenütt, utcákon, házakon, üzletek fölött, mindenütt oláh felírások díszlegettek. Hiszen hallott és olvasott ő erről a nagyarányú románosításról otthon is, Illefalva is megkapta már a maga oláh nevét: „Illis“, az iskolára is új tábla került: „Scoală poporală“, a községháza homlokfeliratát is átvakolták „Casa comunală“-ra, de ki figyelt erre?! Csak most, csak itt értette meg és érezte át a külszín óriási jelentőségét, ahol egyszerre ez a rengeteg sok oláh szó kiabált feléje. S arra kellett gondolnia, hogy a legnagyobb magyar városban is mennyi sok az idegennyelvű cég-tábla. S arra kellett gondolnia, hogy egyszer, ő igen, mi is rászántuk magunkat a külső magyarosításra, megfontoltan, hosszú évtizedek elmúltával, ámde mennyi sokan akadtak, akik erőszakosnak minősítették azt is, — vajjon itt most van-e, aki szót emel a románosítás ellen?!...

Szomorúan rőtta az utcákat, amelyeken pedig felvillanyozva, vígan járkált alig néhány hét előtt. Idegen emberek haladtak el mellette, akiket azelőtt sohasem látott. Arcuk sötétárnyalatú volt és durva vonású, ruhájuk többnyire ízléstelen; ezek már balkáni típusok voltak. Sűrűn találkozott festett arcú és nyegle oláh tisztékkel is, akikről mérföldnyire áradt az illat; bántóan hangosan enyelegtek az oldalukon tipegő ringyókkal. Ezeknek a csenevész természetén is balkáni ízlésről tanuskodott a kevés ruha és az ő arcuk is éktelenül fehér-pirosra volt mázolvva... Ó, hogy undorodott, irtózott mindezekről az emberektől Réthi Pál.

Búsan haladt tova, de egyszerre megállította valaki:

— Juj, de lógatja a fejét!

Püspöky doktor volt, aki útját állta.

Pál majdnem a nyakába borult, úgy megörült neki. Hiszen a multkor is ő fogadta az első jó hírrel, hátha most is megtudhat tőle valamit. Kalapot emelni is elfelejtett, de rögtön megkérdezte, hogy:

— Van-e valami jó híre, doktor úr?

— Jó hír? Hogyne volna! Bizony van! Csakis az van! Minek is bánkódik?!

— Hát lehet ezen vigadni?! Nézze: „Tutungerie“, ott „Pantofar“, amott „Pravalié“... És nézze ott fenn: kék-sárga-piros... És nézze... hiszen ez már tisztára oláh világ!

— Igen, az, de vajjon meddig? Meddig?! Ez a kérdés. Hát csak fel a fejet, ifjú barátom! Nem lesz már hosszúéletű ez a balkáni világ!

Püspökynek pergett a nyelve. De nem beszélt olyan hangos lendülettel, mint a multkoriban, sőt időnkint egészen suttogássá halkult a szava. Nem kísérte beszédjét olyan széles mozdulatokkal sem, mint a multkor, hanem egészen felaprózta gesztusait is. És közben folyton fürkészközve nézett jobbra-balra. Meg is magyarázta, hogy miért:

— Óvatosság, óvatosság! Tele van a város spiclikkel. Szigurancának hívják ezt a társaságot, a politikai rendőrségüket. Saját szakállára tesz-vesz, állam az államban. Tán ezernél is több tagja van. S az ember nem tudhatja, hogy melyik pillanatban csípi le és viszik be. És hát az a „huszonöt“ mégis nagyon kellemetlen valami, a fene egye meg!...

S amint fürkészve figyelt jobbra is, balra is, hirtelen csak megkapta Réthit és vitte sietve.

— Gyerünk gyorsan egy mellékutcába!

A Fő-úton zenebonás kürtrivalgással katonák jöttek s mihelyt felhangzott a trombitaszó, pillanat alatt meggyérült a korzó közönsége: a nem balkáni kinézésű sétálók a mellékutcákba rohantak.

Réthi csupán ennyit látott az egészből, viszont semmit sem értett belőle, Püspöky pedig sietve vitte, vonszolta magával.

— Mit jelent ez? — kérdezte, amikor végre megálltak.

— Hát nem látta azokat a katonákat jönni?

— Na és?

— A zászlót hozták!

— A zászlót... a zászlót... Hát mit tesz az, hogy egy oláh zászlóval több vagy kevesebb? Látni amúgy is éppen eleget...

— De ember, hiszen maga nincs tisztában a dolgok lényegével! — kapott észbe Püspöky. — Maga nem ismeri a rendőrség legújabb rendeletét, hogy, ha az utcán végigviszik Nagyormánia zászlaját, a közönség vágjon frontot és vegye le a süvegét.

Réthi elámult:

— Ugyan, doktor úr! Ez tréfa!

— Tréfa?... Hát csak próbálja meg, fiatal barátom, hogy tréfa-e? Érzékelhetően fogja tapasztalni, hogy nem tréfa.

— Lehetetlen!... Tisztára olyasvalami, mint a Gessler kalapja!

— Bizony olyan!

— Hát nem akad itt egy Tell Vilmos?!...

Nem akadt!... Különös volt az, hogy az idecsöppent új uralom, kéjelgő tirannizmusában, nap-nap után alázta porba a magyarságot és nem akadt egyetlen magyar, aki, ha török-szakad, nyíltan ellenszegült volna. Talán váratlanul és hihetetlenül szakadt ránk ez az uralom s mire a lelkek felocsudtak a meglepetésből, már nem bírtak szabadulni az elnyomás bilincseitől? Talán győzött a vak szenvedélyen az okos belátás, hogy mi értelme lenne nekimenni fejjel a falnak? Vagy talán tényleg meghunyászkodott ősi virtusunk, mert a közeli háború olcsó halála megtanított rá, hogy milyen drága az élet? Lehet. Tény, hogy úgy voltunk vele mindnyájan, ahogyan Réthi Pál mindjárt az első napon, amikor önkéntelenül ökölbeszorult keze hamarosan elernyedett megint és a követelőző oláh bakáknak odadobta cigarettáit. Voltak Püspöky-féle emberek, akik suttogva elégedetlenkedtek és voltak (összeesküvők?), akik fantasztikus terveket szőttek, de — Tell Vilmosok nem akadtak!

Püspöky kifelé fordította a tenyerét és válla közé húzta a nyakát.

— Hja, kérem... mi most várunk. Undorral ugyan, de nyeljük a békát, míg végre is annyira leszünk, hogy kihányjuk magunkból... Most még várunk. De nem sokáig, nem sokáig! — jelentette ki jelentőségteljesen, majd pedig közelhajolva Réthihez, súgva folytatta: — Mindössze még húsz nap, húsz nap, vagy legfeljebb négy hét és ezeknek is kotródniok kell innét!

Csak nézni is öröm volt, hogy mennyire felderült egyszerre Réthi Pál arca.

— Igazán? Doktor úr, igazán? Mondja, igazán? És hogyan? Honnan tudja ezt?

— A húsznapos határidő hírének egy vasutas hozta „onnanátról“, de hogy igaz a hír és legfeljebb négy hétről lehet még szó, azt épp az imént erősítette meg egy szavahihető ismerősöm, aki viszont egy barátjától tudja, akinek magának mondta egy társaságbeli hölgy, akinek meg egy francia tiszt ismerőse írta.

Most aztán megint az elkedvetlenedés sötét árnya vonult Pál arcára.

Semmi kézzelfoghatóan hihető nem volt abban, amit Püspöky mondott. Olyan volt ez, mint amikor a háború idején a harcterről hazatért hadnagyocskát sanyargatták a kérdéssel: mi lesz? A hadnagynak talán még kevesebb áttekintése volt ott künn az általános helyzetről, mint az itthoniaknak, akik nap-nap mellett böngészhatték a napilapokat, de mert a sok kérdezősködés bizonyos mértékben jelentőssé tette a személyét s ez hízelgett hiúságának, nagyképűen adta le úton-útfélen a véleményét. Véleménye esetleg csak egy hadosztályszakács meséjén alapult, ámde ez a szakács a hadosztályparancsnokság közelében lévén, elfogadott hírforrás volt. Eppen ilyen megbízható hírforrások arattak most is diadalt. A hal-lotta Bé-től, aki viszont Cé-től nyerte az értesülést, hogy Dé-nek mondta E és így tovább, amíg rendszerint egy vasúti fékezőre, vagy egy francia kapitányra mutathatott rá a hír, mint eredetére. Soha valónak nem bizonyult egy ilyen hír és sokszor már első hallásra képtelenségnek tűnt, mégis bizonyos jóleső örömmel hallgatták és terjesztették, mert arra mégis alkalmas volt, hogy az emberi örök reményt éléssze... Réthi azonban elkedvetlenedett.

— Ugyan, doktor úr! Hagyja abba! — legyintett kicsinylően.

— De kérem... Maga talán kételkedik? Eppen maga?

— Ugyan, doktor úr!... Nézze, lehet, hogy majd én is tovább mesélem mindazt, amit most maga nekem, és bizonyosan a legkomolyabb formában, a legkomolyabb arccal, de nekem ne jöjjön ilyen hírekkel, éppen nekem ne!

Rövid szünetet tartott, azután sietve, szinte hadarva beszélt tovább, mintha a lelke tüze megihlette volna:

— Ha nézem a térképen a Kárpátok-övezte, a nagy folyók határolta Magyarországot, kérdem: lehet-e Magyarország más? és csakis az a felelet, hogy: nem! Az első pillantásra látni, hogy: nem! Annyira természetes határok ezek, hogy tán nincs még egy ország, amelyik annyira ország lenne, mint Magyarország. Ezer éven keresztül sokszor elvehették ezeket a határokat, mégis mindig visszakaptuk, és ezer éven keresztül túlmehtünk mi is ezeken a határokon, mégis mindig visszakerültünk hozzájuk... Ebből fakad az én nagy hitem a mi nagy jövőnkben. A népfajoknak is megvan a maguk véges élete. Vannak, amelyek már megszűntek lenni. A latin faj napja leáldozóban. Az olasz talán már csak a császár-idők rom-emlékein élőködik, a franciának is már messze mögéje esik a „Gloire“; mostani rivalgó harsonázása csupán önáltatás, olyan, mint amikor a tüdővész ember a halála előtt néhány nappal még egyszer frissen lélezkedik és azt hiszi, hogy ez a gyógyulás. S vajjon az oláh? Valamikor számkivetettek néhány fegyencet Sziciliából az albán partokra, ezek voltak az ősei. Fegyenc ősök, az utódok sem különbek. Egyre azonban roppant büszkék: a latin vérkötélékre! Csakhogy éppen ezzel a vérrel van baj. És a vérbaj sohasem vezet regenerációhoz, csak degenerációhoz!... Igen, a latinok napja már alkonyba borult, de majd felragyog helyette a germánoké, amely

már közel a delelőhöz. És már pirkad a szlávoké is. Oroszország: mennyi kincs, mennyi terület, mennyi szűz erő! Lenin? Trockij? Két parányi emberélet a népek életében! De talán kellenek ők is a még alvó muszka ébresztéséhez: itt a hajnal! És csak aztán, aztán kél majd a turáni nap! A titokzatos Kelet, a rettegett mongol, a „sárga veszedelem!“ És akkor jön el a mi időnk; a magyar csak előretolt örise a Keletnek! És mi addig megleszünk, mert addig el nem pusztulhatunk!... Ezért erős az én hitem, hogy ez a föld, ez a város csak és csakis Magyarország lehet!... De vajon meddig lesz még így, ahogy monsieur Clémenceau akarja? Meddig? Erre kell nekem válasz, doktor úr!

— Igen... igen... azaz... persze... — hebegett zavartan, tanács-talanul Püspöky, de azután egyszerre örvendve kiáltott fel: — Hopp! No majd elhiszi mindjárt, hogy nem a levegőből kapdosom a szállongó híreket, mintha csak mihaszna legyenek volnának!

Magas alak közeledett feléjük.

Vida Péter.

(Folytatása következik.)

FAJTASÁG ÉS MAGYARSÁG.

Ez a dolgozat csaknem a jelenlegi formájában vagy félév óta fekszik fiókomban. Mivel a benne kifejezett vélemények sok tekintetben ellentétesek a Napkelet 1923. évi IX. számában *Székfű Gyula* tollából megjelent „*A faji kérdés és a magyarság*“ c. közleményben foglaltakkal, nem tartom érdektelennek közreadni két okból: egyrészt azért, hogy a Napkelet olvasói előtt az ellentétes nézetek is ismertetve legyenek, másrészt és sokkal inkább azért, mert a részletkérdésekben való eltérések ellenére — inkább természettudományi alapon — én is ugyanarra a végkövetkeztésre jutottam, amire a kiváló történetíró — inkább történelmi alapon — jutott. Ezért semmiképen sem kíván az én közleményem polémia lenni; az olvasó, akit ez a kérdés érdekel, amúgy is meg fogja találni az ellentéteket és meggyezéseket, s legalább is annyit meg fog engedni, hogy ha talán *Székfű Gyulával* szemben nincs is igazam, a felmerülő problémákat kétségeket kizáró módon ő sem oldotta meg, s ami fontosabb, hogy a *különböző utakon megalkotott azonos következtetések az igazság kritériumát viselik magukon.*

A háború alatt és különösen a háború óta az emberfajta egyezésének vagy különbözőségének, értékének vagy értéktelenségének problémája annyira előtérbe került, hogy annak megvilágítása, az elfogultságoktól való megtisztítása, a reá vonatkozó valóságok megkeresése általános emberi és speciális nemzeti szempontból egyaránt szükségesnek látszik. A kérdésben még a fogalmak is elég zavarosan használatnak, s így, mielőtt tárgyalásába lehetne bocsátkozni, hangsúlyoznom kell, hogy nem emberi fajokról, hanem az emberfaj *fajtáiról* kell tulajdonképpen beszélnünk.

Ezt a „fajtát“ igen sokan összetévesztik a „nemzet“-tel, teljesen hibásan, amennyiben nemzet alakulhatna ugyan azonos fajtából is, de a valóságban különböző fajtákból alakul, történelmi, nyelvi, területi együtartozóság alapján. Pl. a mai latin nemzetekben az ősfajták közül a mediterrán, a dinári, a kelta, az alpesi, az ősegyiptomi hamita, sémi és néger fajták keveredtek össze a germánnal. Lehetetlen meghatározni, hogy az olasz vagy francia nemzetben mint egészben, vagy egy olasz vagy francia egyénben hány százalék van egyik vagy másik alkotórészből, még ha egyik-másik olaszban, illetőleg franciában egyik-másik fajtának jellegé elmosódottan vagy túlnyomóan felismerhető is. E sok fajtából alakult népeknek mégis önálló nemzeti öntudatuk, önálló nemzeti létük van, különböző, sokszor ellenséges jellegű, az ugyanazon fajtából alakult nemzetekkel szemben. A sokkal egységesebbnek látszó német nemzet az európai őslakók közül a germán, az alpesi, a mediterrán, a dinári és a szláv fajták keveréke, és hogy ez a keveredés sem egyöntetű,

azt eléggé mutatja a tiroli és az északnémet közötti különbség. Szóval a fajta anthropologiai, a nemzet nyelvi vagy politikai fogalom, s a kettő, a mai nemzeteknél legalább, nem fedi egymást. Lehetséges ugyan, hogy egy-egy fajta, a nemzetet alkotó fajták között a legerősebb „fajta-jellegű“ — tehát nem mindenkor a politikailag legerősebb: a hódító — rányomja bélyegét az egész nemzetre is, de tiszta fajokat a ma élő nemzetek között nem találunk. Sőt a nemzetet nem alkotó zsidó fajta, melynek a legerősebb „vérségi öntudata“ van s mely fajtáját a vérkeveredéstől mindenkor szigorú törvényekkel védte, már a Kr. e. IV. század óta nyolc (askenazim — keleti — kerekfejű), illetve hét (sepharsim — déli — hosszúfejű) fajtának a keveréke.

Nagy kérdés ilyen körülmények között, hogy a ma élő nemzeteknél ez a sokszoros keveredés a nemzethez tartozó egyénekben megengedi-e az eredeti fajták testi és lelki tulajdonságainak felismerését, s ha ez lehetséges, foglaltatnak-e ezek a tulajdonságok bennük olyan mértékben, hogy a belőlük álló nemzetekben bizonyos, állandónak és jellegzetesnek tekinthető típust alkossanak.

Kétségtelen, hogy bizonyos típusokat, testi és lelki tulajdonságok bizonyos csoportját hajlandók vagyunk nemzeti, illetve fajtai jellegeknek tekinteni. Az olasz lazzaroni vagy a norvég halász típusát bárki el tudja képzelni, s a köztük levő testi és lelki különbözőség nagyon is szembeötlő. *Wumb* „Die Nationen und ihre Philosophie“ c. könyvében a francia, angol és német filozófia különbözőségét nemzeti tulajdonságokra vezeti vissza. Tehát típusok bizonyosan vannak, nem mindig annyira szembeszökők, mint a felhozott példákban, néha nagyon is elmosódók, de kellő megfigyeléssel még ilyenkor is felismerhetők. A nehézség inkább az volna, hogy ugyanazon nemzet keretében is erősen eltérő típusokat találunk és kérdés, hogy ezeket nem a környezet befolyása, a foglalkozás hatása okozza-e inkább, mint valami fajtabeli, örökölt tulajdonság.

Miután fajta szerint tiszta nemzeteket nem ismerünk, nem lehet meglepő, ha ugyanazon nemzet keretében többféle a típus; egyik egyénben az egyik, a másikban a másik fajta tulajdonsága lehet t. i. túlnyomó. A környezet átalakító hatása pedig alig lehetne olyan mélyenjáró, hogy pl. Dél-Európa egy szőke, fehérbőrű családot történelmi generációk során fekete-hajúvá és barnabőrűvé változtasson, ha annak tagjai feketehajú egyénekkel nem házasodnak.

A sokszoros keveredés kétségtelenül elmosza a tiszta típusokat, de az egész állatvilágban az a tapasztalat, hogy bizonyos fajták a maguk jellegző tulajdonságait nagyobb keveredés esetén is fenntartják, helyesebben átruházzák utódaikra, a többi fajtánál nagyobb átörökítő képességgel bírnak. Tisztavérű állatfajták bizonyos tulajdonságok állandó átörökítése folytán bizonyos „vérszilárdságra“ tesznek szert; ha ilyen vérszilárd fajták jellegükben meg nem szilárdult, nem ennyire tiszta fajtákkal keresztetnek, az utódokon több nemzedéken át a vérszilárd fajta jellege előtérbe nyomul. Ez a lehetőség az emberfajtákra is fennáll és okozója lehet annak, hogy valamelyik fajta tulajdonságai az utódokban tovább és tisztábban megmaradjanak, azaz, hogy az embernél is a kevésbé kevert fajták a vérszilárdabbak. A germán keveredés hatása Felső-Olaszországban, hol a népvándorlaskor már nagyon kevert lakosság típusa a germán fajta szerint változott meg, vagy Sziciliában a normann keveredés ma is észlel-

hető hatása történelmi példája ennek a lehetőségnek. Mindenki előtt ismeretes a zsidó fajta erős domináló jellege más fajtákkal való keveredés esetén, több nemzedéken át is.

Természetes, ha a generációk során azonos és újabb vérszilárd fajta vére jut az eddigi keverékbe, ez a vérszilárd fajta tulajdonságait erősíteni, ellenkező jellegű vér bejutása gyengíteni fogja.

De van még ennél egy fontosabb körülmény is, ami a fajtabeli tulajdonságok fenntartását lehetővé teszi. A vérkeveredések ellenére, már a történelmi időkben is a beltenyészés sokkal nagyobb, mintsem az ember gondolná. Elméletileg minden generáció felmenő ősei emberöltőnként számban megkétszereződnek; ha *Martius Constitution und Vererbung* c. könyvéből veszem a példát, s egy 1900-ban élő ember őseinek számát elméletileg kiszámítom, úgy kiderül, hogy minden 1910-ben élő embernek 1050-ben (VII. Gergely korában) 11 millió 777.000, és Krisztus születésekor 18 billió őse lett volna, ami, tekintve, hogy a föld mai lakossága körülbelül 600 millió, teljességgel képtelenség. A számítási hiba abban van, hogy a teoretikus leszármazási tábla nem veszi figyelembe azokat a vérrokon egyéneket, akik s akiknek felmenőik is a táblázatban többször szerepelnek, ami által az ősök száma jelentékenyen fogy a felmenők irányában, s amit a genealogia „ősveszteség“-nek nevez.

Ezt az ősveszteséget távolabbi emberöltőkben követni már nem lehet; a XII. nemzedékben matematikailag mindenkinek 4096 ősenek kellene lenni; de még fejedelmi családokban is alig lehet tizenkét emberöltőn át megbízhatóan felsorolni az elődöket. *Lorenz* (*Lehrbuch der Genealogie*) közli II. Vilmos császár leszármazási adatait; 4096 ős helyett csak 275 ismeretes egyáltalában. Az ismeretes ősveszteséget, az ismeretlen adatokat és az összes ismert ősoket figyelembe véve, valószínűségi számítással a XII. emberöltőre csak 684 őst számít ki, vagyis az ősveszteség 3412 volna, ami azt jelenti, hogy a XII. emberöltőig a 4096 ős között 3412-től azonos vért, azonos tulajdonságokat örökölt és csak 684 hozott számára új vért és új tulajdonságokat. *Ferencz József*nek a VII. emberöltőben csak 73 tényleges őse van 128 helyett, ősvesztesége addig 55, IV. Károlynak a VIII.-ban csak 96, az elméleti 256 helyett, ősvesztesége 160.

Feltéve, hogy (a *Lorenz* fejtegetését követve) egy szigeten elzárva él 1000 ember és 10 emberöltőn keresztül elzárva marad, a X. generációnak 512 férfi és 512 női ősenek kellene lennie; tehát valamennyi szigetlakónak szoros vérrokonságban kellene lenni egymással annyival inkább, mert az eredeti 1000 közt is, a későbbi emberöltőkben is lehettek gyermektelenek, s bizonyos számú leszármazó korán, gyermekkorban halhatott el. Ilyen elzárt szigetekhez hasonló telepek vannak a szárazföldön is, *Lorenz* is felhozta példa gyanánt az erdélyi szászokat: „sie stellen nicht bloß eine Spracheinheit, sondern in erster Linie eine Blutseinheit“. Ezekben tehát a fajta tulajdonságai — ha volt is itt-ott magyar vagy oláh keveredése — a többszázados beltenyészés következtében nagyon kevésbé homályosulhattak el. Ugyanezt teljes joggal állíthatjuk a székelységről.

A beltenyészés nagyobb földrajzi egységeken is megvan és különösen erős volt addig, míg a közlekedési viszonyok nehézsége is kedvezett neki. Magyarországon az erdélyi, túl a tiszai, túl a dunai vagy felvidéki magyarság ilyen beltenyészetet alkotott, s a különbözőségek jól észrevehetőek, magukon viselve az egyes országrészekben túlnyomó vérkeveredések

nyomait is. De a beltenyészés a földrajzi egységek keretében megvan a társadalmi egységekben is; a jobbágyság és a nemesség külön tenyészeti egységet alkotott minden európai államban a jobbágyság eltörléséig, sőt a jobbágyság költözési jogának korlátozott volta egy-egy nagyobb birtoktest területén is önálló beltenyészést teremtett, s talán ennek a maradványa nálunk sok faluban fennmaradt az a szokás, hogy nem illik más falubeli lakossal összeházasodni. A magyar földbirtokos nemes családok a legutóbbi időkig jóformán megyénként egymásba házasodtak, s ha a *Kempelen*-féle „Magyar nemes családok“ gyűjteményét ebből a szempontból lapozzuk, feltűnő ugyanazoknak a neveknek gyakori ismétlődése különböző családok elődei között, pedig a legtöbb család nem is nagyon régi, s a régebbiek családfája sincs átlag 6–8 emberöltőnél feljebb vezetve. Hasonló zárt tenyészési egységet alkottak és alkotnak a nemzetiségek (nemcsak a szászok Magyarországon) és különösen a városi lakosság, melynél különben a vérkeveredés leghamarabb indult meg, mint a többinél sokkal mozgékonyabb elemnél és a legerősebb ma is. Nem szabad kevésre becsülni e tekintetben a vallási különbségeket sem; az egyvallásúak századokon át képeznek tenyészési egységet, ami különösen ott volt igen erős hatású, ahol a nemzetiség és vallás azonos egységet alkotott; viszont igaz az is, hogy a vallás közössége a különböző nemzetek vagy nemzetiségek vérkeveredését elősegítette. *Lorenz* helyesen mondja, hogy az emberi természetben fekszik az ősök számának csökkentésére való igyekezet s ezért a hasonló fajtájúak vonzódása egymáshoz ki nem irtható.

Kétségtelennek tartom tehát, hogy a nemzetekben képviselt fajták a jelzett beltenyészés mellett tulajdonságaikat a vérkeveredés ellenére átörökítik utódaikra, a szilárdabb vérű, tisztább fajták nagyobb mértékben és tartósabban, továbbá, hogy a beltenyészés, illetve az ősveszteség következtében meg is erősödnek a családokban és ezekkel a nemzetekben a fajták előzetes keveredése ellenére is bizonyos fajtabeli tulajdonságok, amelyek mint domináló jellegek a nemzeteket is karakterizálják. Ha az ősveszteség pl. magyar és német keveredésnél túlnyomó a magyar elődök-nél, a magyar, ellenkező esetben a német tulajdonságok lehetnek dominálók, mert számosabbak az azonos vérű elődök.

Mentül erősebb, többoldalú a fajta keveredése bizonyos időben, annál kisebb az ősvesztesége; de mentül kevésbé keveredik a már létrejött keverékbe újabb vér, mentül több emberöltő származott relative tisztán belőle, annál inkább szaporodik bizonyos nemzet keretén belül az ősveszteség, s annál inkább kifejlődnek bizonyos nemzeti jellegző vonások, amelyek kétségtelenül részben eredeti, részben a keveredések által megváltoztatott, de a beltenyészés útján megmerevített és állandósult, vér-szilárdságot nyert és így szintén átörökíthető fajtabeli tulajdonságok. Ha a leszármazás alatt újabb, de kisebbfokú vérkeveredés áll be, ez az erős beltenyészés mellett sem pro, sem kontra lényeges változást a tulajdonságokban elő nem idéz; ha az újabb keveredés nagyobbfokú, úgy vagy erősíti a domináló tulajdonságokat, ha azonos az eredeti tulajdonságokkal, ellenkezőleg gyöngítheti, sőt eltüntetheti azokat. De nem szükséges, hogy a domináló tulajdonságokkal bíró új fajta ugyanazonos legyen azzal a régi fajttal, amelyik ezeket a tulajdonságokat a nemzetbe oltotta, mert különböző fajtáknak lehetnek azonos tulajdonságaik, amelyek keresztezésnél egymást erősíthetik, embernél éppen úgy, mint az állatfajtáknál, amit az

állattenyésztők ki is használnak. Ezt a körülményt nagyon fontosnak tartom azért is, mert hasonló lelki diszpozícióval bíró emberfajták ideáljai és ezek által irányított cselekvései azonosak, egyenlően megkötöttek (pl. bizonyos fajtáknál az egyéni bátorság egyformán kötelező és irányító etikai tulajdonság). A beolvadó, rokon lelki diszpozícióval bíró fajta a beolvasztó fajta hagyományait, mondáit, hőseit és történelmét a magáénak tudja, mert az a biztos érzése van — öntudatosan vagy öntudatlanul —, hogy a saját, igazi ősei hasonló körülmények között ugyanolyan, a fajta lelke által parancsolt és megkötött viseletet tanúsítottak volna.

Mentül erősebb — többoldalú — a fajták keveredése, annál több emberöltőre van szüksége utódaiknak, hogy belőlük egységes jellegű nemzet alakuljon, de ha egyszer ennek idők folyamán kialakulnia sikerült, vagyis ha vérszilárdságot nyert a nemzet, most már nemzetinek is nevezhető, de fajtabeli eredetű tulajdonságainak bélyegét az újabban belekeveredőkre is reányomhatja, különösen akkor, ha az új vér a saját vérszilárdságának megfelelő tulajdonságokat hoz, s ezzel a vérszilárdságot fokozza. Az is lehetséges, hogy a vérszilárdságot nem érintve, új tulajdonságokat hoz, melyek a meglevő domináló tulajdonságokat kiegészítik, vagy ha nem, magukban véve kedvezőek vagy kedvezőtlenek a nemzetre. Pl. egy vérbeli öntudattal bíró nemzetenél hiányozhat annak megvédésére szükséges harcoképesség, vagy a nemzet fenntartásához szükséges kellő szaporodási képesség. E tulajdonságokat hozó fajták szerencsés keveréket képeznek, de éppen így lehetséges szerencsétlen keveredés is. Az állattenyésztők e vérbeli tulajdonságok alapján irányítják a fajták javítását.

Egy oldalról ezek szerint a jelzett körülmények által kedvezően befolyásolt ősveszteség szorosabbá teszi a vérrokonságot ugyanazon nemzet keretén belül, más oldalról azonban az ősveszteség fokozódása, különösen oly mértékig, hogy az már a közelebbi felmenő emberöltőkben is érvényesül, lemenőleg a generációk leolvadását okozza, s csak új népelemek felvétele teszi ezek számára lehetővé, hogy az ősök száma ismét szaporodjék. S mindezek megfontolásából *Lorenz*, a történetíró (akire ezen a téren a természettudományi iskola is úgy hivatkozik, mint aki mintaszerű példáját nyújtotta a genealogia természettudományi problémáinak feldolgozására) arra a következtetésre jut, hogy „a nemzetségek kihalásának lehetősége a legnagyobb mértékben kétséges“, hogy „mivel a ma élők ősvesztesége kétségtelenül rendkívül nagy, minden 1000 év előtt élt házastársról fel kell tételezni, hogy utódaik ma is élnek“.

A történelemben felmerült emberfajták sorsát átgondolva, arra az eredményre jutok, hogy vannak *aktív* és *passzív pszichéjű* fajták. A passzív fajták legfőbb fenntartási eszköze az alkalmazkodási képesség, úgy a természet adta környezethez, mint a körülötte vagy vele egy területen élő idegen fajtákhoz. Utóbbiak gyengeségei, nem a saját erős tulajdonságai teszik lehetővé propagálásukat, melyet nagy szaporodási képességük is véd. Ezért tűrik és elbírják az alárendelt, hódoltságai állapotot, de ha eredeti lakóhelyükön mégsem maradhatnak meg, új telepeket nem teremtenek egyszerre nagyobb tömegű helyváltoztatással, hanem lassú beszivárgással, fokozatosan lepik el a más fajták által megszállott területekből azokat a részeket, melyek lakatlanul maradtak, vagy más fajták

között azokat a foglalkozásokat, melyeket az utóbbiak betölteni nem tudnak vagy nem akarnak.

Passzív fajták általában nem államalkotók és nem államfenntartók. Pszichéjüknek megfelelőbb a lazább és primitívebb fajtasági együvé-tartozás, mely bármikor megengedi a fajta megtartása mellett a hely- és nyelvváltoztatást, mint a hely- és nyelvhez kötöttség, melytől — ha a körülmények kedvezőtlenül alakulnak — a megválás hazától és nemzettől való elszakadást jelent.

Ha passzív fajták beszivárgása valamely államba vagy nemzetbe idők folyamán oly erős, hogy jelentős számbeli túlsúlyra jutnak, vagy kisebb szám mellett sikerül bármi oknál fogva vezető szerepre kerülniük, esetleg vérkeveredés által az eredeti fajtát is passzívvá tenniük, a nemzet vagy állam, melynek jelentős alkatrészévé váltak, a vegetálás útjára lép, vagy más aktív fajtákkal való összeütközés esetén gyors vagy fokozatos pusztulásnak van kitéve. Ily szerencsétlen keveredés folytán a leghatalmasabb nemzetekből ismét minden nemzeti érzést és jelleget nélkülöző népek válhatnak, olyanok, amilyeneket *Spengler* „fellak-népek“-nek nevez.

Az északi szláv passzív fajta lehetett a multban, erős keveredése aktívabb — elsősorban germán — fajtákkal állam- és nemzetképzőkké tette ugyan, azonban eredeti passzivitásuk egyik nemzetükben többé, másikban kevésbé, de ma is felismerhető, bizonyára aktív fajtákkal való keveredésük mértéke szerint. A római birodalom felbomlását jóval *Chamberlain* előtt már 1870-ben *Wictor Hehn* az alacsonyabb értékű fajták beolvadásának tulajdonítja (*Kulturpflanzen und Haustiere* c. könyvében), s jellemzően írja, hogy „Afrika és Egyiptom bennszülöttei, mindenemű keletiek, európai és ázsiai görögök, iberek, illirek és thrákok előzőlötték Itáliát, keresztelkedtek egymásközt, hatalmukba kerítették az állami méltóságokat, a nevelést, az irodalmat, nem ritkán a császárok trónját. Már Cicero és Caesar ideje óta megtelt minden város, köztük maga Róma is zsidókkal, és bármily értelmetlennek, minden emberivel ellentétesnek érezték is a rómaiak nézeteiket, hajlamaik szívósságánál fogva észrevétlenül megváltoztatták az általános köztudatot“.

Aktív fajtáknak mondanám a kalandos, harcias, vállalkozó jelleműket; és el kell fogadnom, hogy az emberiséget előrevivő nagy nemzetekben ilyen fajták vére a domináló. Az aktív fajták, ha bármi okból kénytelenek elhagyni letelepedési helyüket, fegyverrel szereznek maguknak új hazát, olyat, ami az ő lelkiüknek, az ő fajtájuk propagálásának megfelelő. Nem a környezethez alkalmazkodnak, hanem elfoglalják a nekik kedvező környezetet, pl. ha állattenyésztők vagy földművelők maguknak foglalják le a termékeny területeket s a meghódított lakókat vagy termelésre alkalmatlan területekre szorítják, vagy szolgálkká teszik. Ez támadás éri az új szerzeményt, maguk védik azt meg, mert a szolga népeket harcra méltatlannak tartják. Beszivárgó, tehát nem harc útján, hanem lopva tovább terjedő passzív fajtáknak művelhető területeken nem adnak helyet, de terméketlen vidékeken, vagy nekik terméketlen foglalkozásban terjedésüket nem gátolják. A hódító fajta maga között megtarthat ugyan bizonyos demokratikus szervezetet, de a meghódított vagy beszivárgott passzív fajtával szemben felső, arisztokrataosztályt képez. Az aktív fajták, ha náluknál erősebb aktív fajta kerül föléjük, inkább elhagyják az ősök területeit, mert a szolgaságban való éleést nem bírják.

Ezt a hódító szerepet a germánokra nézve német anthropológiai és archeológiai kutatók (*Schuchardt, Günther, Hoernes, Baur-Fischer*) rendkívül érdekesen követik: a Kr. e. évezredek homályából hogyan haladt a hódító germán fajta Európa déli és nyugati részébe, a Balkánon át Kis-Ázsiába, innen Indiába, északon a mai Oroszország területén át a Krimbe. Ahol megjelent, az őslakókat legyűrve államokat alkotott, melyek mindaddig fennállottak, míg a hegemoniát megőrizték, s mikor ezt elvesztették, ez államok is visszasülyedtek műveltségben és hatalomban. A hódolt területek fajtái azonban a germán hatás nyomát az indogermán — tehát rájuk nézve „fajidegen“ (*Günther*) — nyelvformák alakjában mégis megtartották. Ha aztán ebből a német tudósok, fajtájukat jellemző elfogultsággal, azt következtetik, hogy *egyedül* a germán fajta adta meg a világnak a kultúra lehetőségét, s ahonnan kivonul, ott törvényszerűen beáll a dekadencia, ha, mondom, ez a következtetés sok igazsága mellett éppen oly sok túlzást, mint elfogultságot tartalmaz is, a germán *fajtanak* egy nagyon fontos tulajdonsága nyilvánul meg általa a német *nemzetben*: a megtörhetetlen, hódításra termett vérségi öntudat és önbizalom, melynek lehetnek túlzásai, de amely nélkül soha nemzet nagyot nem alkotott. Minél erősebb t. i. a fajtában a fajtaság érzése: *a vérségi öntudat*, annál nagyobb jövőjét illető önbizalma, s annál inkább esik abba a hibába, hogy saját fajtáját minden másnál nagyobbna, az emberiség meghódítására vagy legalább vezetésére kiválasztottnak tartsa. Erős vérségi öntudatú fajtákból alakult nemzet vérségi öntudata is erős, esetleg túltengő. Míg erős, egy nemzeti optimizmust alkot, amit egyetlen, haladni és fejlődni akaró nemzet sem nélkülözhet. Ha túltengő, olyan utakra hajthatja a nemzetet, melyeken kisebb létszámú s alacsonyabb intelligenciájú nemzetek katasztrófákba sodródhatnak. Fizikailag és szellemileg nagy nemzetek — úgy látszik — a túlzások luxusát is megengedhetik maguknak.

A vérségi öntudat erőssége különben nemcsak a velejáró optimizmus révén erősíti a fajtát vagy nemzetet, hanem azáltal is, hogy a túlzott vérekeveredéstől — és ez még fontosabb, mert katasztrófális következményei nem igen vannak — megóvja azt. Bizonyos fajtához kötött kizárólagosságot, arisztokratikus érzést tart fenn idegen fajtákkal szemben. A ma élő fajták közt bizonyára a zsidóknál legerősebb, mintegy 2000 éves öntudatos nevelés eredménye.

Nemzetek, melyek kevés és túlnyomóan aktív fajtából alakultak, ragaszkodnak régi hagyományaikhoz, mert ezek ősi fajtabeli tulajdonságokból fakadtak és ezáltal a vérségi öntudatot az ősök dicsősége révén erősítik; másrészt a hősi hagyományok fenntartásában a vérségi öntudat a leglényegesebb tényező. Nagyon sokféle fajtából alakult nemzeteknél, főleg ha túlnyomó bennük a passzív hagyományokkal nem bíró, azok felvételére nem alkalmas fajták vére, kiálszik a hagyományok tisztelete, mert ami az egyik fajtára nézve a legkomolyabb valóság, melynek kétségbevonása szinte szentségtörés, a másik, túlnyomó számú fajta előtt a történelem világosságát ki nem álló naiv mese, jó, ha csak szánakozó mosolyt s nem ellenszenvet vagy gyűlöletet keltő.

Visszatérve a fajidegen nyelvekre, igaza van — minden túlzásai ellenére is — *Günthernek* abban, hogy a germánokat kivéve egyetlen indogermán nép sem tud olyan nyelven beszélni, mely a saját fajtaságának volna kifejezője; mindezek a népek indogermánosítva vannak. Pedig min-

den fajta a maga speciális gondolkozásmódjára alakítja a nyelvét, s ha más nyelvet vagy nyelvszerkezetet vett fel, az mindig fajidegen formája lesz reánézve a gondolatok kifejezésének. Fajazonos nyelv a legalkalmasabb a fajta lelki megnyilatkozására. A fajta lelke ismét nagyon is különböző, amiből a fajták különböző etikai felfogásai keletkeznek; pl. a bátorságot csak harcias — aktív — fajták tartják kötelező erénynek, a passzív fajták viszont a gyávaságot nem tartják szégyennek. A fajta ideáljait ugyanazon fajtához tartozók maguktól értetődőknek veszik, amik útmutatók, sőt kötelezők az egyén magaviseletére, s amik bizonyos körülmények között kizárnak minden kétséget, mert öntudatlanul, fajtaságából folyó cselekvésre kényszerítik az egyént. Viszont vannak cselekvések, melyeknek etikai képtelenségét idegen fajtájúak sohasem fogják megérteni.

A fajtához kötött speciális etika elvesztése vagy megváltozása az önálló szellemi és teremtő erő megszűnését vagy megváltozását vonja maga után, amivel megszűnik a nemzeti tehetségek és zsenik produktívjának lehetősége, miután minden zseni nemzete intellektuális képességeinek legmagasabb potenciálja; mint ilyen a fajtabeli tulajdonságok alapján fejlődik s a fajtához kötött annyira, hogy idegen fajták idegen népek számára tehetségeket és zseniket nem teremthetnek. Mivel pedig nemzetek vezetésére, irányítására elsősorban zseniális egyének, másodsorban tehetségek vannak hivatva, vérségi öntudattal bíró nemzetek nem is tűrik, nem is tűrhetik, hogy idegen fajták, idegen nemzetek szülőttei közöttük tudományban, művészetben, irodalomban, politikában, vagy a közélet bármely más terén, így a gazdasági életben is, vezető szerephez jussanak, vagy vezető állásokat foglaljanak el. Ezért fejlett vérségi öntudattal bíró nemzet nem érzi igaztalanoknak, ha idegen fajtájúakat — még ha tehetségesebbek volnának is — mellőz vezető pozíciók betöltésében a saját nemzetéhez tartozókkal szemben, amint magával szemben sem tartaná jogtalanáságnak, ha tagjait idegen fajták vagy nemzetek vezető állásokba nem engednék.

Természettudományilag és nem politikailag gondolkozva azt mondhatjuk, hogy a *fajtaság konstitucionalizmus*. Ez alatt a szervezetnek azt az *öröklött és öröklődő* tulajdonságát értjük, melynél fogva különböző egyének bizonyos külső, normális vagy abnormis hatásokkal szemben különbözően reagálnak, pl. bizonyos betegségekkel szemben egyesek ellenállással, mások hajlamossággal (diszpozíció) bírnak; az egyik egyén bizonyos életkörülmények mellett elsatnyul, a másik hasonlóak ellenére is jól fejlődik; szóval a konstitúció az egyéni szervezetnek egy potenciális életképességét vagy életképtelenségét, fejlődési lehetőségeit és irányát a priori meghatározó képessége. *Tandler* szerint „a konstitúció az egyéntől független, öröklött tulajdonság, az egyén somatikus fátuma“.

A fajta azonos vérű egyénekből alakul, tulajdonságai az egyéni azonos tulajdonságokból tevődnek össze, tagjainak konstitúciója azonos, mert azt közös őstől öröklik, a közös konstitúció folytán a fajta minden egyede s ezzel maga a fajta külső hatásokkal szemben a priori meghatározott, fajtaságától függő formában reagál; tehát *a fajtasághoz kötött konstitúció a fajta vagy a fajtából, illetve fajtákból keletkezett nemzet somatikus fátuma*. Ezért igaz *Disraelinek*, a ma élő legerősebb vérségi öntudattal bíró fajta egyik legerősebb képviselőjének sokszor idézett mondanása: „a faj kérdése a világtörténelem kulcsa, mert a faj minden, az egyet-

len igazság, és minden faj elpusztul, mely vérét gondtalan keveredésnek teszi ki“.

Az elmondottakból folyó következtetésem:

1. A nagyfokú beltenyésztés, illetve igen erős ösveszteség folytán nincs semmi ok annak tagadására, hogy akár több évezred előtt is élt nemzedékek leszármazói ma is élhetnek, és hogy a ma élő leszármazóknál — nemzeteknél — a sokszoros keveredés ellenére felismerhetők legyenek, bizonyos állandónak és jellegzetesnek tekinthető, öröklékeny, fajtabeli tulajdonságok, különösen a fajta aktivitásától vagy passzivitásától függők.

2. Hasonló tulajdonságú fajták keveredése e tulajdonságokat a leszármazókban erősíti, s oly vérszilárdságot eredményez, melynél fogva azok nemcsak az eredeti keverék jellemző tulajdonságává lesznek, hanem újabb fajtákkal való keresztezés esetén az új nemzedékekre is átöröklődnek.

3. A fajtaság a fajtát alkotó egyének közös konstitúciós tulajdonsága, s így a fajtából keletkezett nemzetek sorsának a priori irányítója.

4. Ha pedig ezek a következtetések igazak, úgy *semmi esetre sem közböbs, hogy valamely nemzet miféle fajták keveredéséből keletkezik és miféle fajtákat fogad magába, még akkor sem, ha nemzedékek során már vérszilárdásgra tett is szert.*

A Kr. e. első század derekától a Kr. u. első század végéig a már előzőleg is hosszú időn át súlyos harcokban élő hún népet régi ellenségük, a kínai, két ízben veri meg végzetesen. A megverték egyrésze elmenekül és 120 évi időközzel két részben az Ural keleti oldalán lakó finn-ugor népek területén telepedik meg, mindenek szerint a finn-ugorok meghódításával. A húnok és finn-ugorok között nemzedékek folyamán teljes asszimiláció jön létre: a húnok részéről a finn-ugor nyelv felvételével, a finn-ugorok részéről a hún műveltség és hagyományok elfogadásával. Az asszimiláció után a két nép, melynek törzsszövetségi szervezete az V—VIII. század folyamán kialakul, s mely ez idő alatt a szomszédsággal állandó hadakozásban élve, többször változtat tartózkodási területet, délre és nyugatra haladva, a IX. században már Etelközben lakik: e század közepén mint *magyarság* „teljes kulturális és nyelvi egységben összeforrva, mint egységes nép tűnik fel“. (Hóman.)

Szinnyei szerint az asszimilált fajtában a finn-ugor származású magyarok voltak mindig többségben, ők voltak a befogadók és beolvasztók. Az ős finn-ugorok sem voltak teljesen egységes fajtájúak, voltak érintkezéseik indogermánokkal, lehet, hogy ezekből egész csoportok csatlakoztak hozzájuk, és indo-irániakkal. Viszont *gróf Zichy* a Kr. e. első század derekán a húnoknál sejt indogermán érintkezéseket (pl. a loáldozat az utóbbiaknál is szokásos volt).

A török elemet a fajta-keverékben erősítette még a Volga-melléki bolgárokkal való többszázados szoros érintkezés 800-ig, s még később, a honfoglalás előtt a IX. században a már kialakult magyarsághoz csatlakozott kabar törzse a kazároknak.

A hún évszázadokon át egyenlő erejű ellenfél gyanánt harcol a hatalmas kínai birodalommal, mindkét katasztrófája, ami egy-egy részét vándorlásra kényszeríti, belső harcok következménye. Nyilván a legharciasabb rész, amely az idegen uralmat nem bírja, bizonyára az egyedül

lehetséges úton — vagy talán már akkor is a csodaszarvas vezetése után? — menekül a messze északnyugatra. *Gróf Zichy* idézi a Han dinasztia történetíróját, aki elmondja, hogy mikor a megvert hún fejedelem öccse a meghódolást felvetette népe előtt, a vezetők mind ellenezték a tervet azzal, hogy a hún (hung-no) nép magasra tartja a bátorságot és az erőt; a legkiválóbb szemében a meghódolás és a szolgaság. Lovon, harcban és küzdelemben építette fel a birodalmat... „férfias harcosaink, kik el-estükig küzdenek, még mindig vannak“ stb., mely beszéd ha nem is hangzott el, bizonyára igaza van benne *gr. Zichynek*, hogy „jellemzi a hatalmat, függetlenségét és ősi állami szervezetét mindenek felett becsülő hún népet“, de jellemzi azt is, hogy a kínaiak véleménye is ez volt róluk.

A finn-ugor népekről nem szoktak úgy emlékezni, mint valami harcias fajtáról; *Szinnyei* azonban kimutatja, hogy a hún-török keveredésnek ki nem tett része is XV. századig, mindenki tudja, hogy a finnek a modern időkig is mindig kitűntek harcias erényekben.

Az asszimiláció teljes és szerencsés volt és éppen azért sikerült, mert mindkét fél aktív fajtabeli tulajdonságokat adott a keveréknek, a keveredésbe csak nagyon alárendelten kerülhetett e kettőn kívül még másféle vér, abból is a nagyon valószínű indogermán keveredés szintén az aktív tulajdonságok erősítésére szolgált.

Kilenc évszázad, 30 emberöltő, amelynek örökös harcrai az öröklött vérbeli tulajdonságok fenntartását és fejlesztését csak előmozdították, bőven elegendő, hogy „a közös élet, az együtt átélt viszontagságok és a közös nyelv megteremtsék... a vérségi összetartozás tudatát. Mint a nemzetségről a törzsrre, a törzsről a törzsszövetség egész népére átöröklődik a közös őstől való származás hite.“ (*Hóman*.) A két fajtaból, mindkettő tulajdonságait egyesítő új fajta keletkezik, közös vérségi öntudattal és hosszú nemzedékek sűrű ösveszteségei, szorossá vált beltenyészése által kifejlesztett és megmerevített erős vérszilárdsággal: az Európa történelmében váratlanul megjelenő magyarság.

Az így kialakult magyar fajtanak, a két eredeti fajta fajtabeli tulajdonságainak egyesülése által előre megadott fátuma lett az, ami az ősi hún-elődöket majd 1000 esztendővel előbb vándorlásra kényszerítette. Aktív fajtabeli tulajdonságainál fogva, nem bírva el a hódoltság állapotot, kisebb számánál és védelemre kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedésénél fogva, nem lévén képes ellenállani a keletről folyton növekedő ellenséges nyomásnak, fegyverrel a kézben és egész tömegében tovább vándorlásra, új haza foglalására szánja el magát. A besenyők részéről szenvedett vereségei oly zavart teremtenek, melyből a laza törzsi szervezés menekülésre, kilátást nem nyújt, a súlyos veszedelem egységes vezetést igényel, s amint *Konstantino* írja: „a gondolkodásban és tanácsban bölcs, vitéz és uralomra termett *Árpád*“ fejedelemmé választja és ezzel — *Hómanra* hivatkozom — a törzsszövetségből megalakul a nemzet.

Meg kell tehát indulni a magyar nemzetnek, hogy magyar hazája is legyen. A regékbe vesző mult ködében vezethette őseit a csodaszarvas, de most belépni készül egy történelembe, amelyben a regék szarvasa a valóságok fagyos világát nem bírná többé. De a sors — a késői keresztényen utód kifürkészhetlen Isteni rendelést szívesebben hisz el — az egységessé kitenyészett nemzet politikai és hadi képességeinek legmagasabb lehetőségét, az első magyar nemzeti zsenit adja meg a legsúlyosabb szorón-

gattatások alatt Árpádban, kinek vaskezű vezetését minden törzs elfogadja, s bár kétségtelennek tartom, hogy óriási koncepcióit megérteni nem képesek, mégis öntudatlanul, fajtaságukból folyó kényszernek engedve, gondolkodásukból minden kétséget kizárva követik azon az úton, melyet lángeszével előír. *Gróf Zichy, Hóman, Fehér Géza* mostanában megjelent könyvei tanúsítják, hogy a honfoglalás nem valami kaland véletlen sikere, hanem előre kiszámított zseniális terv eredménye, honalapítás a kelet támadásaitól járatlan hegy és erdővidékkel védett, a magyarok előtt már kémlelésnek is nevezhető előzetes fegyveres becsapások útján ismert Duna—Tisza-medence területén, mely Árpád koncepciója szerint megvédheti és eltarthatja a magyarságot minden időkig. Árpád nagyszerű elgondolásának immár 1000 esztendő eredménye a magyar fajtához kötött önálló szellemi és teremtő erő örök dicsősége. Különben Árpád, Géza fejedelem, Szt. István, Szt. László, Könyves Kálmán, IV. Béla, valamennyi nagy Árpád: típusai azoknak a nagy monarcháknak, akik roppant képességeik öntudatával felelősségek előtt ki nem térve, akaratukkal szemben minden ellenállást kiméletlenül megsemmisítve, viszik nemzetüket azon az úton, melyet maguk jónak látnak. Ez az uralkodói talentum az uralkodásra hivatottságot érző fajta egyik jellegzetes képességének kitenyészése az Árpád-családban, mely nyilván ősi beltenyészés révén oly vérszilárddá lett, hogy az Árpád utáni kevert fajtájú nemzedékekben is megmaradt, sőt a IV. Béla leányunokájától származott Róbert Károlyban és Nagy Lajosban is mint domináló örökség nyilvánult meg.

Az ős fajtákból alakult turáni vérű fiatal magyar nemzet tehát átkel a Kárpátokon, s annak medencéjét fegyverrel elfoglalva, letelepszik a művelésre alkalmas területeken; az itt talált népek egy része rokon fajtájú turáni, avarmaradék, székely, bolgár-török, beolvadásuk azonos vérbeli tulajdonságokat hoz számukra, de az idegen fajtájúak is — szlávok és germánok — idők folyamán teljesen felszívódnak, vagy lassan keveredve idegenből beszívárgó, fajtájukhoz közel álló népekkel, alárendelt sorsú nemzetiségekké alakulnak. A hódító turáni azonban nem magyarosít, mert vérségi öntudatában arisztokratikus büszkeséggel nézi le az idegent — és aki hozzá akar emelkedni, annak önként kell magyarrá válnia, hogy föl-emelkedhessék az ő fajtasága által teremtett magasabb társadalmi pozícióba. Tiszta fajtája, különösen a keresztyénség fölvétele után s az Árpádok második nagy zsenije, Szt. István nyugati politikája kapesán lassan mégis keveredik a hódolók- és sűrűn jövő bevándorlókkal, de oly mértékű keveredésnek, mely igen sokféle, ellentétes fajtabeli tulajdonságok összehozása útján kárára válhatott volna, nem volt kitéve. A turániakkal való keveredése azonos fajtabeli tulajdonságokat hozott, vagyis a régieket erősítette. Idegen fajtákból a német és szláv keveredés volt mindig nagy mértékű, de egyszerre, tömeges ez sem lehetett soha, mert hiszen úgy a szláv, mint a német betelepülők maguk között mai napig megtartottak egy szigorú beltenyészést — ezért is nem magyarosodtak el századok folyamán sem. A beolvadás lassúságának, szórványosságának következménye pedig az volt, hogy a beolvadó idegen vér leszármazói inkább keveredtek ismét magyar, mint idegen vérű fajtabeliekkal, s ezzel a magyarságnak régi, vérszilárdságot nyert tulajdonságai az utódokon inkább érvényesülhettek. A török hódoltság után történt idegen telepítések ma is mint idegen nemzetiségek állanak fent, s belőlük — főleg vérkeveredés útján — nagyon is lassan válnak el az

egyesek a magyarság javára. Hogy a keveredés nagyon is lassú és éppen nem mértéktelen fokú volt, azt számadatokkal kimutatni alig lehetne, azonban nagyon megfontolandó ebben a tekintetben *Lorenz* véleménye, aki erős keveredést, tehát hirtelen beálló nagy összaporulatot csak a társadalmi állapotok jelentékeny megváltoztatásával fogad el, mert a gyors és tömeges beolvadás megdönti a társadalmi osztályokon belül uralkodó beltenyészést és ezzel az „Ebenbürtigkei“ principiumát; ennek a megdöntése pedig, akár önként, akár erőszakkal megy végbe, a nemzet életében forradalmat jelent, ami Magyarországon hiányzott és még a 48-i sem volt alkalmas rá.

Az erős beltenyészés a nagy ösveszteséggel, melyre már fentebb, mint példára, reámutattam, tehát azt okozta, hogy, bár a mai magyarság egy részében *inkább* a német, más részében *inkább* a szláv keveredés a túlnyomó, a keverékben is fennmaradtak a honfoglalók vérszilárdságra szert tett fajtabeli tulajdonságai, annyival inkább, ha aktív fajtabeli jellegű volt a keveredés, mint a német és a szlávok közül különösen a délszláv. A német és szláv keveredésen kívül alig került másféle idegen vér számottevő mennyiségben a magyarságba s ezért ez bátran elhanyagolható. Vagyis a mai magyarság korántsem olyan keverék, mely sokoldalúságánál fogva egységességét és minden karakterisztikumát elvesztette.

A háborúk pusztításai és a keveredések ellenére is a beltenyészés intenzitása folytán semmi ok sincs tagadni, hogy a honfoglalók leszármazói ma is élnek és fajtabeli tulajdonságaik ma is megvannak, és mivel a keveredések vagy turánokkal történtek (kún, besenyő, bolgár, tatár, török), tehát azonos fajtájúakkal, vagy hasonló tulajdonságú aktív fajtákkal (németekkel vagy indogermánokkal) jelzett tulajdonságaik nem halványultak el, hanem ellenkezőleg fokozott vérszilárdságot nyerve, mindenkor az újabb beolvadókra is átörököltettek. Ebből pedig az következik, hogy a honfoglalók és utódaik „fajzanos“ nyelvük megtartása mellett a beolvadó idegen fajtákat *turánosították*, minek folytán a nemzet, mely fajtabeli hegemóniája alatt új fajták beolvadásával fokozatosan erősítette magát és lassan tágította beltenyészésének határait, ma minden tagjában joggal turáninak, a honfoglalók leszármazóinak hiheti és érezheti magát. A beolvadni nem hajlandókkal szemben — sajnos — mai napig megtartotta az uralkodó fajta arisztokratikus elzárkózottságát.

Tökéletesen egyetértek *Méhely*vel, mikor a turánosításról ír, hogy ezzel a gondolatlanul nem szabad légváratat keresni sem a múltban, sem a jövőben; ezzel a turánosítás gondolatát csak kompromittálni lehet. Csak az tekinthető beolvadásnak, ami a fajtabeli ethika elfogadásával és a magyar nyelv (nem a pesti nyelv) fajazonosságának érzésével jár. Ilyen jellegű beolvadásra azonban törekedni kell; eddig a beolvasztás öntudatlanul, ösztönösen ment végbe; a jövőben ennek tudatosnak kellene lenni. Schasem tudtam helyesnek tartani legkiválóbb politikusaink gyakori nyilatkozatát arról, hogy mi nem akarunk beolvasztani; mert egymástól földrajzi, természetes határok által el nem választott fajták között a beolvadás jóformán természeti törvény, s az a fajta, mely a beolvasztás akaratáról lemondott, alá is írta halálítéletét, mert a fajták életében sincs megállás, s amelyik nem tud beolvasztani, az beolvad. Az erőszakos beolvasztás talán schasem sikerül, de ha a beolvadó és beolvasztó fajta ethikai tulajdonságai arra alkalmasak, lassú, de biztos folyamat. Ezt a

folyamatot a magasabb műveltség vonzó hatásával és okos politikával bizonyára gyorsítani is lehet.

A turánosítás azonban csak rokon, vagy hasonló lelki diszpozícióval bíró, — tehát aktív — fajtákra nézve lehetséges. Ha a bevándorlók lelki diszpozíciói ellentétesek, de ők maguk elenyésző számúak és a keveredés lassú, a turáni vérszilárdság túlnyomó volta néhány generáció után feldolgozhatja a neki fajtailag is idegen vért, s saját fajtabeli tulajdonságainak bélyegét nyomhatja az új nemzedékre, föltéve, hogy az idegen fajta újabb keveredése ez új nemzedék átalakulását nem gátolja. Ha azonban az ellenséges lelki diszpozícióval bíró bevándorlók tömegesen jelennek meg, s a vérkeveredés hirtelen áll be, ha a turániakkal, illetőleg turánosítottakkal szemben sikerül a vezető pozíciókat megszerezniök, — ami a magyarság sajnálatosan fejletlen vérségi öntudata mellett már is sok téren megtörtént —, ha vérségi öntudatunk erősebb s ennél fogva egymás támogatására minden lehetőséget kihasználnak: a magyar hegemonia kimerül s lassan, de biztosan jut idegen kezekbe. Passzív fajtájú bevándorlók hegemoniája minden nemzetnél azokat juttatja uralomra, akik nemzeti ideálok átérzése nélkül elsősorban anyagi érdekeiket helyezik, s veszedelem esetén a nemzet aktív politikai ellenállása helyére a megalkuvásokat teszik, megalkuvásokat a nemzet élete árán is. Passzív fajtájú hegemoniája esetén nőnek, hypertrophizálnak a városok; ide tódul minden, ami a falun elhelyezkedésre nem talál, vagy amit a falu kilök magából. Külön városi ethika keletkezik, a nagy városok túlkevert vérű, minden vérszilárdságot nélkülöző lakosságában, mely degeneráló hatását lassan kiterjeszti a falura is; közben a régi hegemonia erkölceiben érző falu és az új uralkodó osztály erkölceiben érző város ellentétbe kerül. A demagógiának tág tere nyílik s az ezzel fölkelített folytonos társadalmi rázkódtatások a régi uralkodó osztály elszegényedését, megsemmisülését vonja maga után. Az ilyen társadalomban az asszonyokból kivész az anyaság vágya és akarata, s degenerált, szülésre alkalmatlan nők válnak kívánatosakká. A vérségi öntudatát vesztett nemzet ezáltal fizikailag is a kipusztulás útjára lép, mert valamely nép keretében a gyengébben szaporodó fajta gyorsan halad a kihalás útján; *Lenz* példáját idézem (a *Baur—Fischer*-féle könyvből), mely szerint ha egy nép egyik A-csoportjában minden 33 évre tett emberöltőben egy-egy házasságból 3, — másik ugyanolyan számú B-csoportjában pedig 4 gyermek születik, úgy 100 év múlva az A- és B-csoportból alakult népességben az A leszármazói 28, a B leszármazói 72%-kal lesznek képviselve s 300 év múlva a viszony 7:93%-ra alakul.

Tehát míg az aktív fajtájú bevándorlók fokozatos asszimilációja — turánosítása — a magyarságot erősíti, s így ennek előmozdítása érdekünkben áll, addig minden igyekezettel rajta kell lennünk, hogy megóvjuk fajtánkat minden más, nem kívánatos keveredéstől. A turáni vagy turánosított magyarságban a magyar nők nevelésének kellene olyannak lenni, hogy legyenek büszkéik fajtaságukra, férjük megválasztásánál hallgassanak vérségi öntudatukra, abban a meggyőződésben, hogy ők hivatottak vérségi öntudattal bíró férfiakat, sorsdöntő idők számára zseniket adni ennek a népnek, amelyik a Zrinyi mondása szerint „egyetlen nemzetnél sem alábbvaló“.

Ritoók Zsigmond.

ŐSZI KOSZORÚ.

Járok a nyirkos, barna földeken.
 Ez olyan szép, ilyenkor, őszi búval
 elkódorogni a határban.
 És hallgatni, amit az őszenél
 az olvadt dér csöpp kis harangjain
 s csellója halk ökörnyal-húrjain
 aranyló napsugár vonóval.
 Ma dér is volt. Különös őszi szag
 szállong ilyenkor a puszták felől...
 Ebből a méla, drága őszből
 szavaim nyers, de hajlós vesszejére
 kötök most néked — édes — koszorút,
 színeset, szépet, szomorút.
 Ebből a mély, sokszínű drága őszből,
 hogy benn legyen minden, az ég, a fák
 borongó sóhaja és halk zene,
 októbervégi bús litániák
 varázsa s mintha szívem vérzene,
 sok, sok piros virág.
 Az árva fák lehullott levele,
 hogy lásd: szavam olyan reménytelen,
 mint temetői gyertyák lobogása
 halottak napján, estelen.
 S hogy tudom, nem szabad téged szeretnem.
 Lelkemnek érted hullott könnyei,
 minden. Magam s egész borús szerelmem.
 S az is, hogy ó... keserves dáridókon
 hogy kacagtam el búmat keserűn
 s a bor-röhej, mely ott vadúlt fölöttem
 ezen a kínban született derűn.
 S az is, hogy hányszor vágytam lázas arcom
 két szép kezéd közé felejtetni
 és csókjaim tüzes virágait
 (Élet? Halál? Már mindegy...) meztelen
 tested fehér havára hinteni.
 S szemedbe nézni hosszan, csendesesen...

Missik Endre.

A LETKÉSI AGARÁSZAT.

(Regényrészlet.)

Az 1913-ik esztendő ősze. Téli álomba ringató, bánatos magyar október...

Messze, a látóhatár végén, ahol a szürke ködfátyollal bevont égbolt elmetshi a végtelenségbe olvadó sárga tarlókat, egy vérvörös gömb emelkedett ki lassú méltósággal a földből. Sárgás fényfolyam hömpölygött végig a zörgő kukoricaszárral behintett fekete földeken. A cukorrépa levelei zöldes, aranyos fényben úsztak, az országút szürke pora csillogni kezdett fehéren. Messze, a barnatetejű tanyák felől mindig erősbödő libagágás hallatszott. Az égen zizegő suhogással sötéttestű vadkacsák húztak a kelő nap felé. Egy palánkkerítés mögül nyikorgó ökörfogat indult útnak, mély, sajátságosan mély, csak őszi hajnalokon hallható férfihang hallatszott nagy messzeségből:

— Csellőhoóóó, Bimboóó...

Világosodott. Az ökörnyál ezüstös csillogással ingadozott s körülfolyta, befonta, finom selyemhíddal kötötte össze az út szélén álló, hervatlevelű ákácokat, meg a végtelen tarlón állvamaradt kukoricaszárait.

Az Illés-tanya széles udvarából három lovas fordult ki lassú lépéssel a répatáblák közt vezető mezei útra. Mögöttük, egy magaskerekű homokfutókocsiban éktelen szűküléssel három idegességtől őrzöngő agar birkózott a corkájukat markoló legénnyel.

Illés István, a legidősebb a három lovas közül, végigsimította tömzsi ősz bajuszát s hátraszólt:

— Gyönyörű őszi reggel! Csak nyulat találjunk!

A második lovas is hátrafordult a nyergében, megrázta fehér szarvasbőrkeztyűbe bujtatott kezét s nagyot kurjantott:

— Zsandár! Cicke!

Az agarak elnyujtott, szűkülő ordításba törtek ki.

A három lovas jókedvűen nevetett. A nap már melegebben sütött. A zsíros, fekete földből, mint a nehéz munka után pihenő igás állatból, szürke, meleg pára terjengett, szállott a hűvös reggelbe.

Ősz volt.

A három magyar úr frissen, vidáman ügetett a hosszú, tavasz óta tartó munkában elernyedtt föld hátán.

Illés István, a legidősebb, volt a legélénkebb közöttük. Fajdkakastollal díszített zöld kalapját fiatalosan félrevágva viselte hófehér üstökén s gondtalanul, fiatalosan csillogó szemmel beszélt a tegnap lefolyt vadászatról.

Illés Istvánnak hatszáz hold földje volt. Rosszul gazdálkodott rajta s a hozzáértők véleménye szerint már csak annyi volt a vagyona, hogy legföllebb rangjához mért előkelő temetésre telik majd belőle. Unoka-

öccse, a diák, akit Bódog Péternek hívtak, s aki a baloldalán lovagolt, a szünidejét töltötte nagybátyja mellett. Neki már nem volt vagyona, de bízott benne, hogy jogi tanulmányainak befejezése után előkelő családi összeköttetései révén valami előnyös közigazgatási pozícióba kerül. Most teljesen az előtte álló vadászat örömeinek adta magát. Vékony, elegáns alakja símán, ruganyosan követte a jóvérű sárga mozgását s élénk barna szemei tiszteletteljesen, lelkes érdeklődéssel csüngtek a tapasztalataikról beszélő két társán.

A harmadik lovas, Hody Laci, a keményebb fajtájú magyarok közé tartozott. Ötszáz holdas, meglehetősen megterhelt birtokot örökölt az apjától, de ügyes, főleg takarékos gazdálkodással féligmeddig már kifizette az adósságait. Energikus, erőszakos természetű, furfangos, hidegeszű ember volt, jó megjelenésű, biztos modorú. Csekély műveltségét jól el tudta takarni fölényes, egészséges humorával, férfias, huszáros viselkedésével pedig sok jóbarátot szerzett magának.

A letkési tanya felé siettek, Hegedűs Pálhoz, a szomszédjukhoz, aki agarászatra hívta meg őket.

Hegedűs Pál hat évi külföldi tartózkodása után most került haza a birtokára. Odakünn gazdasági és társadalomtudományi tanulmányokat folytatott. Régi ismerősei alig emlékeztek már reá. Csak hazairt leveleiből tudták meg róla, hogy sokat utazott, tanult, s hogy egyáltalán nincs megalégedve az itthoni állapotokkal. Hody Laci egyszer, amikor szóba került a neve, elnevezte idegen embernek. Ez a név aztán rajta is maradt.

A letkési tanya előtt lépésbe fogták lovaikat a vadászok.

Illés István, az őszbajuszú magyar így szólt:

— Vajjon fölbredt-e már az idegen ember?

Hody Laci, aki magas irlandi paripán ült, gúnyosan nevetett.

— A modern ember! Tegnap láttam a svájci teheneit.

Fitymálva legyintett fehérkesztyűs kezével. Bódog Péter toporzékoló sárga kancáját csitítgatva hetykén kacshintott a szemével:

— Majd a gyepen elválnak, hogy mit tanult az idegenben.

Már közeledtek a tanyához. A sötétlő szilfák közül előpiroslottak a letkési kúria pirosra festett oszlopai.

— Jönnek már a tekintetes urak! — kiáltotta egy mély férfihang a kerítés mögül.

Az udvar közepén barátságos arcú fiatal férfi lovagolt elejbük. Sárga lovaglósipkája alól két nevető, élénk szem mosolygott a vendégek felé:

— No, ugy-e hogy nem aludtam el — szólt mosolyogva és barátságosan kezét fogott a három úrral.

Illés István erősen megrázta a feléje nyújtott kezét s mély, meleg hangján így szólt:

— No, kedves öcsém, idegenből jött ember, megleptél bennünket. Azt hittük, hogy mint afféle elpuhult nyugati férfiú, még a paplan alatt tartózkodol. Még megérjük, hogy visszavedlesz magyarrá.

Hegedűs Pál szinte gyerekes röstelkedéssel, bocsánatkérően, azon a tisztelettudó hangon, amelyen csak magyar fiatalok tudnak beszélni az öregekhez, így felelt:

— Azt kívánom, kedves Pista bátyám, hogy minden magyar olyan magyar legyen, mint én. Szükség van itt... — széles, meleg lendülettel széttárta a karjait, mintha a melléhez akarná szorítani a körötte pihenő

barna földet, a távolból idecsillámló ködpárás pusztát —, szükség van itt az ilyen emberre.

A diák gúnyosan elmosolyodott. Illés István egy pillanatra elkomo-lyodott, de aztán megint földerült szürkés, jóságos tekintetű szeme:

— No, majd erről elpolitizálunk agarászat után. Most csülökre ma-gyar. De hol az agarad?

Hegedűs egy szürke, egérszínű, feltűnően alacsony termetű agarra mutatott, amely dideregve, reszketve szűkölt a lovak mögött a corkáján.

Hody Laci hangosan elnevette magát:

— Ez is olyan idegen agár.

A diák is nevetett. Hegedűs Pál szeretettel végigsimogatta a szemé-vel a kis szürke állatot s csendesen így szólt:

— Gallérkám! Úgy-e kis kutyám, te fogod ma a legtöbb nyulat?

— Majd elválik — mondta Illés István szinte sajnálkozva.

Kiérték a tarlókra.

Messze, beláthatatlan távolban vékony, fáradtan a föld fölé hajló kútgémekek rajzolódtak az aranyfényben vibráló égboltra. Jobbra tőlük, tán órányi járásra, fehér gulya legelt a síma mezőn. Azok mögött egy magas-ülésű kocsis úszott a fehér országúton a távoli tanyák felé. A kerekek zör-gése már nem hallatszott el ideig... Körülöttük a távolban fehéroldalú, nagy, feketetetejű tanyaházak guggoltak a földön.

A sárga tarlón előrehajolva nyergében, a vadászigalomtól s a friss reggeli levegőtől kipirosodott arccal óvatosan léptetett a négy magyar. Az agarak most magasra emelt fejjel, idegesen reszketve lépdeltek a lovak előtt. A lovasok szétoszolyva követték őket. A zablák láncá néha megcsör-rent, halk, elfojtott, csitító szavak hallatszottak, a lovak fülüket he-gyezve, szemükfehérjét lefelé forgatva, izgatottan horkolva követték az agarakat.

Végre az öreg Illés felállott a kengyelében és harsányan, örömtel-jesen elkiáltotta magát:

— Hajrá!

Hody Laci megforgatta a feje fölött a hosszú agarászostort:

— Zsandár, Cicke!

Húsz lépésnyire előttük egy szürkésbarna gombolyag pattant ki a barázdából s eszeveszett iramlással inalt a tarlókon keresztül.

A négy lovas mélyen lehajolt a lova nyakára. Eleinte izgatott ugrá-sokkal, majd mind gyorsabbodó irammal megindult a hajsza. A kutyák hosszú, elnyúlt teste úszott a tarlók felett, a lovasok tompa dübörgéssel követték őket. A nyúl messze maga mögött hagyta üldözőit.

Hody Laci elkeseredett, rémült hangon biztatta a kutyáit:

— Zsandár! Cicke!

A diák vékony, csengő hangon kiabált:

— A Vidra eléri! Vidrácska! Hajrá!

Lihegve, vörösén égő arccal, villogó szemmel üldözték az életéért futó nyulat. Erős nyúl volt. Zsandár, Cicke, Vidra egymásután lemarad-tak róla.

Illés István dühtől elkékült arccal kiabálta:

— Dögök! Fölhúzatlak benneteket! Utána!

Ekkor egy szürke, vékony test pattant elő a sötétszínű kutyák töme-géből. Néhány pillanat alatt fölnyomult a nyúl mellé.

— Gallér! Gallérkám! — kiáltotta Hegedűs Pál örvendező kiáltással s megsarkantyúzva lovát, előbbre rúgtatott.

— Megvágta! Megvágta! — sikította a diák izgatottan.

A nyúl egy hemperedéssel végigterült a földön. Néhány pillanat alatt mellette álltak a vadászok.

— Az idegen kutya! — mondta Illés nevetve, piros, izzadt homlokát törölgetve. — Ki nézte volna ki belőle.

— Véletlen volt — szólt konok arccal Hody Laci. — A második hajtásnál dől el, hogy melyik a kutya.

A második hajtás az elsőnél is izgalmasabb volt. Öreg, kitanult nyúl ugrott a kutyák előtt. A vad vágatás, ami ezután következett, ugyancsak próbára tette a lovak, lovasok és kutyák izmait, ügyességét. Hosszú hajszá után egymásután lemaradtak róla az Illések kipróbált agarai. Földig lógó nyelvvel, a lihegéstől szinte szétpattanó bordákkal, szégyenkezve és szűkülve futottak, leszorulva a fáradni kezdő lovak mellett. Hody Laci dühtől lilára váló arccal vagdosott feléjük az ostorával. Hiába. A nyúl messze maga mögött hagyta a vadászokat. Csak a kis, macskaszerű, szürke Gallér loholt fáradhatatlanul mögötte. Egy kukoricás szélén, amikor már azt hitték, hogy a nyúl menthetetlenül elrejtőzik benne, egyszerre mintha megállt volna mind a kettő: az üldözött s az üldöző. A vadászok még egyszer sarkantyúba kapták a lovaikat. Közelebb érve látták csak, hogy a két ellenfél holtfáradtan, hosszan elnyúlva pihen a földön: elől a nyúl, néhány lépéssel mögötte az agár.

— Gallér, fogd el, Gallér! — biztatta Hegedűs Pál a kutyáját.

S a hú állat ereje utolsó megfeszítésével rávetette magát a végkimerülésében mozdulni se tudó nyúlra.

— Remek állat, Pali öcsém. Húsz éve nem láttam ilyet — kiáltotta lelkesedve Illés István s leszállva habzó lováról, magához emelte s agarász szokás szerint jól megrázta a kutyát, kedveskedő, becéző szavakkal dicsérve a fajtáját. Alig tudott hova lenni örömeiben.

Már hazafelé készülődtek, mikor a közeli kukoricásból egy magistermetű fiatal legény közeledett feléjük.

— A Varga Pali fia — mondta Illés István.

A legény megállt az urak előtt s dacosan villogó szemét a legidősebbre szegezve, így szólt:

— A répámat szétrúgatták az urak. Megfizetik-e a káromat?

— Hát a kalappal mi lesz? — kérdezte hegyesen Hody Laci.

A legénynek megrándult a keze. Aztán a kalapjához nyúlt és a szélét megfogva, még mélyebben a szemébe húzta:

— Mert ha nem fizetnek az urak, tudom, hogy hol kereskedjem.

Hody Laci dühösen pattintott az ostorával.

— Huncut gazember, hogy mersz ilyen hangon beszélni velünk?

— Az én földemen én vagyok az úr. Kárt tettek az urak, hát fizessenek — mondta a legény kiegyenesedve s gyűlölettől égő pillantással végigmérte mindnyájukat.

Illés István, aki eddig csöndesen, kissé sápadtan hallgatta a vitát, közelebb lépett a legényhez s megszólalt az ő öreges, nyugodt hangján:

— Hát édes fiam. Ötven év óta vadászok az apád földjén, de tőlem kártérítést még nem követelt senki. Kérni kértek tisztességtudó hangon s levett kalappal, ahogy illik s akkor fizettem is. De neked, úgy

látom, követelni valód van. Hát akkor eredj a bíróhoz, édes fiam, mert éntőlem csak kérni lehet.

— Hát úgy is jó lesz — felelte a legény.

Megfordult s hosszú, nyugodt léptekkel megindult a kitaposott gyalogúton. Csak az ásója fejét vágta egypárszor a száraz homokba.

— De megnőtt az önérzetük! — kiáltotta a diák. — Majd én elláttam volna a baját!

Illés István a legény után nézett, aztán elmosolyodott.

— Még ha levette volna a kalapját, tán megbékültem volna vele! De így... Hej, a régi időkben!...

— Hol vannak azok a régi idők! — sóhajtotta Hody Laci s összeráncolt szemöldökkel fölindultan nézett Varga Pali távozó fia után.

Hegedűs Pál, aki eddig a háttérben állott, szótlanul, sápadtan nézte végig a jelenetet. Többször közbe akart szólni, de valami megfoghatatlan szégyenérzet visszatartotta attól, hogy a paraszt védelmére keljen.

— Miért ellenségei ezek egymásnak? — kérdezte magában csodálkozva. — Hisz ez is közülünk való! — s feltűnt neki ebben a pillanatban, hogy mennyire hasonlítottak egymásra: a tatárfejú, tömpeorrú, vékony fekete-bajuszú legény s a vele szemközt álló Hody Laci. — Tiszta dolog, hogy itt mi vagyunk a hibásak. Kárt okoztunk neki s ezt meg kell fizetni. De itt másról van szó. Ezek nem ezért civódnak egymással. De miért haragusznak akkor?

Felocsudott elmerüléséből s hangosan így szólt, a szeme közé nézván Illés Istvánnak:

— Igaza volt. Még ma megfizetem a kárát.

— Igaza volt, de tiszteletlenül viselkedett. Még követelődzik, adta legénykéje — pattogott Hody Laci. — Most várjon a pénzére! — Gúnyosan, kárörvendve nevetett és Hegedűs Pálnak ebben a pillanatban megint feltűnt a paraszt és Hody közötti nagy hasonlatosság.

— Én nem tudom megérteni, miért sértő az reám nézve, ha valaki nem veszi le előttem a kalapját — mondotta Hegedűs Pál és elszomorodott.

Illés István eközben felült a lovára s onnan szólt le fölényesen, nyugodtan, szinte résztvevő mosolygással.

— Nem érted, mert idegen ember vagy. Nem értesz te ehhez. Ne mutasd a kisujjadat a parasztnak, mert az egész kezedet elveszi. Bízd ezt mi ránk, öregekre. Eddig is megvultunk velük. Ezer esztendő óta. Majd megbirkózunk velük ezután is.

Hegedűs Pálnak kigyulladt az arca. Látszott rajta, hogy sok-sok mondanivalója van, hogy a sok érvet, amit ennek a kérdésnek végleges elintézésére összegyűjtött, mind egyszerre akarná elmondani, de Illés István derős, gondtalan arcára tekintve, elakadt a szava.

— Még nincs itt az ideje — gondolta. — De beszélnem kell velük. Hisz oly egyszerű az egész. Testvérek vagyunk, egy fának a hajtásai vagyunk. Meg kell értenünk egymást és kezet kell fognunk. De sietnünk kell, mert az ország léte, fennmaradása függ ettől.

Felsőhajtott és lassú kocogással utolérte az előtte léptető három lovast. Gallér, a kis szürke agár, kipihenten, kígyóként hullámzó derékkal galoppozott előtte, a magasban, a fényes sárga napsugarakban pacsirták libegtek, a halvány őszi virágok felébredve éjjeli álmukból, megújult, friss

erővel ömlesztették a levegőbe drága, finom illatukat. Végtelen nagy, meleg szeretet öntötte el a lelkét.

— Igen, sok, sok a bűnötök — mormogta —, de szeretlek benneteket, mert okosak, erősek, tiszták vagytok. Igen, tiszták. A magyar a legtisztább lelkű emberi faj. — Boldog volt, hogy ezt így fejezte ki s elmosolyodott. — Tiszta, de elmaradt. De már sokan vagyunk, akik ezt tudjuk. Sokan. „Idegenek.“ Én is. És dolgozni fogunk. Dolgozni. — Kiegyenesedett a nyergében és sóhajtvá szétnézett: szeretettől és meghatottságtól szinte elfuló lélekzettel és végigcsókolta a szemével a pusztát, az izmos, fáradt, fekete barázdákat, a napfényben fürdő, párás mezőket.

Illés István hangja költötte fel elmélyedéséből.

— Hallod-e, Pali!

Felpillantott s a szeme találkozott az öreg Illés mosolygó, szürke szemével.

— Alszol a nyeregben, fiú? Hanem az agarad nagyszerű állat. Visszavonom a reggeli becsmérést. Eladod-e?

— Mennyit adna érte, bátyám — kérdezte Pál tréfásan —, merthogy igen drágán adom.

— Én is licitálok rá — szölt közbe Hody Laci — s a diákkal együtt szakértő szemmel, vágyakozva nézték az előttük viháncoló agarat.

— Gallér, Gallérkám! — kiáltotta Pál s a szürke test, mintha acélrugók löknék, vágatva közeledett a síma gyepen feléjük.

— No majd a borocska mellett megbecsüljük — mondta Illés István, még egyszer utána fordulva s ravaszul a két társa felé vágott a szemével. A Hegedús-tanya udvarán leszálltak a nyeregből.

— Jól esik majd a früstök — mondta Illés István, fáradt derekát egyengetve.

Az orgonabokrok közül barátságosan mosolygott feléjük az udvarház pirososzlopos tornáca.

*

Az ebédlőben ezüsthajú, alacsonytermetű öregasszony penderült elébük. Piros, egészségtől szinte kicsattanó arccskája ragyogott a nyájas vendégszeretettől: Terézke volt, vagy a „Lelkem“, ahogy Hegedús Pál szólította. Az öreg Hegedús Pál és a felesége halála óta ő volt a Hegedús-kúria egyetlen asszonya.

Illés Istvánt különös szeretettel üdvözölte:

— Hej, de régen nem láttuk a tekintetes urat! Van vagy tíz esztenedeje. Tán akkor, amikor az utolsó megyei agarászat volt. A szegény öreg tekintetes úr már csak a kocsiról nézte. Az volt az utolsó mulatsága.

Könnyek jelentek meg a két öreg szemében. Eltörölte a kendőjével és még szipogva, de már megint mosolyogva folytatta:

— De megjött ám a kiscgazdám. Sokáig járta az idegen országokat. Úgy-e, hogy megféríasodott?! No de most már itthon marad, úgy-e?

Végtelen szeretettel végigsímogatta a fiatalember arcát, kezét, a ruháját.

Hegedús Pál mosolyogva háritotta el az öregasszony kedveskedését.

— Lelkecském, früstökre jöttünk. Az urak éhesek.

— Hiszen van már, csak be kell hozni. Julcsa! — kiáltotta Terézke s fűgén kisiklott a nyitott terrasajtón.

Illés István, Hody Laci és a diák ezalatt elhelyezkedtek az ebédlő széles karosszékeiben.

— A Terézke — mondta Illés István — a jó öreg bútor. Öreg volt már akkor, amikor én fiatal voltam. És mégse öreg most se.

Csend volt egy ideig. A diák végighordozta a szemét a falon függő képeken. A többiek tekintete is odaterelődött. Díszruhás, kardos férfiak, sajtószerű régi viseletű és frizurájú asszonyok képei függtek a falon arany rámákban egymás mellett.

— Az a katona kije volt Pali bátyámnak? — kérdezte a diák. Egy keményre pödört, huszáros bajszú férfi képére mutatott.

— Hegedűs István, a nagyapám bátyja. Isaszegnél esett el.

Aztán sorra került a többi. Régi nevek kerültek elő. Illés István még ismert néhányat közülük:

— Derék emberek voltak. Urak — mondta elgondolkodva. — Más-milyenek voltak, mint mi, de még inkább mások voltak, mint ti, fiatalok. Hody Laci hátradőlt a székeben s halkán így szólt:

— Ha tehetném, visszaállítanám a régi időket. Az volt az igazi élet.

Illés István pipát vett elő a zsebéből s hosszan Hegedűs Pálra nézett.

Hegedűs Pál csöndesen így szólt:

— A legnagyobb hibánk mindig az volt, hogy túlságosan ragaszkodtunk a multhoz. Az idő nem áll meg. Halad, változik. Változnak az életviszonyok. A magyar öregem született, az idő pedig mindig frissen, fiatalon szaladt előtte. Így maradtunk el tőle. Most nagyon kell sietnünk, hogy utolérjük.

— Ezt tanultad az idegenben? — kérdezte Illés István.

— Ezt tanultam, ezt vallom — felelte emelt hangon Hegedűs Pál s halovány pirosság borította el az arcát. — A régi tradíciók elavultak, elkorhadtak. Új tradíciókat kell csinálnunk, s a jövőbe nézve kell megteremtünk őket. Az új tradícióknak oly erőseknek, oly okosan elgondoltnak, oly becsülettel megőrzötteknek kell lenniök, mint aminők azok voltak, amelyeket a mi őseink ránk hagytak s amelyek mai napig megtartottak bennünket. A nemzetek élete átalakulóban van. Nem szabad elmaradnunk, hidegen, számítóan, gyorsan kell cselekednünk és főleg dolgoznunk. Dolgozni, mert különben — erősen, energikusan legyintett a kezével —, különben... finis Hungariae.

— Finis Hungariae, vagy: földbirtokreform, intenzív gazdálkodás, új, nagyarányú ipar, a magyar legyen kereskedő. Igen, főleg kereskedő. Nemes Illés István gallér- és férfidivat üzlete. Így érted, úgy-e?

— Így — mondta Hegedűs Pál s szinte részvétellel figyelte Illés István fájdalmasan gúnyos arcát.

— Akkor finis Hungariae — mondta Illés István —, mert a magyar sohse lesz boltos!

A diák elnevette magát. Hody Laci felugrott s a vállára vert Hegedűsnek.

— Tréfál az idegen ember, István bátyám — kiáltotta jókedvűen. — Nem hisszük el neki. Csak egy esetben, ha ő is boltot nyit.

Hegedűs Pál csöndesen mosolygott:

— A jövő tavaszra kiteszem a firmámat.

— És a béresednek, aki nálad vásárol, azt mondom: ászolgája!

— Úgy lesz — bölintott rá Hegedűs, erősen meghúzva az „ú” betűt.

Hangosan, jókedvűen nevettek. Az ajtó kinyílt és megjelent Terézke a reggelivel.

— Jó a früstök. Kíéheztek a hajkurászásba. Tessék a sonkából. Jó a piritós is. Hát a pálinka. Édes tetszik-e vagy erős?

Tipegett, topogott, duruzsolt, kedveskedett.

— Asszonyvendégek is jönnek ám. Keresztesék most szálltak le a kocsirol. Hozzuk-e a cigányokat, kisgazdám? Elküldök egy lovast.

István jókedvűen felugrott s rávert Hegedűs Pál vállára:

— Tréfa volt, amit az előbb beszéltünk. Mégis csak úr vagy te, nem idegen ember. Hisz az apád se aranzsérozta különben az agarászatot! Vadászat, bor, asszony, cigány. Mi kell több a magyarnak? Hát csak izibe azt a lovast, Terézke.

Hegedűs Pál tréfára fogta a beszédet.

— Az alma nem esik messze a fájától, István bátyám. Hanem lovas emberre már nincs szükség. Pár napja bevezettem a gazdaságomba a telefont.

Mosolyogva eltűnt az ajtóban.

— A drága — mondta Terézke utána nézve —, olyan, mint az apja.

— Olyan legyen, Terézke — kiáltotta Illés. — Koccintsunk az egészségére.

Koccintottak.

Kívülről élénk asszonyi beszélgetés hallatszott. Ezüstös kacagás és egy meleg, mély asszonyi hang. Az urak felkeltek és kiléptek a tornácra. A lépcsőkön Hegedűs Pálba kapaszkodva két nevető, élénken gesztikuláló hölgy lépdelt fölfelé. Mögöttük Terézke jött egy őszhajú, magastermetű, nagy feketeszemű matronával.

Keresztes Gézné volt, az öreg Hegedűs Pál mostohabátyjának a felesége, asszonylányaival és az unokájával, egy kerekarcú, kék battiszt ruhába öltözött gyerekleánnyal, aki kíváncsi pillantásokkal mustrálta Hegedűs Pált.

— Emlékszel még rám? — kérdezte huncutul a szemébe csüngő barna fürteit szeles mozdulattal elsimítva.

— De nagy kisasszony lettél! Hát a babád, a Tündér Ilona megvan-e még?

— Férjhez adtam. Pistának a huszárja beleszeretett és megkérte.

Hangosan nevettek. A homályos ebédlő mintha kivilágosodott volna.

— Hát hogy sikerült az agarászat?

— Az idegen ember agara, az a patkány legyőzött mindnyájunkat — mondta Illés István.

— Hát a Betyárra emlékszel-e — fordult az öreg asszony Illéshez —, aki a szolnoki versenyen megnyerte az aranyserleget?

Illés István bólintott.

— Az volt az agarászat!...

A fogadósobában telepedtek le. Régi formájú bútorok álltak ebben a szobában, ívelt fájú, magastámlájú karosszékek, zöld posztóval bevonva, fehér csipketerítő rajtuk. A sarokban üvegszekrény, sok csecsebecsével, a falakon sötét színezésű tájképek. Egy kis dohányzóasztalka körül ültek. Hegedűs Pál a kis unokahuga és annak édesanyja közé került, akik mellett a diák és Hody Laci foglaltak helyet. Az öreg pár, Illés István és Keresztesné, a pamlagon ültek egymás mellett.

Élénk társalgás kezdődött. Összefüggés nélkül, egyik tárgyról a másikra ugrálva folyt a szó, helyi, megyei dolgokról, ismerősökről, akikről Hegedűs Pál évek óta alig hallott valamit. Eleinte érdeklődve hallgatta őket s néhány kérdést intézett a szomszédnőihez. A feleletekből azt látta, hogy itt hat esztendő óta nem történt semmi. Az emberek hat esztendővel idősebbek lettek, egyebekben ugyanazok a témák kerültek elő, mint régen, amikor iskolásdiák korában hazakerült s itt ebben a szobában összegyűltek a rokonok, ismerősök és ő a szoba sarkába húzódva, csöndesen hallgatta az anekdotázásukat. Most is az történt. A napi események le-tárgyalása után elkerülhetetlenül áttérrelődött a beszéd azokra a furcsa, humoros, tréfás, agyafűrt történetekre, amiket gyerekkora óta ezerszer hallott már elmondani: a sárgafoltos agárról, lovakról, nagyszerű, vagy valami sajátos hibában leledző paripákról, majd minden átmenet nélkül, egészen rejtett, titkos gondolatkapcsolódás folytán más és más történetek kerültek elő agyafűrt parasztokról, régi jobbágyhistóriák, majd az újabb parasztnemzedékről, szocialista tanokkal megfertőzött béresekről, lap-pangó gyűlölködésekről, kusza adás-vevési üzletekről, amelyek valami szomszéd úr javára végződtek, a kapzsi, fufangos paraszttal szemben. Illés István előadta az anekdotáját a nagypipájú ősről, aki lóháton ülve és idomtalan hosszszárú pipával az agyarán vadászott, meg a másikat, a csodálatos négyesfogatról, amellyel Bagi Pali áthajtott a Tiszán. Aztán furesa huszáros csínyekre került a sor, vad dorbézolásokra, amelyek megestek, amelyek híre országra szóló volt. Híres táncosokra, akik a táncuk révén az udvarhoz is hivatalosak voltak, bolondos, bogaras emberekre, gazdagokra, akik koldus módjára éltek s koldusokra, akik a vagyoniukat elvervén, kúriáról kúriára vetődtek és vendégként éltek le napjaikat. Aztán asszonyokra, híres szépségekre, gazdasszonyokra, páválkodó, rossz-hírű, szépséges ükanyákra.

Egymást bevárva, a sort betartva mondta el kiki a maga történetét. A csattanó után mosolygás, hangos nevetés. Aztán a sorra kerülő kezdett bele a magáéba, amelyre már az előző történet elmondása alatt készült, megfűszerezve a saját ötletével, kikerekítve, tovább bogozva, új életet öntve a már kopott, sokszor hallott históriába.

Illés István mondta el a legmulatságosabbakat. Minden adomája után hangos derű futott végig a társaság arcán. Néha huncut csattanójuk volt ezeknek a történeteknek. Ilyenkor az asszonyok komoly arccal, zavartan, a visszafojtott nevetés feszes, torz kifejezésével elhallgattak s Illés István a szemhéja alól ravaszul hunyorogva gyönyörködött zavarukban.

— A régi maga, István — mondta az ezüsthajú Keresztesné. A diák pedig, aki elemében érezte magát, kérő hangon kiáltotta:

— Hát, István bátyám, hogy is van az a történet a Bikkfalvi Eleonóráról, mikor az udvari bálba hívták?

Es István bátya rákezdte...

— Igen, ilyenek — gondolta elmélázva Hegedűs Pál. — Egyszerűek, jók. Ilyenek. Századok óta gondtalanul, függetlenül élő emberek ivadécai. Az életük játék, a gondolkodásuk a gyerek gondolkodása, aki a falovacskájával játszik, míg a feje fölött lassan, harapózdva, pattogva terjed a tűz. Ezeket akarom felébreszteni?! Széchenyi megpróbálta száz évvel ezelőtt. Alig sikerült neki. Pedig a tűz megint pattogzik, lassú, alattomos suster-gással terjed, harapózdik a fejük fölött. Fel kell ébreszteni őket. Kiáltani

fogok, ordítani fogok a fülükbe, ostorral támadok rájuk, ha kell, mert a ház ég... ég... ég...

Elkomorodott. A szemét lehúnyta, kezét lázasan lüktető halántékára szorította. Elfeledett régi képek villantak meg emlékében. Külföldi útjának emlékei. Nagy, forgalmas városok, dolgozó, munkával elfoglalt emberek, akiket személyesen ismert, megszeretett; családok, otthonok, amelyek mind annyira mások, idegenek voltak neki, amíg meg nem szokta, meg nem ismerte őket; beszélgetések nyugodt levegőjű, ízléssel berendezett polgári lakásokban — könyvespolcok mindenütt. Kurt Stromnak, a berlini nagykereskedőnek, sokszoros milliomosnak a lakása, a piros bársony foteilek, a szőke, mélytekintetű Strom Elza, meg a húga, akik gimnáziumba jártak s tanárnőknek készültek, mert „a pénz nem tesz boldoggá”. „Az embernek hivatásának kell lennie.” Hosszú beszélgetések kultúráról, a jövő társadalmi fejlődésről, emberi feladatokról. És a csodálkozó tekintetek, amikor a kérésükre ő beszélt itthoni állapotokról, bajokról.

— Maguknál nagyon sok ember nem dolgozik — mondták. — Munkára kell tanítani őket s minden rendbe jön.

— Dolgoznunk kellene — mondta szinte hangosan. — Mindenkinek.

És újra végigfutott a szeme a tréfalkozó társaságon. Illés István finom, egészséges öreg arcán, Keresztesné ökos, jóságos, még öregségében is bájt, fiatalos frissiséget lehelő vonásain, a fiatal asszonyon, aki pompás volt, mint egy kinyílt rózsza és Zsuzsán, a lányán, aki duzzadt ajkait kissé széjjelhúzva, fehér fogacskáit mutogatva, ingerkedett a kamasz, erőszakoskodással udvarló diákkal.

— Hát a Tolvaj Szűcs Bandi esetét ismeritek-e a tarka báránnyal? Pajzán, játékos derű futott végig a társaságon.

A tornácra cincogó zsongással felhangzott a dal:

„Nagy a feje, búsuljon a ló.“

Illés István fölugrott a helyéről. Két kézzel föltárta az ebédlő ajtaját, a primás magasra emelt hegedűvel, ütemesen ringatva a derekát, megjelent az ajtóban és mögötte hónuk alá fogott hegedűvel, alázatos sunyin vigyorgó füstös arcukkal, kopott fekete ruhában, besompolygott a banda...

— Harminc év óta nem volt ilyen szép napom! — kiáltotta Illés István s gavalléros meghajlással a karját ajánlotta Keresztesnének, aki pirulva, zsörtölődve, de boldogan vitette magát a nagy, kiürített vendégszoba felé.

Úgy mint régen...

*

Késő délutánig tartott a tánc.

A fiatal asszony Hody Lacival táncolt, Zsuzsa a diákkal.

Illés István és Keresztesné a pamlagon ülve gyönyörködtek a fiatalokban s régi megyebálokról, elmúlt szerelmi históriákról beszélgettek. Néha Hegedűs Pál is felállott és felváltotta a két kihevült arcú táncost.

Zsuzsa mosolyogva a vállára tette a kezét. Fejét hátravetette, piros, kissé duzzadt ajkai körül előcsillámlottak a fogai.

Hegedűs Pál zavarodottan, kissé ügyetlenül átfogta a kisleány derekát.

— Mintha most látnám először — ötlött az eszébe. Figyelmesen

nézte a leány arcát, erősen ívelt sötét szemöldökét, nagy, bársonyos, puha gyerekszemét, szépformájú, kissé erős állát.

— Keresztes fajta — gondolta. — Vajjon szép lesz-e, ha megnő? — s hirtelen megfoghatatlan módon egy angol lánynak a neve jutott az eszébe, akivel több évvel ezelőtt Londonban találkozott. — Igen, abba is bele-szerettem volna, ha még egy napig együtt maradunk — gondolta s élesen, fájoan végigsuhant az arcán annak a néhány utolsó pillanatnak az emléke, amit azzal a leánnyal eltöltött.

— Te mindig gondolkozol? — kérdezte Zsuzsa s nevető kisleányszemével figyelmesen a rokona arcába nézett.

Hegedűs Pál elnevette magát:

— Nyolc év óta nem láttalak. Azon gondolkodom, milyen asszony lesz belőled.

Zsuzsa kissé lehúnyta a szemét s a sötét szempillák mögül most komolyan, szinte asszonyosan fénylettek a szemei.

— Jó leszek — mondta egyszerűen, komolyan s a következő pillanatban megint elővillantak duzzadt ajkacskái közül a fehér gyöngyfogai.

Sokáig táncoltak. A diák most a fiatal asszonyt forgatta, ügyetlen, kamasz lábai nagy ugrásokkal követték a táncosnője fürge, apró lépéseit. Hody Laci monokliját a szemére vágva a két táncospár közé állott, sarkantyúival a taktust verte s éles, kemény hangon biztatta a cigányt. Illés István s Keresztesné gyönyörködve nézték őket s évelődve szólongatták hol az egyiket, hol a másikat.

Terézke boldog arcoeskája is megjelent néha az ajtó közén s elragadtatva, a köténye szélét morzsolgatva ilyeneket mondott:

— Hejnye, enyje, hogy mulatoznak, milyen szép fiatalok, lelkecském, Palikám! Hogy így sikerült minden.

Végre késő délután hazaindultak az asszonyok.

A négyesfogat a bejáró elé gördült, a kalpagos kocsis barátságos arccal mosolygott az asszonyokra. Jó kedve volt, mert Terézke nem fedkezett meg róla s buzgón küldte ki a cselédházba a bort.

A három asszony, akik annyira hasonlítottak egymásra, mint az egy rózsátön nyílt rózsák, kissé fáradtan, de jókedvtől pirosló arccal, mosolyogva intettek a hátramaradottaknak. A lovak magasra tartott fejjel, kényesen mozgatták a porháló alól elővillanó, fényesre kefélte testüket, a kocsis halk dübörgéssel kifelé indult. Zsuzsa még egyszer hátrafordult s a kezében tartott rózsákat egyenként elbocsátotta a kezéből s a szét-feslett rózsák levele, mint a színes pillék, forogtak, szállongtak a levegőben. Aztán mégegyszer visszaneztek s nevető szájukon meglátszott, hogy ezt a szót mondják:

— Viszontlátásra!

A négy úr visszafordult az üresen maradt fogadósobába. A cigányok a tornác előtt egy hosszú asztal mellett pihentek. A fogadósobában még ott terjengett az asszonyok ruhájából elszállott illat.

Illés István szivarra gyújtott. A diák kissé sápadtan, csöndesen ült a helyén. Zsuzsára gondolt. Hody Laci bort töltött a poharakba.

— Jól rendezted, Pali fiam — mondta Illés István elégedetten. — A borod ízlett, az asszonyok szépek voltak és jókedvűek, a kuttyád, a Gallér a legjobb agár a megyében, mert legyőzte az enyémet. Meg lehetsz elégedve magaddal. A sok idegenben bujkálás után mégis megmaradtál

magyarnak. Az elveidről pedig majd leszoktatunk a következő agarászaton.

Hegedűs Pál komolyan, figyelmesen nézett az öreg Illés szemébe:

— Az én földemen ez volt az utolsó agarászat, István bátyám.

Illés István meglepetve kivette a szájából a szivart.

— Nem agarászom többet — mondta emelt hangon Hegedűs —, mert az én földem, meg a szomszédom földje is kicsi az agárnak. Kisebb lett a földünk, mert az elődeink agarak után futva megfélekedtek róla, hogy a földet is kell szeretni, hogy dolgozni kell érte, mert különben kiszalad a lábunk alól. A kicsi földemet, ami megmaradt, művelni fogom minden erőmmel és tudásommal, a szomszédom földjét se sebzem meg többé a lovam patkójával. Új idők következnek, István bátyám, nehéz idők. A régi, gondtalan életnek pusztulnia kell, mert különben minden elpusztul.

A hangja reszketett, a melle elszorult, mintha egy erős, kemény ököl szorította volna össze a szívét. Ellágyulva, szinte segélykérően figyelte a három vendége arcát: a gyerekét, aki fáradtan, az első, nyílni kezdő szerelem mámorától szórakozottan, fátyolos szemmel bámult a levegőbe, a férfit, aki fanyar arccal, hitetlen, rejtett mosollyal az ajkán hallgatta és az aggastyánt, ezt a multból ittmaradt, remek emberpéldányt, aki kisugározta már magából fájának minden energiáját, akinek a szeme előtt a multból áradó emlékek fénye eltakarta a homályos, bizonytalan jövőt.

Kínos csönd ülepedett néhány pillanatra közéjük.

Végre Hody Laci szólalt meg. Férfiás, agresszív természete nem tűrte az ellenkező véleményt, de Hegedűs Pált szerette, sőt becsülte, — ezért nem akart tovább vitába bocsátkozni. Gavalléros, mégis kissé fölényes mozdulattal intett a kezével s így szólt:

— Tehát kérlek szépen, ha nem agarászol többet, add el nekem az agaradat.

— Nem adhatom — mondta Hegedűs Pál csendesen.

Hody Laci arcán meglátszott, hogy mindenáron meg akarja szerezni ezt a neki kedves állatot:

— Van egy darab földem, amelyik beékellik a tiédbe. Régóta vágyódtok reá. Ha ráadásul eladod a kutyádat, eladom neked.

Hegedűs Pál elborult homlokkal hallgatta.

— Így csúszott ki a lábatok alól a föld — villant keresztül az agyán.

— Ne haragudj, de nem adhatom — mondta barátságos, kérlelő hangon.

Felállott s a vendégeihez fordult.

— Sétáljunk egyet a parkban. Mutatok nektek valamit.

Lassan kimentek.

Az árnyas szilfasoron végighaladva, szinte szótlánul a park végébe értek.

A fákon túl egyszerre elébük tárult a beláthatatlan messzeség, a sárga kalásztövekkel teleszórt barna anyaföld. A nap vérvörösen siklott alá a lilára festett báránnyelűk mögül s lassú méltósággal közeledett a föld felé.

A tarlón, nem messze tőlük, egy karesú kútgém rajzolódott finoman az esti fénytől vibráló levegőbe.

A kútgém rúdjáról egy szürke test csüngött a föld felé:

— A Gallér! — mondta Illés István ijedten, belső izgalomtól kipirosodott arccal.

— A Gallér nincs többé. Az ő elmúlása szimbóluma annak, hogy veszni kell mindennek, ami hiba volt a múltban. Hogy fel kell áldoznunk mindent, ami a szívünkhöz nőtt, mert kimondhatatlan nagy szükség van rá!

Fanatikusán lángoló szemmel, megindulástól megcsukló hangon ejtette ki e szavakat Hegedűs Pál.

Sápadtan, komolyan állt a néma csöndben a négy magyar úr. Egy vérből valók, mégis oly különbözők.

Illés István szólalt meg először, csöndesen, rezignáltan:

— Hát akkor nincs más hátra, mint hogy búcsúzzunk.

Elbúcsúztak.

Mikor a kapun kifordultak, Illés István így szólt a két társához:

— Ez az ember nem a mi vérünkből való.

Néhány perc múlva három lovas tűnt fel a tarlókon, amint lehajtott fővel, egymásmellett léptetve, hangtalanul közeledtek, mindegyre távoztak a hanyatló vörös gömb felé.

Hegedűs Pál sokáig ott állott a kertje végében.

— Lesz-e erőm arra, amire vállalkoztam? — kérdezte elborultan, a gondolat súlyától szinte megroppanva.

Aztán mégegyszer végigfutott a szeme a homályos árnyakba boruló pusztán. Kiegyenesedett. A fejét magasra emelte s keményen összeszorított szája körül megvillant a fiatalság büszke, öntelt erőből duzzadó mosolygása:

— Lesz!

Kortcsák Jenő.

ÜNNEP ÉJJELÉN.

Sári dada már tizedszer kezdett bele Hófehérke történetébe, de a hét törpénél tovább sosem jutott, mert elbóbiskolt. Ha felriadt, ismét előlről kezdte. A méltóságos asszony nem igen vette észre, mert máshol jártak a gondolatai. De nem is vészett vele sokat, hiszen hallotta már kicsi kora óta Sári dadától jóegynéhányszor.

Oda-odapillantott a selymes ringatóra, amelyben egyhetes kisfia aludt. Oldalt, dagadó párnákkal kínálkozott a faragott, oszlopos ágy, amelyben a Borághok minden asszonya az anyaság első napjait feküdte. Az ólomkarikás ablakon gyéren ütött át a holdfény s viasságra kelt idebenn a kandallóban égő tölgyfahasábok izgatottan ugráló lángjával. Túl az ablakon álmódott az ünnepjében a decemberi kert s azon túl a végtelen rónaság, betakarva lágy hótakaróval.

Az ura a háznépével az éjféli misén volt. Néhány cselédasszony ügyelt a konyhán. A felsőházban Sári dada volt rajtuk kívül az egyetlen élő. A gyertya hamva nagyranöve gömbörcödött össze, vékony füstöt eresztve a boltíves menyezet felé. Inkább a tűz világított. Felvette a kisasztalról a betegkészségek közül a bársonyos imakönyvét, de nem nyitotta fel. Némán, csak lélekben fohászkodott a maszületett Istenfiához, és az Istenanyjához, aki épp úgy szerette a gyermekét, mint ő a magáét, hogy irasson jó sorsot a részére. Ne legyen nyűgbe verve! Ne kössék láncok, bilincsek! Szerethessen a szíve szerént, és választhassa azt, akit szeretni fog. Nem mint az anyja, a szegény, ráb anyja.

Az ablak megzörrent. Talán éjjeli madarat csalt oda a gyertyavilág, vagy egy álmódó faág nyujtózott felé. De nem, most ismét kopognak.

— Sári dada, valaki zörgeti az ablakot. Nézz csak ki.

Sári dada felriadt, belekezdett ismét a mesébe s csak ismételt szólításra eszmélt. Odacsoszogott az ablakhoz és kinyitotta az ólomba foglalt karikákból összerótt szárnyat. A külső ablak színtelen üveggel volt bevágva. Ott állott előtte Balog Pista, a környéken félve emlegetett betyár. Sári dada keresztet vetett.

— Jaj, minden jótélelék dicséri az Urat, mit akarsz itt héj!

— Nyissa ki, majd odabenn megmondom.

— Ki az és mit akar?

— Jaj Teremtőm lelkem, Balog Pista van odakünn, ozt be akar jönni.

— Mit akar?

— Hát nem nyitja?! Kitöröm ezt a rácsot és a falhoz paskolom azt a fattyút, ha bemegyek.

A méltóságos asszony felsikoltott. Tudta, hiába kiált segítségért, senki sincs a felsőházban s a betyár bizonyval nincs egyedül.

— Nyisd ki Sári dada, nyisd ki azonnal . . .

Sári remegve engedelmeskedett, felnyitotta a kulcsrajáró rácsot.

A betyár bevetette a szűrét, azután beugrott. Megragadta a vénasszony kezét s orra alá tartotta pisztolyát.

— Idehallgassék kend, vén boszorkány! Odaáll a sarokablakhoz a harmadik szobában s onnan vigyázza kend a templomajtót. Ahogy az első lélek kilép rajta, hírt aggyék kend, különben . . .

Többet nem szólt, de belökte a szomszéd szobába a félholt dajkát. Behúzta az ajtót, betette az ablakot s ott maradt állva, egy lépést se téve előbbre. Az arcáról eltűnt a keménység, a szeme nézése szomorúvá hajlott, de ahogy odatapadt a fiatal asszonyra, mellette a bölcsőre, felcsillant benne valami idegen öröm fénye. Az asszony várta a szavát, de hogy nem szólalt meg, ő maga kezdte.

— Ami kis érték van idehaza, ott leli abban a suplásban. A kulcsa ott van valahol az asztalon. Sokatérőt nem tart itthon az uram.

A legény végre szót adott. Lágyan csengett a hangja, mintha nem is ugyanaz az ember beszélne véle.

— Méltóságos asszony, én nem rabolni jöttem.

— Hát akkor mit akar?

— Méltóságos asszony, Pintyőke kisasszony, nem kell innen nékem semmiféle drága jószág.

A beteg felkönyökölt. Meglepetten kutatta a legény arcát. Odahaza, az apja házában, mikor még ispánkisasszony volt, ott hívták Pintyőke kisasszonynak.

— Ismer kend engem? Honnan? Mit akar itten?

— Pintyőke kisasszony . . . a gyerekekhez jöttem.

Az asszony ijedten hajlott a ringató felé, mikor a betyár egy lépést tett közelebb.

— A gyermekemet ne bánts! Fellármázom az egész falut, ha addig élek is.

— A gyerekekhez jöttem. Meg akarom csókolni. Csak egyszer. Az enyém.

— Kend meghibázott . . . Kend a világba beszél . . .

— Tudom, mit beszélek. Az a gyermek az enyém. Én vagyok az apja.

— Félek kendtől. Nincsen jószénél.

— Rég ismerem én a méltóságos asszonyt. Még amikor az ispán úr élt, meg a Sándor úrfi. Azt is tudom, amikor az úrfi miatt a tekintetes úr meglőtte magát.

Pintyőke lehajtotta a fejét. Lassan peregtek a szeméből a könnyek.

— Ne sírjék a kisasszonyka, — így jobban esik hívnom — nem akarom megszorítani a szómmal. Arra is emlékszem, — még most is fáj tőle a szívem — amikor az idevalósi méltóságos úr elvitte a jenőházi tisztikar lakból ötlovas kocsiján.

Pintyőke felvetette a szemét. Szinte mentegetőzött.

— Nem tehettem másként. Sándorról volt szó, a bátyámról. A becsületéről.

— Tudom. Mindent tudok. Kiskocsis voltam akkoriban én ott. Nem is egész bérre, csak háromfertályra. A kisasszony nem igen ismert. Istennem . . . az ispán lánya és egy cselédgyerek . . . Háromfertályos . . . Amikor elvitték, elment vele a jobbik eszem is. Nem sok hasznom vették azóta nékem. Egyszer ozt összeakasztottam a kocsisgazdával, nekifáradtam a vasvillával, azután búcsút vettem a kapufélfától. Azóta járom az

erdőt. Erről a tájékról nem tudok messzebb szakadni. Jólesik, ha belopzom a kertbe és az ablak függönyén megláthatom legalább az árnyékát.

— Baj lehet belőle. Elfoghatják.

— Tudom. Nem sok még a vétkem, vér sincs a kezemen, de a törvény is nagy bűnöst csinál az apró betyárból a nagy panaszos szavára.

— Akkoriban, régen, egyszer vadászni mentek, — folytatta a legény — urak, asszonyságok, sok parádés vendég. Rohantak a paripák az erdő rakott útján s a kisasszonyka elől. A Ráró vitte, mint a szél s kicsi ostarával még inkább hajszolta sebesebb iramra. Mintha menekülni akart volna a vendégektől. Maradozott is a többi. Előbb egy hajításra, de a bükkös szélén, ahol megkerüli az út a Labanfojtó dombot, már puska-lövésnyire járt tőlük. Én fel a meredek ösvényen, át a hegyi vad bozóton. Jó utat megnyerek, hamarébb leérek a kanyarodóhoz s még egyszer láthatom. Hát jön is Ráró. Rohan, mint a vihar, szügybe vágott fejjel. Ahogy ozt a kőkereszt eléje tárja a kárjait, csak megtorpan előtte, két első lábával belekapál a semmibe, megfordul s a másik pillantásban már gazda nélkül rohan vissza.

— Ott feküdt a porban. A haja lebomlott, a két szeme talán örök álmra csukódott. Kőkény, galagonya tövisfalt vert elém, de én nem éreztem tüske szagatását, törtettem át rajtuk, hogy hamarébb érjem. Oh, hisz talán a szíve most dobban utolsót.

— Két orcája sápadt, pillája se mozdul, de a keble zihál. Távolról már zúgott az erdő a keresők zajától. Itt lehetnek rögvest és elveszik tőlem. Nem adom, nem adom! Felkaptam ölembe, vittem be a sűrűségbe. Azután ott robogott el tíz lépésre tőlem a riadt vendégsereg. Hogy elcsitult a lárma, odatérdeltem elébe. Feltéptem segíteni akaró kézzel a köntösét. Megállt bennem a vér a gyönyörűségtől. Csak néztem, néztem s a szívemet valami nagy fájás szorította marokra. Azt hittem ha megcsókolom, eloltom a lelkemben égő Gyehehnát. Oh, csak akkor lettem betyár, amikor megloptam orvul, maganemtudtában. Azután kivittem a kőkereszthez. A sűrűjéből vigyáztam a fáklyás cselédeket, akik rátaláltak. S azóta az a lopott gyönyörűség a poklommá lett, mert csak jobban epedek utána.

Pintyőke dermedten hallgatott és közben felderengett az emlékezésében valami, amitől félt és ami titokzatosan, némán mégis régen kísértett a gondolatai között. Ijedten nézett a legényre, aztán, ahogy rávetődött a szeme rőthajú urának az arképére, összeborzadt. Gyenge reménnyel, hogy maga se hitte, megkérdezte:

— De a gyerek az uramé...?

• — Vigyázza meg méltóságos asszony. Az ura arca, mint a holdvilág, oly fakó, a szeme savó, a haja pedig rőt, mint a tarló. Az én bőrömet még az anyám mellén fogta meg az Isten napja, a hajam fekete, a szemem sötét. Nézze meg méltóságos asszony a gyereket, kire hasonlít.

Pintyőke odahajolt önkéntelen a bölcső felé. Nyugodtan csámcsogott benne a csöppség. A bőre barna volt, mint az olaj, a haja fekete, mint a holló s ahogy egy pillanatra felvetette a szemét, az is sötét volt, mint az éjféli. Maga elé tekintett, elgondolkozott, valami magyarázatot keresett a rejtélyre.

Csend volt és a csendbe egyszerre belecsengett az éjféli harangszó.

Úrfelmutatás... Pintyőke lehajtotta a fejét s buzgón mea-culpázott, hogy az a kis boldogsága is bűnben fogant.

— Térjen igaz útra! — mondotta az asszony, mikor elhallgatott a harang.

— Hasztalan próbálnám. Ha én feltekintek erre az ablakra, csak betyárrá lennék ezerszer is újra.

— Menjen. Itt érhetik. Bántana, ha baja esnék.

— Megyek. Csak még arra kérem, fogadja el tőlem a kisasszony ezt a karikást, meg ezt a rézfokost. Kedves két jószágom. Egyebem sincsen. A fiannak hoztam.

— Köszönöm. Megőrzöm. Ha megnő, odatestálok néki.

— És még volna egy nagy, egy igen nagy kérésem...

— Szóljék csak bátran. Amit megtehetek...

— Méltóságos asszony... Pintyőke kisasszony... Az a csók ott a Szirtalján lopott csók volt...

Pintyőke megremegett.

— Az a csók lopott volt. Nem igaz szívből adott. Oly boldoggá tenne véle... ha megcsókolna szívből, a maga szántából.

Pintyőke nem felelt. A fejét lehajtotta mélyen a ziháló keblére.

— Haragszik? Ne haragudjon a szómért. Igaz, botorság volt tőlem. De nem is szóltam semmit. Csak ne haraguggyék. Megyek is inkább. Isten megáldja. Csendes jóéjtszakát... Méltóságos asszony... Pintyőke kisasszony...

Felvette a szűrét, helyrerázta a vállán s megindult lassan. Már odaért az ablakhoz, már ugrani készült, mikor Pintyőke odasikoltotta:

— A fiadat csókold meg!

A legény nem mert hozzányúlni, csak nézte könnyes szemmel a gögicselő babát a bölcsőben s csak nagy biztatásra csókolta meg csöpp kis kezét.

Aztán egyszerre, ellenállhatatlanul, tilalmas csókban megcsókolták egymást.

— Menj, menj, — mondotta az asszony, mikor feleszmélt. És felejts el mindent. Jobb lesz mindhármunknak.

A betyár nemre ingatta fejét. Mintha el lehetne feledni a szívünk dobogását. Könnyek barázdázták az arcát és nagyon lassan indult az ablak felé. Mikor fellépett és visszatekintett, ott látta a fiatal anyát a bölcsőre borultan zokogni. Vissza akart rohanni, de a kinyílt templomajtón idáig hallatszott az Ite, missa est szava. Megkeményítette a szívét, leugrott a párkányról s eltűnt a kert bokrai között.

Pintyőke lassan ocsúdott. Csengetett. Sári dada elszántan rohant be.

— Ne bántsd, ne bántsd!

Mikor meglátta egyedül úrnőjét, igen megjött a bátorsága s ugyan csak szidalmazni kezdte az akasztófavirágot. Az asszony rászólt és elhallgattatta.

— Sári dada, tedd be az ablakot és ha szeretsz, egy szót se az egészről. Senki se tudjon róla. Ezt a karikást, meg fokost pedig tedd oda az alsó fiókba, ahol a lánykori emlékeimet meg az édesanyám képét őrzöm.

Tárnai István.

Lehetetlen prórium és lélektan - silányság - érzelmes és haggó
mágyos mesébe...

Beita
prórium
Csapás fel
szirtalján

LORD BYRON UTOLSÓ SORAI.

(Halála évének századik fordulójára.)

Misszolongi, 1824 jan. 22.

Jobb is, ha szívem már eláll,
Ha már nem mozgat más szívet:
De, bár viszonzást nem talál,
Még hadd szeret.

Élvén a sárga lomb korát,
Virág, gyümölcs nincs már a fán;
A bú, a féreg és a rák
Enyém csupán.

A tűz a lelkem bensején
Vulkán-sziget — olyan kihalt.
Halotti máglya — enyhe fény
Nem gyúl ki rajt'.

De most s a hős-hír e helyén
Ily gondolat mit háborít?
Hol — hal vagy él — a hős fején
Babér virít.

Magasztos kín: féltés, remény,
Szerelmi gond már nincsenek
Számomra. Csak hordom kemény
Bilincsemet.

Körülem kardok, harcterek,
Görög dicsőség zászlai!
Nem volt szabadabb a pajzsra tett
Holt spártai.

Ébredj! (Hellász már fölriadt!)
Ébredj, lelkem! eszmélve föl,
Hogy élted árja hol fakadt,
És arra törj!

Típorj le újraéledő
Méltatlan szenvedélyeket!
Mosolyg vagy duzzog rád a nő,
Te föl se vedd!

Ha halhatsz itt dicső halált
Mért élnél megbánt életet?
Csatára föl! Leheld ki hát
A lelkedet!

Sok nem keresve is talált, —
Vitézi sírt keress! Legott
Akad helyed. Ott lelj halált
S pihenj meg ott.

(Angolból.)

Br. Podmaniczky Pálné.

VILÁGOS KÖRÜL.

— Pauler Tivadar naplójából. —

Auguszt. 1849.

1. Ma évnapja kinevezésem expeditiójának (a pesti egyetemre): hogy egyetemi fizetésem jár-e — még meddig — a gondviselés tudja. A bécsi ministeriumból Stadion kilép; Bach átveszi a belügyet, Schmerling az igazságügyet, gróf Leo Thun a közoktatást. Scitovszky — hallom — primás. Míg némelyek Szeged bevételét vitatják, mások a császáriak visszavonulásáról szólnak; a legközelebbi jövendő fejtendi meg az egészet.

2. Angolyhonban a meetingek a magyar ügyben gyarapulnak; a Cityben Cobden szónokolt; azon hír is, mintha királyválasztás lett volna 22-én, valósulni látszik; ámbár más részről azt beszélik, hogy Kossuth lemondott. Nyáry az ügy élére lépett s alkudozások kezdetnek az osztrákokkal. Általános a hír, hogy Görgey egyesült s Paskievicz serege megveretett volna; 10.000 elfogatásáról szólnak. Haynau mozdulatairól bizonyos nem hallatszik. Budán anyámnál öt fejevári kanonokot zártak be.

3. . . . A mai Ph. a már tegnap keringett hírt hozza, hogy Nyáry minister s Ferencz Józsefet elismerték volna; más oldalról úgy mondják, hogy Alfréd (?) V. Béla név alatt királynak választatott. Deák miniszterelnök, Nyáry bel-, Aulich had-, Kovács Lajos közlekedésügy. Küldöttség Angliába ment, tagjainak mondják Szemerét, Josipovichot, Perényi, Antal veronai követet stb. — de ez még mind csak beszéd . . . Kempen megjött, a tiszték purificatióra utasíttatnak.

4. Esős rossz idő. Semmi újabb hírek nem hallatszanak; a tisztviselők kifizetése ígértetik, ha magukat igazolandják . . .

5. A mai Ph. azt közli, mintha Kossuth külföldre menekült volna. Mellékletében hozza Haynau proclamatióját de 1. July Győr, hol haditörvényszék elé állíttatik, aki okt. 3. után az országgyűlésen részt vett, a honvédelmi bizottmány tagjai, kormánybiztosok rögtönítélőszék elébe a többek között ki a (magyar) kormánynak engedelmeskedik, ki a katonai hatóságok rendeleteit ki nem nyilatkoztatja . . . azon tisztviselők, kiknek fiai a honvédelmet szolgálják megegyezésökkal, hivatalaiktól felfüggesztetnek, hadi törvényszék elébe állíttatnak . . . A tegnapi és a mai bécsi posta meg nem érkezett, sőt a postakocsi mi innen indult visszatért; jele, hogy Komáromból kitörnek; de viszont a posta Szeged felé megy . . .

6. Budán placát hirdeti, hogy aug. 2. a császáriak kardsapás nélkül mentek be Szegedre; a posta még mindig meg nem érkezett s innen sem megy el többé. Károlyi Lajost elfogták a komáromiak, úgy szintén több ágyúüteget. Mondják, hogy az Angolyhonba menő küldöttség 72 tagból áll . . . némelyek azt mondják, hogy még a koronát is elvitték; a székelek Moldvába rontottak; egy csapat magyar tegnap Segesvár felé közeledvén, a császáriak kivonultak . . . mondják, hogy Klapka és Noszlopy erősen ujoncoznak.

7. A Ph. Szeged bevételén kívül azt, de még nem hivatalosan közli, hogy Debreczennél Nagy Sándort Paskiewicz megverte volna s 1500 halott maradt, „a muzulmánok egy honvédszászlóaljat levágtak“. Ma hirdettetik, hogy Haynau parancsára minden kedden s pénteken a magyar színházban németül fog játszani... Budán nagy feszültség a guerilla csapatok szomszédsága miatt; fizetések (a tisztviselők járandóságának fizetése) még mindig nem történnek... Budán ebéden.

8. A Ph. rendeletet hoz a városi lakosság összeírása iránt... a posta még mindig nem jön... Mondják, hogy Klapka Győrótt van. Képzem, hogy nagy Bécsben a rémület. Baintner (pesti egyetemi jogtanár) itt ebéden... ma még semmi fizetés nem történt.

9. Hő nap. A hetedik bulletin mindenütt fel van ragasztva; ma adják először németül a magy. színházban Hans Sachsot; délután Budán napamánál s Machiknál; a posták még mindig nem jönnek.

10. A mai Ph. azt adja, hogy a Szóregnél megvert „ellenség“ en deroute jut s 2000 foglyot tettek; a felvidékről egy szót sem, ellenben híreket hoz a szegedi lap szerint arról, hogy a zsidók emancipáltattak, 60 millio bankjegy kiadása határozottat, Bem Oláhországban van s amnestia hirdettetett az oláhoknak. Általában itt azon hir terjed, hogy a komáromiak Chorichot megverték s elfogták volna, több milliónyi kárt tettek az osztrákoknak, 42 mozsarat elfoglaltak, Modor és Pozsony körül járnak, ez utóbbi várost is elfoglalták volna Nagy Sándor alatt, ki a vácsi csata után visszatért. Hallom, hogy a tisztviselők közül igen sokan nem kaptak fizetést; a pozsony—győri hírek általában terjednek s utazó kereskedők által jóváhagyatnak. Itt az alföldi híreket is másképp adják elő némellyek.

11. A Ph. ma semmit sem hoz mint egy philippikát a magyarság s a hírterjesztők ellen; bizonyos azonban már, hogy Klapka Pozsonyban van vagy volt s Esztergomban is magy. sereg van. Székesfejérvárról az a hír, hogy felgyujtatott; Bene volt ottan kormánybiztos; hogy s miként történt, még nem tudhatni. Mondják, hogy Szegedről ma sem jött a posta. Budán Claire-nél (rokona) gratulálni. Öreg anyám elég rosszul van. Anyám szeme valamivel jobban.

12. Fejérvár sorsa valósulni látszik; a cs. (császáriak) Falkenhayn alatt visszatérvén, a várost felgyujtották, mondják, hogy az országgyűlés Kolozsvarra vonult volna. Klapkáról beszélnek, hogy Bécsujhely felé tart, még ujságok sehonnan sem jönnek. A Pesti lap holmi utazási rajzokkal untatja... olvasóit, én Schlosser 18. sz. történetét olvasom gyönyörrel: főleg... III. Gusztáv története érdekel, az utóbbinak eljárása olly sokban napjaink történetére emlékeztetvén.

13. Budán atyám könyveit rendezem; ebéden is ottan. Öreganyám rosszabbul van. A pozsonyi hírek valóságát kétségbe veszik állítván, hogy az utilevelek hamisítvák. A cs. sereg Aradon, mások szerint már Váradon volna, a túlzások a hírekben olyanok, hogy alig tudhatni mi igaz. Öregatyám bizonyítványait talalom s atyám tanvédelti (egyetemi disputációra vonatkozó) tételeit, mik nagyon érdekelnek.

14. Az elzárás még mindig tart; az ujság semmi híreket sem közöl mint hogy nem sokára Pesten több katonaság lesz; még Fejérvárról sem tudhatni bizonyosat... Délután a gyerekek anyámmal sétálni.

15. Ma... az ujság azon hírt hozza, hogy 9. Temesvár alatt nagy

csata volt, mely hosszabb ideig tartott, de végre a császáriak részére ütött ki, kik még az nap estve Temesvárt felszabadították; azt állítják, hogy 7000 foglyot tettek; a pozsonyi híreket is kétségbevonják; tegnap reggel öt órakor hat fejevári polgárt lőttek agyon, kiket ott elfogtak... délelőtt még a Ph. külön czédulán azt a hírt hozza, hogy Görgey alkudozásba bocsátkozik; az oroszok kezébe le akarja tenni fegyverét, Kossuth eltávozott volna a koronával; a posta még mindig nem jön. Fejevárott magyarok vannak. Békéről szólanak, de ez nyilván a Görgey féle hírnek csak módosítványa lesz, majd bővebben halljuk nemsokára az egészet.

16. A Ph. hozza a tegnapi placatot vagy inkább Extra-Blattot. A Pesti Hirlapot s mindazon újságokat, mellyek april 24 julius 11 megjelentek, elkérik az egyetemi, académiai s muzeumi könyvtárakból. Károlyi Györgyöt Csurgón elfogták; Losonczt Grabbe orosz generalis felgyujtotta.

17. Virozsil (pesti egyetemi jogtanár) meglátogat s többek közt azt mondja, hogy a juridicai (jogi) karban csak Tipula s Kornis notálva volnának s hogy ő engem fordításokra ajánlgatott, mi, nekem nagyon alkalmatlan s azon leszek, hogy megszabaduljak minden áron. A pesti lap correspondensek után azt írja, hogy Görgey letette fegyverét, mi nagyon valószínűtlen, mert hivatalosan közölve még nincs, mi bizonyosan megtörténék. Más oldalról mondják, hogy vasárnap Aradon Kossuth a kormányt Görgeyre ruházta volna, ki hadi s polgári dictatorrá neveztetett; hogy Batthány Kázmér, Duschek, Horváth mentek az orosz táborba alkudozni; a föltételeket futár vitte fel Bécsbe, addig fegyvernyugvás lesz. Mondják, hogy az 1848 törvények kiköttettek alapfeltételül, míg mások az 1723 s 1791 törvényekről szólanak s angoly közbenjárást is említenek. Az valósul, hogy Aulich az utolsó időkbekben hadminister volt. Frank (pesti egyetemi jogtanár) mondják a törvényhozási bizottságban van, bizonyosan a magyar polgári jog végett.

18. Ma Ferencz József születésnapja van s ezért az ágyúk durrognak; estve felé a Ph. külön lapja Kossuthnak Aradon 11. kelt lemondását hozza Csányi, Vukovich, Horváthtól ellenjegyezve, melly igen megható s Görgeynek ugyane napról kelt felhívását, mellyben állítja, hogy a hazáért mindent megtesz amit tenni lehet, harczzal vagy békés úton akként mint a szükség fogja parancsolni: így tehát nem igen kételkedhetni többé, hogy rövid idő mulva a döntő lépés megtörténend. Pest városa plébánosát Samuelt elfogták...

19. Ma évnepja, hogy déli 12 órakor eskümet mint egyetemi tanár letettem, melly sok változott azóta, melly külön érzelemmel töltöttem e napot taval s ma! — az akkoriban nyert állás melly ingatag s nem tudom valljon lesz-e maradásom vagy sem; visszateszik-e a régieket vagy sem? — s még is sokkal biztosabb állásom más százakénál, kikre könnyek nélkül nem emlékezhetem, egyáltalában érzelmeim hullámzatát leírni nem lehet. De minek is, örökké maradandanak előttem emlékezetesekké... tudja Isten melly fordulatot vesz a dolog. Az aradi események mindinkább fejlődnek, több tisztviselő már feljött onnan alulról. Görgey serege csakugyan letette a fegyvert aug. 12 s 13. Világosnál, több huszár előbb agyonlőtte magát; a fegyverletétel az oroszoknak történt s Paskievicz Görgeyt megölelte. Bem, Dembinski, Guyon s velök Kossuth is Orsova felé vonultak, aligha nem lesz ott Mészáros is. Duschek a pénztárakkal megadta magát,

volt benne mondják 110 ₰ arany; ezüst, de veretlen. A vörös sapkások nem akarták letenni a fegyvert, de végre meg is történt, a tisztek az oroszokkal fraternizálnak. Görgeyvel mondják Vetter, Aulich, Poeltenberg, Nagy Sándor, Lenkey volt; megadták magukat, úgyszintén Kiss Ernő is. Klapkát is felszólította Görgey, adja át a várat az oroszoknak.

20. Szomorú esős nap; a zápor délelőtt megered s így az egyébként is nem tartandó járdalat (szentistvánnapi körmenet) lehetetlenné vált. A mai ujsághírek Görgey 13. történt fegyverletételét igazolják; Kiss, Lenkey, Poeltenberg, Aulich, Vetter, Nagy Sándor, Leiningen, Schveidel is vele voltak. Damjanich is megadta magát Aradvárott. Mondják, hogy a korona és a bankjegysajtó is az oroszok kezében vannak. Az ott levő őrnagy magát előbb mint a koronát Aradmegye alispánjának átadta, agyonlőtte, ez pedig az oroszok kezére szolgáltatta. Újabb hírek azt a gyanút ébresztik, hogy Görgey nem épen a legjobb hittel járt el, mert Vetternek Lippán álló seregét csata végett Világosra parancsolta, ott kellett a fegyverletételnek történni; a hadseregnek amnestiát eszközölt ki, de a polgári rendűeknek mondják semmit, mit nem hihetek. Kossuthot Lippán látták utolszor, Guyon serege még tartja magát. Görgeyé 30.000 emberből, 130 ágyúból állott; több követ már megjött. Feltűnő a P. L. mérges hangja amiatt, hogy az osztrákoknak nem adták meg magukat... Szegény sógorom nevenapja! hol fog az most lenni, hol a többi horvát menekvő. Péterey, Erdős, Szalay Laczi — mindannyi barátaim minő sorsnak néznek elébe, a' nélkül, hogy azt legkevesébb előre láthatták volna. Délután Budán, hol a várpalota körül az egyébként olly zszibongó népelet helyett csend uralkodik.

21. Ismét esős, kellemetlen nap; azt hallom, hogy az egyetemnél Havass a tanárok majdnem felerészének elbocsájtását indítványozta volna; a tanács mind olyanokból fog alkottatni, kik a hódolatot alá nem írták... mi lesz az én sorsom az isten tudja vallyon meghagynak-e vagy sem, az Ur Isten tudja, én türelemmel viselem mert benső meggyőződésem, hogy mit sem tettem mi lelkiismeretemmel, becsületes emberi, hazafias elveimmel ellenkezik. Estve felé Estók sógorom (Deréky István) meglep több ismerőseivel kik Aradról jöttek számtalan nélkülözések között; azt mondják, hogy a fegyverletétel feltétlenül történt; Petényi, Erdős az orosz táborban vannak; a tisztviselők elbocsájtattak. Perényi, Schuller (?) szegény fogva, de Bem seregével meg nem adta magát, hanem Dembinski-vel, Guyon, Visocki, Desewffy, Vécsey, Kmetyvel Erdély felé tart. Klapka még nem adta át Komáromot, a posta még nem jön.

22. Esős nap. A részletekről csak azt hallani, hogy Aradvárát 17-én átadták feltétlenül. Mondják, hogy oroszok jönnek ide őrségre a városba. Petőfy, Vasvári Erdélyben elestek s így végéhez közeledik a nagyszerű események fonala, mellyet szemeimmel szemléltem!... a Ph. egy méltányló cikkben elismeri a magy. hadsereg vitézségét s Görgey tetteit sőt chevaleresque bánásmódját, mit itélend fölötte az utókor, akkor megítélhetni, ha majd a többiek is közlendik felvilágosításait.

23. A Rectornak f. hó 21. kelt 117 sz. körlevele arról értesít, hogy Sziványi Vincze főbiztos f. hó 6. kelt 138 sz. rendelete által Havassat az egyetemhez segédbiztosul küldötte ki. A 9-iki Bulletinból kitűnik, hogy Görgey későn jött s a Maroson már át nem kelhetett, az osztrák hadsereg magának tulajdonítja a győzelem kivívását hat csatában s pedig észre-

vehető nehezteléssel az oroszok iránt, mit a Ph. azon czikke is tanúsít, hol azon gyanút mintha az orosz sympathirozna a magyarral, vissza-utasítja. Délután Budára menvén azon hír lep meg, hogy öreganyám rosszul van s tegnap reggel a haldoklók szentségével ellátva lőn. Magához nem bocsájt s így talán nem is látom, mert holnapra rendel magához. A bécsi posta jön.

24. Ma Budára jövén hallom, hogy reggeli öt órakor öreganyám boldogabb létre átszenderült. Bár nem a vér kötelékei kapcsolának hozzá (mostoha nagyanyja volt), még is lételem első kezdete óta ötöt öreganyám gyanánt tisztelvén mélyen meghatva érzém magamat.... Béke hamvainak, ő átélte e mulandó pályának nyomorait, tiszta lelke bírása előtt áll; míg bennünket még az élet ezer gondjai nyomnak... Az ujság szerint Karánsebesnél ismét megveretett a magy. sereg; Rudnyánszky püspök bebörtönöztetett.

25. A mai 10. hadtudósítás mondja, hogy a 9. hadtest Karánsebesnél a császáriaknak, Vécsey... Borosjenőnél 19-én, Bem és Guyon serege Dévánál 18-án mindketten az oroszoknak megadták magokat úgy kisebb csapatok is. Desewffy Aristid fogva van. Vécsey, Kmety, Bem, Guyon megmentették magokat. Bem még August első napjaiban Szebent még egyszer visszafoglalta, de e hó 6. és 7-iki csaták után elhagyni kénytelenített. Ma több kellemetlen hírt veszek... az egyetem iránt is történtek már intézkedések; míg az egyik azt állítja, hogy fizetésünk harmadára fogunk devalváltatni míg kitisztázandjuk magunkat, más részről mondják, hogy mind el fognának bocsájtatni kiket a minister nevezett; kik előbb szolgáltak besoroztatni. A casino megnyittatott.

26. Ma temettük el szegény öreganyámat estvéli 6 órakor; az idő kedvező volt; nem igen távol nyugszik öregatyámtól. Béke hamvainak! Az ujságokban Paskiewicz azon jelentése Miklóshoz, hogy Magyarország a czár lábaihoz borul. Görgey csak azon feltételt kötötte ki magának, hogy az oroszoknak hódoljon s sorsát a császártól várja — feltűnik; úgy szintén a horvátok ellenmondása az oktroyált alkotmány ellen. A francia kamrában tett indítvány Magyarhon függetlensége iránt, az éjszakamerikai elnök ígérete, hogy azt megteendi — feltűnik. Nádasdy Lipót gr. négy évi várfogságra s 100.000 pforintnyi bírságra — 50.000 fra s várfogságra Udvarnoky asszonyosság elítéltetett.

27. Az egyetemi tanács összeállítását hallom. Virozsil Rector, Villiger, Leicher a hittani; Miksó, Vízkelety a jogtani, Tognio, Schondann az orvosi — Mayer, Rissinger a bölcséleti karból tagjai. A távollevő Schondann és Mayer helyébe Havass s Degen ámbár ez nem akart, helyettesített. Bizonyos pontokra felelni fogunk s ezek haditörvénszéknek fognak átadatni; addig fizetésünk nem jár. Nagyon feltűnő nekem, hogy Frank a tanács (egyetemi tanács) védelmében azt mondotta, hogy ők a „törvényes kormány“ szóval élvén mást nem értettek mint az 1723. 1. 2. kormányt s az 1791—10 függetlenséget. Kiváncsi vagyok a pontokra, mellyekre felelnünk kell. Toldy (Ferencz) anyjának megtagadták a pensiót s őt ez ügyben Gehringer még maga elébe sem akarta bocsájtani. Estve felé hallom, hogy a nekünk teendő kérdések csak a tartott közgyűlésre vonatkoznak. Velence megadta magát; a m. ügy iránti rokonszeny Angolyhonban mindinkább növekszik... Budán kettőt agyonlőttek, egy reformatus papot pénz eltitkolása végett melly a csász. katonáktól

elvéttetett s egy könyvnyomtatót fegyvertitkolás miatt. Vízkelety (pesti egyetemi jogtanár) hallom a törvénykar (jogi kar) helyettesített igazgatója...

28. Olvasom a körlevelet, három a kérdés, az első a hódolati nyilatkozatra s az e tárgyban részvétre, a másik általános viszonyaimra faim vagy hatalmam alatt álló rokonaimra, a 3-ik végre mentési okaimra nézve tételik. H. (Hajnik) Pál már külföldön van. Hallom, hogy a Splényieket elfogták s nálok leveleket találtak; délután Budán. A minis-teri kinevezések (az egyetemen) kérdés alá vétetni nem fognak.

29. Ma a mohácsi vésznapi emléknapiján melyly sok történeti reminiscentia merül fel a hazafi agyában. Most kapom a 25. kelt körlevelet, melyet Miksó küld. Budán elbúcsúzom Spelletich Paulinától kit kellemes jószívűsége miatt kedvelni tanultam s nem csekély megindulással hallom, hogy Biringer Sándor tegnap holt meg epelázban 31. évében mit fölötte fájlalok; úgy az öreg Maygraber is Szegeden megholt...

30. Heufnernél az igazolás végett; felteszem azt röviden s mennyire gondolom, szabatosan. Hallom, hogy az académiái hódolat iránt is történnek vizsgálatok s Toldy már idézve is volt. Csekonics Orczynét fogságban hozzák; 18-án a cs. kir. hadseregben szolgált katonák amnestiát kaptak úgy szintén a nem szolgált honvédtisztek és a többiek sorsa bizonytalan... egyébként Kossuth levele Bemhez érdekes mellyben Görgeyt terheli.

31. utóbb (Spelletich) Paulina jön elbúcsúzni; én Budára megyek fel gyermekeiért, utóbb... a két koronához kísérik s elbúcsúzom, talán sohasem látom többé; férje sorsa bizonytalan. Kiadom igazolásomat Pálmának (egyetemi tanácsjegyző) holnap hallom tárgyalják. Haynau tegnap jött meg, házánál a katonaság fogadá; ma ezért a német színházat kivilágítják; a magy. conservatívek visszahúzzák magokat.

September.

1. Ma vannak a misék öreganyám lelki nyugalmaért... hallom, hogy a fizetési íven nekem is van keresztm. Ma kezdik az (egyetemi) tanácsüléseket a justificatio végett... Haynau egy placaton megköszöni a kivilágítást s rendre inti a lakosságot.

2. Ma Budavár bevételének évnapja, melyet egy újabb bevételi évnap háttérbe szorított... beszélük, hogy az oroszok hazamennek.

3. Kozáky barátom meglátogat... a lapok új felosztási tervet hoznak Európáról, mely a Schweitz sorsa felett koczkát vetne. Hallom, hogy Temesvárnál a centrum; a balszárny Dembinski s Kmety alatt győzött, de Mészáros a jobb szárnyon megveretett s így az egész zavarba jött...

4. Öregatyám születésnapja; Kholer meglátogat Olaszországból; a dévai várat feladása előtt a magyarok lége röpiték. A tud. társaság (Academia) rendezéséhez is fognak, hallom, hogy Tasner titkára leend. Haynau és Gehringer elutaznak Bécsbe; Gyulayról mint kormányzóról szólnak. Komárom meg nem adja magát, a feltételek részint amnestiára részint a pénzre és a katonaság biztosítására vonatkoznak... visszajöttünkben (a budai temetőből) hallottuk a perlaszi esata hírét. Mélyen hat reám az újépület ablakainak befalazása és deszkákali berekesztése. (Börtönné alakították át.)

5. A magyar ügy mellett nyilatkozik az angoly, frank és porosz újságok rokonszenve. Az orosz lapok azon magy. vezérek neveit hozzák,

kik megadták magokat... Az ipartanodai tanítók már megkapták fizetéseiket. Villiger kilép az egyetemi tanácsból, Márkfy helyét pótolja; okául a sok denuntiatiót adja, mellyek állítólag már az első ülésben történtek. László a tollvivő.

6. A tisztviselők- követek- főrendeknek kik oct. 8. után szolgáltak három havi határidő engedményeztetik a megjelenésre... Budán napamánál ebédelek. Fülöpöt a dunavecsei jegyzőt agyonlőtték; úgyszintén Ormayt is a vadászezredest.

7. Számos elítélések... Lechner meglátogat, beszédjéből észreveszem melly nagy rokonszenve volt Görgeynek a katonaságnál; a zászlókat az általadás előtt szétépték. Az egyetemről már a Lloydban is cikkely van hol a kérdések elősorozvák. A horvátok végre elrendelik az octroyált alkotmány kihirdetését s pedig a törvényhatóságok utján sőt mondják, hogy a báni tanács feloszlott.

8. Ismét új elítélések, Streit boglári plebános agyonlövetett. Horvát ismerőseim közül (P. T. 1848 előtt zágrábi jogakadémiai tanár volt) Paulekovich beteg fekszik, Josipovich hollétét nem tudják, Ursik (?) Törökönban van. Palotait bezárták, ki alig néhány nap előtt tért vissza. Nendtvich is itt vagyok. A mai nap nem igen kedvező a szokásos népmulatságra Lipótmezején; hűvös kellemetlen nap. A magy. conservatív mágnások mind odahagyják Bécset s hivatalt hallom még Ürményi József sem vállal.

9. Hallom az (egyetemi) tanárok három szakaszra osztályozvák. Az elsőhöz azok tartoznak, kik csak aláírták a hódolatot, a másodikhoz, kik szerkesztésében részt vettek, a 3-ikhoz kik még inkább compromittálvák fogalmuk szerint. Kik tartoznak az első s második osztályba nem tudom. Munkács m. hó 27-én megadta magát az oroszoknak; a 91. honvédszászlóalj volt ottan. Dévavár légberöpitése a külföldön is figyelmet gerjeszt... Az ujságok ismét szárazok lesznek; holmi Goethe ünnepélylyel untatják az olvasót.

10. Az egyetemi épületben tegnap óta gránátosok tanyáznak; anyám születésnapját Budán ünnepelem...

11. Nevezetes nap honi történetünkben: ma száznyolcz éve, hogy M. Teresiáért véreket ontani ajánlák a magyarok, egy éve, hogy Jellasic betört. Pétervárad nyolczezer emberrel 7. megadta magát. Ismét számos elítélések, Ormayn kívül, ki m. hó 22. felakasztatott — főhadnagy Hanty a császár huszároktól s Murmann főhadnagy aug. 20 s 25. Temesvárott agyonlövettek. Kossuth, Dembinski, Bem, Mészáros Widdinbe hajóztak át 21. 22-én. Perczelék is ott voltak; Bem csak 26-án ment át Iladovánál, 4000 ember is volt ott vele s le nem akarta tenni a fegyvert; a menekvők Kalafat, Widdin felé tartanak. Ma éjszaka Hajnik Jettihez azon ürügy alatt mintha ki akarnák motozni szállását, rendőrbiztosok s gránátosok jöttek, de átöltözködött tolvajok lévén pénzt mind elvitték, mi a szegényre kettősen fájdalmas. Treffort hallom ma megérkezett.

12. Olvasom, hogy Rómert ma elfogták. Csalányi is még fogva van; a császár Teplitzbe ment a porosz királylyal összejövendő, mondják ez eldöntő hatású lesz a magy. ügyekre nézve, mert ott vannak a régi aristocratia tagjai. Batthányt, Károlyit s a többi foglyokat az új épületbe visszahozzák; Rosty (Pál) eljön. Baintner elbúcsúzik tőlem. Brunner plebános meglátogat, beszédjéből észreveszem, mennyire megváltozott első

ismeretségünk évei óta. Délután zápor, jégeső, menydörgés villámlással, mely az éjjel is eltart.

13. Nőm M(ária) Remetére megy, a nap azonban kissé hűvös; délután esik. Scitovszky (prímás) pastoralet bocsájt ki, mellyben mint hallom a hittani tudományok s az anyakönyvek ismétli diákítását elrendeli.

14. Összekeléselem tizedik évnapja, nőmmel misére megyek a barátokhoz hálát adandók az égnek eddig tapasztalt malasztjaiért. Egyébiránt hon töltjük a napot, a viszonyok nem olyanok, hogy vigadozni lehetne. Azt a hírt hallom, hogy az egyetemi tanítások magyarul lesznek; látok osztrák lovasokat; valami háromszáz fegyvertelen huszárt mint kocsist vagy lövezetőt a hid mellett, kik még jelen helyzetökben is megtarták büszkeségüket. Komáromból 16 tiszt kijött a többi meg nem adja magát. Én rettegek a szegény Dominné sorsán; a conservatívek erősen küzdenek Magyarország önállásáért; hives, kellemetlen idő.

15. Ismét s mindennap elítélések, Gabel selmeczi tanyamester (?) halálra, mások kisebb büntetésekre. Délután Budán anyámnál; néhány nap óta fizetésem harmad része utalványozva van. Dani már volt a hadtörvényszék előtt, melly három főtisztból — Kossalkó — s egy hadbíróból állott.

16. A mai Ph. azon épületes javaslatot hozza, hogy az egyetemenél a tanulmányok németül taníttassanak, gr. Zelinski elítélését több évi fogházra. Hallatszik, hogy a komáromiak kitörtek; figyelmemet nagy mértékben igénybe veszik a „Gränzboten“, „Illustrierte“ megjelent számai s az elsőben foglalt m. (honi) czikkek. Nevezetes, hogy az „Allg.“ az orosz hálaproclamatio fölött az osztrák önérzelem megsértését s a Czar-toricki féle jegyzőkönyvnél azon körülményre emlékeztet, hogy Rieger vett benne részt, ki tavál a magy. küldöttség ellen leginkább agitált.

17. Mai napot Budán töltöm... s öreg atyám, atyám s saját írásaim rendezésével foglalkozom azok között több nevezetes irományra öreg-atyám kezétől akadok sőt amint látszik ósatyámtól is s több földabroszra; hives kezd lenni estve felé.

18. A gyermekek szüretre mennek; hideg szél; délután Budán; hírét halljuk, hogy Görgey Klagenfurtba, Radetzky Bécsbe érkezett...

19. Esős hives idő... Virozsil (az osztrákoktól kinevezett rector) nálam, beszédjéből értem, hogy az első osztályban (l. fennebb: szept. 9) van az egész törvény (jogi) kar Tipula kivételével ki a másodikba esett; a harmadikban Peczelt (?) Albert s Szabó Imre vannak. A magy. óconservatívek hallom befolyásukat veszítették; Radetzky, Haynau, Jellasic, Rajacsics fognak a haza sorsa fölött határozni. Tegnapelőtt mondják Kossuth családját hozták Budára Neupauert Zichy, mert a véstörvényszék ülnöke volt rögtön elbocsájtotta.

20. Ma ismét esős idő. Budára megyek... s onnan gyermekeimet hintón estve felé elhozom. Ma 17 éve, hogy első rigorosumomat leteszem a philosophiából; ujság éppen semmi mint uj meg uj elítélések; azon hir, hogy az Ost-Deutsche Postot eltiltották.

21. Magánypróbatéte (vizsgálója) Vörös Kálmánnak, Vizkelety meghív arra mint helyettes igazgató, mindkettőből dicséretessel. Perlaky piaristatanár ítélte 6 évre; Mogáé 5 évre s Teleky Ádámé aki csak hivatalából letétetett — ítéletei a Pesti Hírlapban megjelentek. Az ujságok írják, hogy az angoly liberalis lapok Görgeyt árulónak tekintik... Bécs-

ben kezdettek a conferentiák hazánk sorsa fölött, hol elvetik a koczkát jövődjére nézve s fiai közül oly kevesen vannak ott! Komárom átadásáról szólanak, míg más oldalról hallom, hogy Klapka napi parancsában kijelentette miként Komáromnak két feladata van, kedvezőbb feltételeket nyerni a hazának vagy romjai alatt magokat eltemetni a magy. fegyver dicső fenntartása végett... Tavaszy meglátogat.

22. Zupán (?) lep meg, hogy Stridóba megy; a többi horvátokról keveset tud... Több száz huszárt, honvédet hoznak itt keresztül. Komáromi feltételekről beszélnek mellyek megadattak.

23. A mai ujság Rudnyánszky besztercei püspök hat évi és gr. Niczky Kristóf öt évi várfoogságra való elítélését hozza. Károlynál (Hajnik?) hallom, hogy Szentiványi mondotta miként in thesi még eldöntve nincs legyen-e magyar lap vagy sem; — de úgy látszik kedvezőleg döntötték el, mert a „Figyelmező“ már hirdettetik... Szemere, Ivanovich hallom Viddinről már múlt hó 29. elutazott Angolyhonba; a többiek még akkor ott maradtak. Rosty elmegy.

24. Budán; Anyámnál ebédelek... Az Allg. egy cikkben a Mhonban uralkodó elégtelenséget fejtegetvén okául adja a Kossuthjegyek (bankók) megsemmisítését, Batthány, Esterházy s más honvédtisztek közkatonákkai besorozását s az osztrák tisztek bánásmódját kikkel ellentétben áll az oroszok udvariassága.

25... Mondják, hogy a m. conservatívek oda fenn a conferentiákban győztek volna, míg mások ellenkezőt mondanak... Nagyon érdekel az Ellenőrben Kisfaludy levele a győri insurrectióról, mellyben annak becsületét védi.

26. Laczi (Markovits László) s Paulekovichék meglátogatnak; az utóbbiak elbeszélésből hallom miként Nagyenyed egészen a lángok martalékja lőn s az oláhok által felprédáltatott...

27. Ma olvasom az egyetemi tanács körlevelét két nyelven, mellyben az intézetek előljárai véleményadásra felszólítatnak s az igazgatók, hogy a „verhängnissvollen“ 15 Május óta történt változásokat adják elő; ezen kifejezés: hogy Sangaletti előbbi jogába visszahelyezettnek mondatik, méltán azt gyaníttatja, hogy az újabb nevezések nem fognak kérdésen kívül maradni. Komárom hallom kitüzte a fekete zászlót jele a halálrai készség(nek) kezdik az ostromot, a föltételekben meg nem egyezének.

28. Ma éve, hogy Lamberg megöletett; Budán anyámnál ebéden. Hallom, hogy Komárom megadta magát általános amnestia, pénzkárpótlás s harmincz napi fizetés feltétele alatt...

29. A komáromi vár átadásának híre hivatalosan bébizonyíttatik a P. L. által. Balassa orvoskari igazgatót elfogták mondják hogy leveleket Szemere s Dembinskihez találtak volna (nála). Madarász József is el van fogva s Jeszenákról mondják, hogy halálra ítélték; ma a pákozdi csata évnappja.

30. Ma „Istent dicsérünk“ (Te Deum) a helyreállított béke miatt; hallom, hogy az ujonnan nevezett tanárokat máshová akarják küldeni. Komárom feladása iránt különböző hírek keringenek.

October.

1... Budán az anyámnál; a lenge hír Komárom átadását tagadja, azonban a gőzösök már jönnek Bécsből, mi az ellenkezőre mutat; fizetésem harmadát felveszem...

2. Esős idő; Komárom vára m. hó 24. kelt feltételeit olvasom: általános amnestia, a betegek, sebesültek ellátása s engedelem külföldrei utazásra az említettekén kívül a főpontok; Klapka, Assermann (?), Esterházy Pál, Zichy Ottó, Janik stb. vannak aláírva; Tábornok bé van zárva; Bezeredy, Tóth Lőrincz itt vannak...

3. Ma hallom, hogy Bécsben a magy. vallási és oktatási ügyek a belügybe tartoznak; Ranolder az osztályfőnök... Ma két külön oldalról hallok ítéleteket Görgey fölött, Toldy (Ferencz) pártolja, míg mások azt állítják, hogy löszerei voltak, élelemmel el volt látva s maga néhány nappal azelőtt Péterynnek mondá: majd utat török magamnak két-három nap mulva; a haditanácsban kijelenté, hogy föltétel nélkül átadja magát, a főtisztek közül ki sem mondott ellene; mondják, hogy ma adja meg magát Komárom...

4. Ma már komáromi honvédek vannak itten, kik tegnap hat vontatóhajóval jöttek le... a mai lapban János kanonok 6 havi, Balassa egy taval Kossuthhoz írt ajánlólevél miatt 3 havi fogságra ítéltetik.

5. Tegnap estve Pepi sógorom (Deréky József cs. kir. százados) érkezett meg Olaszhonból s ma meglátogat, rossz színben van; úgyszintén Ináncsi is, ki külföldre készül... az újságban három egyetemi tanár nevezését olvasom a belügyminister ajánlatára: Boros az alaphitágazattan, Kovács az erkölcsi, Lopussny a hitágazati különtannak (dogmatica specialis) professoráivá nevezettek. Az egész városban beszélnek, hogy Batthány halálra volna ítélve. A P. Z.(ban) Kiss Sándor védelme a törösvári szorosnál, hol 1000 székely ellentállott sok orosznak, a thermopyléi harcához hasonlítatják; Kiss Sándor szétszaggatta köteleiket s így meghalt. Bemet egy százsz dícséri az „Allg.“(ben), hogy igen kegyes volt a százszok iránt, de Csányit korholja. A zágrábi újságok emlegetik, hogy azon 16.000 fegyver, melyet nekik Radetzky Olaszhonból küldött, a Károlyvári fegyvertárba tétettek. Az osztrák s orosz követ a foglyok ki nem adatása iránt félbeszakítják a portával a diplomatai viszonyokat, az angolyok őket pártfogolják; hajót rendeltek Konstantinápolyba.

6. Ma azon hír lep meg, hogy Batthány Lajos csakugyan akasztófára ítéltetett; felesége tegnap Kempennél volt, de elő nem bocsájtatott. Lucsendorf hadbíró elítélte; a faraktáraknál fel volt állítva már a bitófa, de ő elejét veendő, torkát megmetszette, de nem halálosan; rémítő eset! Ma Latour halála évnapján meg akarták büntetni. Ezen eset egészen disztál, úgy, hogy a már tegnap tervezett séta Poldi (Hajnik Lipót) s (Hajnik) Károlylyal nem is hat olly jótékonyan reám. Kimegyünk a Ferenczhalom felé, hol Rózsa épülete nagyon csinos; onnan a Fácánhoz, hol ebédelünk, azután a magas bükkfához, honnan Kovácsit s a körülfekvő hegységet láthatni, végre a Svábhegyen át, hol Tóth Lőrinczcel találkozunk s Klauzált látjuk, visszatérünk. Az egész város csak Batthány esetével foglalkozik. Károlyi István az újság szerint 250.000 f. pengőre, 2 évi vár-fogságra s az előlegezett statuspénzek visszafizetésére ítéltetett. Mondják, hogy nov. 1. kezdik a leczkét (az egyetemen).

7. Ma két éve, hogy atyám meghalálozott; vasárnap lévén, csak holnap ülendem meg emlékét misével... Tegnap délután Batthány Lajost valóban kivégezték, az ítélet kötélre hangzott, de mondják, hogy agyonlőtték; mély megilletődés uralg az egész városban. Az ítélet(re) a mai P. Z. indokul azt hozza fel, hogy ő mint ministerelnök a márcziusi tör-

vényeken túlment, ezáltal a *pragmatica sanctio* szerinti viszonyt tági-totta; a felkelők soraiban szolgált s az országgyűlésen részt vett volna. Büntetése a kötél, de mint hallom, agyonlőtték a vadászok, bátran állva átment azon honba, honnan nincs visszajövetel. Tegnapelőtt még egy Fekete nevű káplánt s guerillafőnököt, mert egy futárt fogott fel, is agyonlőtték. Ma Csányi, Perényi, Jeszenák ítéleteiről szólnak, mellyek mind halálra hangzanak. Batthány 40 éves volt.

8. Ma atyám emlékére misét szolgáltatok a sz. Ferenczeknél... az Isten nyugosztalja őtet! Hallom, hogy irományaink a haditörvénytörvényekhez jönnek, így tehát egyenként fogunk kihallgattatni; úgyszintén e napokban fog a nyelv végett érkezni egy körlevél, mellyben véleményadásra felszólítatunk; én határozottan a magyar mellett fogok nyilatkozni. Az újságokban érdekel... az académiái (egyetemi) hatóságok iránt kelt rendelet, melly az igazgatókat eltöröli, a Decánok s tanárok kezébe adja az igazgatást s a választásokban főleg a tanárokat tekintetbe veszi. Szalay az 5. oct. Lloyd szerint követségi német historiáját írta Schveizban; a francia leveleket Magyarország fölött; az előbbiből kitünik, hogy szept 7. írta a császár, hogy a magy. követeket utasítsák el Frankfurtból. Beszéli, hogy Lévay apátot s Aradon több generalist részint agyonlőtték, részint felakasztottak volna.

9. Azon pap, kit tegnap agyonlőtték, Goncseczki mezőhegyesi táborpap volt. Maderspachné esete, ki vesszőt kapott s kinek férje ezért mozsárral agyonlőtte magát... azon általános hír terjed, hogy 6. Aradon 13 tábornokot részint agyonlőtték, részint felakasztottak volna, mint már a hír általánosságát tekintve, alig kételkedhetni. A Ph. elismeri, hogy Batthány esete nagy benyomást okozott; azért nem akasztatott, mert toroksebe azt akadályozá. Délután Budán.

10. A mai P. Z. hozza az aradi elitéltek neveit s névsorát. Kiss Ernő, Schweidel, Desewfy Aristid s Lázár Vilmos alezredes agyonlővettek; Aulich, Lahner, Pöltenberg, Knezics, gr. Vécsey Károly, gr. Leiningen-Westerburg, Török Ignázt, Nagy Sándor s Damjanics felakasztattak, Gáspár, mert ápril 14. után nem szolgált, 10 évi várfogságra ítéltetett... mind oct. 6. végeztettek ki Haynau jóváhagyása mellett. Itt helyben ma Csányit és báró Jeszenákot akasztották fel az új épület mellett, mondják, hogy ezen sors Perényit érendi... holnap. A török porta megtagadja a foglyok kiadását; hallom, hogy a katonák kivonulnak az egyetemi épületből. Csányiról mondják, hogy még szólani akart, de dobszó által akadályozva lőn.

11... délután a virányban s svábhegyen, honnan csak estve visszajöünk... az újságban olvasom, hogy a visszatért horvátokat Zágráb megye elutasítani rendélé.

12... Roder (Alajos egyet. tanár) meglátogat, azon hírt veszem, hogy oct. 3. kelt rendelet által a ministeri kinevezésekre nézve a harmadrész (fizetés) is megszüntetve lőn, így tehát engem is ezen sors ért — véletlenül, váratlanul — az Úr akaratja légyen! A bécsi újságokban a Batthány halála nagy sensatiót tőn... Ottó Paulekovichot is Zágráb megye választmányá elfogatni rendélé.

13. Az egyetemi tanácsnak f. hó 11. kelt körlevele az iskolák kezdetét novemberre teszi, úgy, hogy 4-én a beírások történjenek... egyébiránt a megnyitás mindnégy karban régi szokás szerint történend; remélem tehát,

hogy a nyelv is magyar leend, a körlevél Szentiványi oct. 3. kelt intézményén alapszik; délután Budán.

14. . . . hallom, hogy Tipulát (pesti egyetemi jogtanár) el akarják tukmálni s engem a political tudományok tanszékére áttenni, mire semmi esetre állani nem fogok, ha tanszékeket meg nem tarthatom, visszamegyek Győrbe, hol később vagyok éltemfogytaig csekélyebb fizetéssel szolgálni, mint helyet elfoglalni, mi engem nem illet; tanácsosabb kárt vallani, mint az igazság ösvényétől legkevésbé is eltávozni. Ottót is elfogták s a többieket Kanizsára haditörvényszék elébe küldették, min még a bécsi lapok is fennakadnak, rosszalván, hogy ítélet nélkül tovább szállították.

15. Anyám nevenapja . . . meghítt mindnyájunkat ebédre . . . jól mulatunk volna, ha a bizonytalanság terhes fellege nem lebegne fejünk felett. . . haza jövén hallom, hogy Henfner itt volt; azon hírt hozta, hogy Virozsil visszalépett, Bercsényi, Suhajda supplensek maradnak; így tehát megtörtént, mit oly hosszú ideig rebesgettek, holnapra már meg is hivatott Virozsil a helyettesekkel együtt; én megmaradok föltett szándékomnál, inkább Győrre vissza (hol 1848-ban jogakadémiai tanár volt), mint bizonytalanságnak, szégyennek kitenni magamat, ha ismét Tipula vissza találna jönni. Mi történik majd a bölcselői karban? Régóta nem voltam oly felháborodott állapotban, mint ma; az érdek, gyermekeim jövője, a következetesség eldöntő harcot vívnak keblemben, nem adhatom magamat reá, hogy tanároskodjam csődület (concurus), előbbi tanítási munkák nélkül, más helyébe lépjek, ki kitétetik s tanítóm volt; tagadólag fogok felelni, ezt becsületem s józanul felfogott érdekem is kívánja . . . viruló korban elértem mi óhajtaim legfőbbike volt s ismét megfosztott a sors tőle, de én a mostani szerencsétlenség általános szakában szívesen alárendelem magamat a gondviselés rendeleteinek. Legyen az ő akaratja!

16. Mai napon reggel Vállas (pesti egyetemi tanár) azon hírt hozza, hogy a ministeri kinevezések semmisknek nyilvánítatnak (P. T.-t is br. Eötvös József kultuszminister nevezte ki a pesti egyetemre 1848-ban), akik nem qualificáltak, mert nem doctorok, egyenesen kihagyatnak, kik qualificáltak, helyetteseknek alkalmazhatók s hogy ekként engem, Suhajdát helyetteseknek hagyni akarnak. Később körlevélről hallok, mellyben azon egyének már kijelölvék, kik tanítani fognak s köztük az én nevem is, majd utóbb, hogy a bölcselői karban még supplenseknek sem akarják az illető tanszékekre (az) Eötvös által kinevezetteket hagyni. Délután elmegyek Virozsilhez, kijelentem indokaimat, ki azonban azzal a kilátással, hogy ő maga sem fog maradni míg a nyelv is bizonytalan, hogy rendes tanár maradok, Tipula tanszékét semmi esetre elfogadni nem fogok kényteleníttetni; hogy el ne menjek, az hat eldöntőleg, hogy a győri académiá sorsa még nincs eldöntve s utoljára onnan is távozni kénytelen lennék; így tehát maradok, még azt a lépést mindig tehetem.

17. Ma kapom az egyetemi tanács f. hó 15-én kelt körlevelét, mellyben felsőbb jóváhagyás reménye alatt addig is, míg a polit. tisztázat ügyében kir. rendelet érkezend — akadémiái hivatalnoknak „csak ideiglenesen“ elfogadására felszólítatnak a kijelölt tanárok; azok közül az új kinevezésűek csak én, Suhajda, Lippay, Szabó Alaj., Gerenday vannak, a bölcselői karból mind kihagyták (őket). Bercsényit is, mert nem bír az úgynevezett qualificatióval, azaz mert nem tudor, ámbár legkevésbé sincs

compromittálva, mint mondják . . . A régi kinevezések közül ki van hagyva Tipula, Bugát, Petzels; visszahelyezve Vizkelety, Virozsil, Tognis, Sangaletti, Reisinger. Esős idő.

18. Placatok a vár falai új felépítését, s a honvédekre nézve azon rendeletet közlik, hogy 3 nap alatt ide tartozandóságukat mutassák ki; Vizkeletynél, kinek Vállas, Machik ügyét ajánlom. Reseta meglátogat. Albert itélete újságban van: egy évi várfogságra, hivatalvesztésre ítéltetik, oka, hogy a sánczolást vezette.

19. Vállas, Garay, Machiknak van reménysége, hogy alkalmazást nyerjenek. A mai újságok két premontrei, Laky Demeter, Oltmayer volt dékánom egy évi várfogságai elítélését hozzák . . . Mondják, hogy holnap Woroniczki, Giron, Schuller ki fognának végeztetni. Batthány esete a legélénkebb rokonszenvet gerjeszti mindenütt, még a bécsi lapok: Allgemeine is azt világosan nyilvánítják. A péterváradai őrségnek ugyanazon feltételeket ajánlák s megadák kegyelem útján, mellyben a komáromiak részesültek.

20. Évnapja, hogy bölselettudornak avattattam fel; melly sok történt azóta reám, családomra nézve! Ma reggel ismét három kivégeztetés történt, Woroniczki, Giron s Abancourt kapitány, mind hárman kötéllél végeztettek ki, úgy tehát azon, még az újságokban is megérintett közböcsánati hír alaptalan. Három kommisszió működik a purifikáció ügyében, az egyik Budán a helytartótanács, a másik a kamara épületében, a harmadik Pesten a megyeházon, melyhez a tantestületek is számítvák; vajjon nekünk is szól-e ezen rendelet, hiszem, nem! Mert mi már az egyetemi tanács előtt tisztáztuk magunkat; de majd elválik. Roder itt van.

21. Gehringer megjött: a tanárok a rendszer iránt véleményezésre felfognak hivatni; az osztrák egyetemek iránt vagy két rendelet érkezett, melyek a német rendszert honosítják. Baitner (akkor győri jogakadémiai, majd pesti egyetemi jogtanár) tegnap érkezett levele megint megsomorított, mert ezen barátom sorsa oly bizonytalan s ingatag; nem kevésbé meghat azon hír, hogy Karvassy s Konek (akkor győri jogakadémiai, majd pesti egyetemi jogtanárok) tanítani nem fognak, mert hivatalaiktól függesztvék. Mely szomorú lett volna immár győri helyzetem; egyébiránt a tanítás magyarul folyand (Győrben).

22. . . . Az okt. 14-iki újságban olvasom a bécsi lekerendet, Wenczel a bánya, tengerjog s római jogtörténet fölött tart felolvasásokat . . .

23. Budán. Felmenvén a várba Nicephorral találkozom, ki Abaucourt utolsó sorait neje, szüleihez mutatja, azok Krisztus szenvedéseire vonatkoznak. Budán semmi újabb. Csernyus volt kamarai tanácsnok, Perényi Zsiga s Szacsvay követ holnap fognak kivégeztetni; az első kettőt látásból ismerem. Hallom, hogy a fizetések már megint Gehringer személyes jóváhagyásáig nem adatnak ki . . .

24. A kivégeztetés megtörtént: mondják, hogy még az egyetemi tanároknak is a fegyelmi bizottság előtt meg kell jelenni. Délután Kalmáréknál Budán; már kezdenek a várfalak felépítéséhez.

25. Olvasom az ítéleteket: Curriesé csak azzal indokoltatik, hogy márciusban Debrecenbe ment, hivatalt fogadott s 14. ápril után is szolgált; már fölötte megdöbbenek, mert ez számosakra nézve áll, még olyanokra is, kikkel a vér köteléke összeforraszt. Pálcámért Virozsilnál, hol hallom, hogy a főtudományok két nyelven fognának taníttatni: így tehát nekem

maradna a magyar tanszék saját tudományomból, min fölötte örülök, mert így megmaradván egyszersmind alkalmam lesz hazámnak szolgálhatni... hallom, hogy a hadtörvényszékhez is be kell adnunk igazolásunkat, sőt még a fegyelmi bizottmány elébe is kerülni.

26... a mai bécsiben a Magyarországot illető rendelet foglaltatik, mely mindaddig érvényes leend, míg az ostromállapot tartand. Ma egy körlevelet hoznak, melyben véleményezésre szólíttatunk fel az új tanrendszer (re nézve) s pedig minél előbb s határozottan, én az új rendszer mellett nyilatkozni fogok.

27. Ma egy fiatal ember jelenti magát azzal, hogy Virozsil őt hozzám utasítá, mert én fogom az észjogot magyarul examinálni; délben azonban hallom bizonyosan, hogy Frank helyettese is leendek; azon hír terjed, mintha Tipulát elzárták volna, mit azonban nem hiszek... Toldy az Aesthetikát, Machik a m. nyelvet fogja tanítani, ez utóbbin nagyon örvendek. Garay a könyvtárhoz jut; Horváth A. is marad...

28. A bölcseleti karban Virozsil is fog tanítani; Machik a magyar s német nyelvet, Buth a numismatikát, Horváth A. diplomatikát. Az egyetemi tanács körlevele arra utasít hogy személyesen jelenjünk meg a fegyelmi bizottmánynál s írásban adjuk be igazolásunkat a hadtörvényszéknek; azon pontokra szorítkozzunk, melyek az első igazolásban megérintvék. Az ujságokban olvasom... Teleky rövid nyilatkozatát Batthány fölött a „Debats“-ban (Journal des Debats?), melyet így befejez, hogy élni fog „emlékezete az utolsó magyar utolsó lehelletéig...“

29. Beadom a kerületi parancsnokságnál igazolásomat... holnapi napra 9 órára leckelátogatási karülés; valami német nevű professzor is jelenik meg a lajstromban, mit tanítand az?...

30. Ma határozzák meg a leckék rendjét; mind deákul, németül ment, egy magyar szó sem hallatszott, én magam szólaltam fel a magyar nyelv mellett s be is adtam véleményezésemet, annál inkább, mert Henfner a német nyelvet ajánlotta. Szomorú nyilatkozatot kelle hallanom; végre határozatot Jus. Nat. (természetjog), Romanum (római jog), Canonicum (egyházjog) deákul; a többi magyarul, németül. Én a Jus Naturae s Encyclopaediát deákul, az általános s magyar fenyítőjogot (büntetőjogot) magyarul fogom tanítani; az észjogtudomány önkényes tanítására még azonkívül ajánlkoztam magyar nyelven, így $\frac{1}{2}8-9$, $\frac{1}{2}11-\frac{1}{2}12$ s délután 3-4 elfoglalva leszek; sok, de a magyar leckéket el nem mulaszt-hatám, ezt kötelességem kívánja hazám, bevallott elveim iránt. Baintnert is meghívják a politikára; statistikára én bízattam meg... Német az osztrák jogot fogja olvasni. Az új rendszer a réginek czafrangjaival; mixtem compositum éltető elv s szellem nélkül. Bercsényit, Karvassyt nem lehetett keresztülvinni, mert Vizekety s Virozsil ellenezték...

31. Mind inkább azon gondolathoz szokom, hogy több tudományokat tanítsak, már teszem is az előlépéseket; remélem, nem kis örömömre szolgálанд azon körülmény, hogy a büntetőjogban új bűvárlásokat teend-hetek. Az ujságok azon hírt hozzák, hogy 29-én a ministeri tanácsban a halálbüntetések megszüntetése elhatározva lőn, de még hivatalos jelentés nem érkezett.

November.

1. Szép nap, millyen ritkán szokott lenni illy időben; nőm gyermekeimmel kimennek a budai temetőre sírjait látogatni azoknak, kik ott van-

nak, hová még csak törekvésünk irányozva van... a mai P. Z.-ban ki van újra hirdetve az engedményezett alkotmány s azok közböcsánata, kik egy évi fogságon alól vannak s rendőri kihágás végett vizsgálat alatt vannak. Délután Haynaut látom, két segédje előtte lovagol, vagy 12 stabsdragoner utána. Gyermekeim Budán alszanak.

2. Ma halottak napján a Ferenciek templomában emléket idézem fel azoknak, kik előttem zarándokoltak az örökkévalóságba... Mégis áldozatba került a múlt év emberéletben, mennyi szülének a szíve megszakadt, hány család kötelékei széttépvék! — Halálra ítéltetett Aradon Kazinczy Lajos ezredes, Erdélyben Tamás őrnagy, Sándor László. A nemzeti színű táblák eltiltatnak s 48 óra alatt a magyar felírásokhoz németek is adatni rendeltetnek; e hírnek némi ellensúlyul szolgál, hogy a böleseleti karban keresztül vitték... általában a magyar nyelvet, mert a német előadások csak délután lesznek. Klapka Hamburgban fényesen fogadtatott...

3. Hozzáfogok encyclopaediai vázlatom készítéséhez... a leczkék csak a jövő héten kezdenek... deák még nem jelenti magát.

4. ... a bécsi újság 1-én hoz rendeletet a tanárok fizetése iránt az osztrák egyetemeknél s egy Batthányra vonatkozó cikket, mellyben ítélete igazoltatni szándékoltatik, de úgy, hogy még a „Presse“-t sem elégti ki... Ranolder veszprémi püspök. A beírás 8.-ra halasztatott; csak egyetlenegy jelentette magát eddig nálam.

5. Hallom, hogy Virozsil még a rectorágról is lemond s a tanulmányi bizottmányhoz jó; a decán csak olyanokat fogadhat el, kik bizonyítványt hoznak, hogy a forradalomban részt nem vettek... Tóth Lőrincz bé van börtönözve; Tavaszzy prof. mint közkatona Petrineán át Olaszthonba vitegett. Hanák (pesti egyetemi tanár) hallom megholt...

6. Folytatom encyclopaediai vázlatomat... Semmi újabb hírek nem hallhatók, mint hogy beszélük, miként a szakálak megtiltatnak.

7. Ma kellemetlenül lep meg, ... hogy kiiratván a jogtanárok lakásai, én mint helyettes tanár jelenek meg, délután Virozsil azzal az örvendetes hírrel meglep, hogy a „Jus Naturae“ magyarul fogna taníttatni... Klapka Londonban. Haynau az oknélküli elfogatásokat megtiltja; az elfogott horvátokat a pécsi törvényszék jobbadán elereszti.

8. Ma tíz órakor az egyetemi egyházban (templomban): Fogarassy éneklé a nagymisé s így bekövetkezett a perc, hogy én mint tanár helyt foglaltam ott, hol annyi esztendeig mint tanuló valék. A mise után hallom, hogy a böleseleti karban csak Vállas, Horvát Árpád s Machik maradtak helyettesek, ez utóbbi is csak a német nyelvre; a többiek mind letétettek. Philosophiára Schonkét hívják Győrből; Horvát Árp. a numismatikát is fogja tanítani... A bécsi (újság) az új törvénykezési rendet hozza Magyarországra; melly változások! az egész sarkaiból kiforgattatott... Rudnyánszky letétele ellen a pápai nuncius tiltakozott. Samuel, Balassa nem nevezettek ki... Kossuthot Southamptonban várják... már több kereskedő 20 forintos bírságban elmarasztaltatott, mert keresztneveik a vezetéknev után voltak.

9. Nevemnapja: ebédrel szokásosan üljük meg... az újságban olvasom, hogy Ambrus, Jakab, Földy (Neuhaus) nváradai jogtanár halálra ítéltettek, mint véstörvényszéki tagok, ítéletök azonban Haynautól 15 évi várfogságra változtattatott; más ítéletek is vannak fejevári felkelők

fölött. Földy esete nagyon hat reám, mert mint professort tiszteltem, gyakran hallám emlegetni nevét... Egy deák jelenti magát.

10. A deákok igen gyéren jelentkeznek mind összesen 7 az ész- s 2 a büntetőjogra... A napok még szépek.

11. A jelentkezők száma 10-re megy... hallom, hogy Madarászt Frankfurtban elfogták. Markovics (László) már a hadtörvényszéken volt; megtisztázva lévén holnapután elutazik.

12. Ma kezdem előadásaimat; az első évben mintegy 24 vannak, én az ész- s tételes jog viszonyát tárgyalom; a másodikban 3: a büntetőjog haladásáról szólok. Az utcai lajstromban is kitétezik, hogy „helyettes” vagyok... Virozsil engem „designatus” successorának mond: s már ez voltam! Délután hallom, hogy mind a ministerium alatt történt utalványozások, kinevezések, előléptetések érvénytelenek; illy rendelet ment a kamrai előljárókhoz s kik 848 előtt nem szolgáltak, elbocsájtandók. Klapka Párisban volt... a 3-ik évben egy (hallgató) sem jelentette magát; theologus 5 volt, 3 pap 2 világi; bölcselek (bölcészeti hallgatók) sokan vannak.

13. Folytatom előadásaimat; Schonke meglátogat; az első évi bölcseletben 130 hallgató közül csak egy, a második évben 40 közül csak 2 német. Palotayt szabadon bocsájtották; ma jelenik meg a Figyelmező első száma, tehát magyar lap négy havi szünet után.

14. A második évben 9 vannak bejegyezve; Dénes (b. Eötvös Dénes) meglátogat; délután Budán...

15. ... Mindig fessegetik a nyelvet és fájlalják, hogy a természetjog deákul nem marad.

16. ... Venczel azt írja (Bécsből), hogy a pesti egyetemet magyarrá alakítani szándok; amint hallom, a tanulmányi bizottság s egyetemi tanács közt nincs összhang; ez német, amaz magyar szellemű. A Magyar Hírlap is megjelent már.

17. ... Karvassy meghívása határoztatik (az egyetemre)... A budai pénztárnál pénzért lévén, németül kezelnek mindent.

18. Olvasom, hogy a magyarok Sumlába mentek s Párisba Almásy, Horvát Mihály, Lónyay Menyhért érkezett; úgyszintén, hogy Klapka s Újházy Éjszakamerikában telepet nyertek... Kedden nyitják meg az állóhidat (Lánczhidat).

19. Holnap délben nyitják meg az állóhidat; Haynau, Gehringer (mint) elsőként át fognak menni...

20. ... Ma megyek a fegyelmi bizottmányhoz, elnöke Benitzky, igen barátságos ember, ülnöke Nagy János, tollvivője Könyvey. A kérdések... tett szolgálataimra, vajjon aláírtam-e valamely iratot, húzom-e fizetésem s tanítók-e: — igen barátságosan bánnak velem. 18-kor nyitották meg a hidat (Lánczhidat), éjfélig szabad az átmenet; a megnyitás katonaság s tömérdek nép jelenlétében történt, de egy „Éljen”, egy „Vivat” sem hangzott; délután én is átmegek Budára; újra szemlélem ezen már most teljesen kész óriási műt; 10 év alatt elkészült s örökké dicsőítendő Széchenyi s örökké Tirney Clark építőjének nevét; kár, hogy olly időben történt, midőn a hangulat olly nyomasztott.

21. A 17. Reichzeitung Kossuthnak egy kéziratját hozza Widdinből, hol az emigratio hadintézeté történendő átalakításáról szól; a tudósításból kitünik, hogy Lorody, előbb Eichel, Házman, Gyurmann, Balogh,

Kmety, Stein, Bem, Dembinski ott vannak. A Presse 18.-án egyetemünket korholja, hogy a magy. nyelv mellett buzog. A hajóhidat felnyitották, hogy át ne lehessen menni. Koller Haynau által a város polgármesterének neveztetik; Vida a kerületi parancsnokhoz hivatott némelly szabadabb czikkei miatt...

22. A mai P. Z. Haynau azon rendeletét hozza, hogy kik magukat jelentik, bé ne börtönöztessenek, kivéven, ha nagyobb büntett terheli őket. Chubekovich, ki Aradon volt oct. 6.-án (mondja), hogy a négy agyonlőtt tábornok a Mihala-féle kör Bastionon lövettek agyon, mindnyájan egyenruhában voltak; a felakasztottak közül csak maga Leiningen tábornoki díszruhában, ki Görgeyt utolsó pillanataiban kárhoztatta. Török fekete attilában, Knezics katona kitliben, Damjanich fekete frakkban, szerb papucsokban, Nagy Sándor fekete kabátban, Pöltenberg, Aulich, Lahner, Vécsey közönséges nyári kabátban; az első Pöltenberg, utolsókul Damjanich s Vécsey végeztettek ki; $\frac{1}{2}5$ — $\frac{1}{2}8$ -ig tartott az egész, a hohér egészen vörösen volt felöltözve, vörös sapkában; rettentő részletek, de érdemesek, hogy feljegyeztessenek napjaink történetéhez adalékul. A német opera „Don Juan” tegnapelőtt megbukott.

24. Azon hír, hogy a tanulmányi bizottság szétoszlattatik, megvalósult; miért? még nem tudatik, némellyek magyar szellemét említik, mások Virozsílt okolják. A hídon ma átmenvén már a vámot lefizettem visszaemlékezvén azon időre, midőn a talpkő letételénél jelen valék. Főherczeg Károly, a Nádor, a primás a sír ölében nyugszanak s Széchenyi ezen műszellemi alkotója szellemileg holt! Ma hallom, hogy Aradon több ezredest 18 s 10 évi várfogságra elítéltek; az elsők közt van Molnár Menyhért, gr. Wertenchler, id. Asboth, Földváry Károly, az utóbbiak közt Kiss Károly, Németh János, mind halálra voltak ítélve, Haynau megkegyelmezett nekik. B. Baldascit, atyám régi ismerősét látogatom, igen szívesen fogad... Az álló hídon a katonaság nem fizet, ámbár a szerződés szavai szerint csak a szolgálatban tömegesen átmenő katonák fel volnának szabadítva; így értelmezte a hadügyminister; hallom Sina tiltakozott.

25. ... Hallom valakitől, hogy fh. Kt. is lázadónak tartja egy főszemély (H.); a magy. tábornokról azon ítéletet hozzák, hogy Görgey vezér, de a részletekre kevesebb figyelemmel volt; Damjanich, Guyon jó katonák, Vetter értelmes ember úgy szintén Aulich is; Dembinski jó katona, de nem kitűnő vezér, Perczel sem az egyik, sem a másik.

26. Aradon ismét halálra ítéltettek gr. Hadik Gusztáv, Waldburg Károly, Molnár Ferdinánd, Meszlényi Ödön, Rohonczy Lipót, Bayer József, Földváry Károly, Parcsetics Zsiga, Asboth Lajos, Szekulics István ezredek, Liptay Sándor, gr. Wartensleben Agost alezredek, — Haynau 18 évre, Molnárét 10 évi várfogságra szállította. Németh János s Kiss Károly ezredek 10 évre ítéltettek... Tegnap Győrből Karvassy megérkezett. Rút, lucskos idő, délután havazni kezd.

27. Hó s jó hideg. Karvassy megkezdette leczkéit... hallom, hogy a mai lapban ismét elítélések foglalvák... Ismét a magyar nyelveni tanítás ellen törekednek s fel akarnák forgatni az egészszet s ritka tünetény illy átalkodottsággal folytatni az incselkedéseket. Hajnik Pál Párisban van s onnan írt nejének, többek között Bittó... is ott van. Bikkesy alezredes pedig megholt.

28. Hózivatar; examinatoriumot tartok. Az ujságban 14 ezredes el-

ítélése, Szathmáry, Mesterházy, Dipold, Pereczi, Horvát János, Bérzsenyi, Mezey, Kökényessy (Gärtner) 18 évre enyhített halálra. Paulovics 20, Forró 6, Abrahámy 10, Ferenczy 6, Zambelli 8, Papp Károly 3 évre elítéltek — mind császári valóságos katonatisztek. — Cobden levele Bachhoz, melyben a kivégeztetéseket rosszalja — s Pulszkynak egy Batthány mellett készített védirata említettik a *Pes. Zeit.* (ban)...

30. A mai MH. Haynau parancsát hozza, mellynél fogva a m. ministerium alatt történt névváltozások érvénytelenek; folytatom s bevégezem az examinatoriumot. Reisinger németül is tanít, 15 tanítványa van...

December.

1. ... Machik első leczkáját tartotta; Schöner a német, Ferencz a szláv nyelvet tanítja; hallom, hogy Virozsil nagyon panaszkodik, hogy a német nyelv iránt olly kevés buzgóságot fejtenek ki az illetők t. i. a professorokat értvén... az ujságban a Vajdaság felállítását olvasom s régóta semmi sem hatott olly szomorítólag kedélyemre, mint ezen esemény; így tehát hazánk területi épsége e tekintetben is csonkítva lőn, elvétetvén tőle a Bánság és a Bácska, ámbár csak kormányvidék s a szorosán vett Vajdaság harmadrészét tévén...

2. Ma mint a császár thrónlépési napján nagymise, melyre csak reggel hívnak meg; hallom, hogy tegnap a követeket kibocsájtották nagyobb-részt, Stuller is köztük van. Virozsil tegnap valakit az észjogból examinált latinul... Gehringer tegnap éjszaka elutazott.

3. Hírek a bécsi ministerium bukásáról, melyekkel Gehringer belépését is kapcsolatba hozzák, sőt még csatáról is szólnak, mely a Dardanel-lákban vívatott; de ezek mind bizonytalan hírek... Róka csanádi kanonok húsz, Rómer physica-professor nyolcz évi várfogságra ítéltettek.

4. ... Mondják, hogy 2-án a magyar színházban kis zaj volt, mert le nem akarták venni kalapjaikat, mit a tiszték követeltek.

5. Launer tegnap examinatoriumot akart tartani; elmentek mindnyájan, csak kettő maradt, mi nagyon természetes, mert imperative szólott velők; ma aziránt kérdez engem. Henfner ma a büntetőjogból examinál, ez valóban nevetséges dolog, én tanítom s ők examinálnak.

6. ... hallom, hogy Pozsonyban a német nyelvet parancs által létesíteni óhajtják, mire az ifjúság a leczkékből eltávozott s a tanárok is demonstráltak. Haynau rendeletet bocsájt ki, melyben a purificatio iránt enyhébb szabályok hozatnak; kimondatik, hogy a hódolat aláírása magában nem elegendő ok valakinek az elbocsájtására. ... Ismét nyolcz elítélés, Psotta, Czillich, Mariássy, Tóth Ágost, Rapaich, Cserny, Dobay, Auerlonde — ez utóbbi alezredes, Dobay őrnagy s a többiek ezredek halálra kötéllal, 18 évi várfogságra változtatva. Cserny, Dobay 7 évre ítéltettek.

7. Ma egy (hallgató) jelenti magát német előadásokra; rácz a bán-ságból. Hallom, hogy Karvassyt vádolják, mintha ő akadályozta volna a német leczkéket; miért megy a magistratus szobájába. Ferencz József polgári érdemrendet alapít... Erdélyi elítélések, Szilágyi lyceumi orvos-tanár több évi várfogságra...

8. Hallom, hogy Karvassyt Virozsil nagyon megtámadta a német előadások miatt s mintegy arra akarja szorítani, hogy minden áron tartson ilyen leczkéket; kíváncsi vagyok mi történendik még az én tanommal.

Szemtanútól hallom, hogy Győrött csakugyan június végen Gayer ev. tanár leánya mert a császárnak hátat fordított megvizsgáltatott a városház kapuja alatt; 20 éves... Az ujságok szerint a szlávok elégedetlenek a többiekkel; valamint a német lapok is az alkotmány életbe léptetését sürgetik...

12. A Presse eltiltatott; mondják, hogy Gehringer megjött; Toldy Regulyt vezet ide, én nagyon örülök ezen híres utazó látásán s megmondom neki a szükséges adatokat Venczel iránt... délután ismét több elítélés, két helyét hitszónok kötélre, mely azonban 20 évi várfogságra enyhítették. Ráday két évi fogságra s főispáni hivatalától, melyet a Nádortól nyert, letéttetik. Károlyi György mert Kossuth hintaja előtt lovagolt 150.000 pf. s három havi porkoláb fogságra, ez utóbbit neki elengedik. Tassy ki véstörvényszéki bíró volt, de halálítéleteket nem mondott öt évi fogságra íteltetett...

15. Ma felolvassa Virozsil az egyetemi tanácshoz intézett Gehringer-féle rendeletet, mely ha nem csalatkozom 5895 sz. alatt azt parancsolja, hogy minekutána az egyetemi tanács jelentéséből „mit Befremden“ értette, hogy a tanulmányok mind magyarul taníttatnak s ez sem az egyenjogúság sem más politicaai szempontból nem javalható, azért a német tanítások is kezdessenek meg; engem azok alól fölmentett míg az encyclopaediát végzem. Így intéztette el a dolgot, hogy minden másod nap német leczke legyen s így veszítsük el a csütörtököt, mit én nem bánok, csak magyarul is maradjon, ez főkívánságom... Délután Regulynál, ki könyvtárörnek neveztetett; Garay is nyert alkalmazást mint segédőr... Még a prédikációt is két nyelven akarják; ámbár a német hallgatók mind zsidók, ráczok. Hallom Virozsil mindenről examinálták (a haditörvényszéknél).

17. Próbátétről (a tanárok vizsgáztatásáról) szólnak az öregek; az volna még szép; sőt hallom, az académiái tanács aziránt intézkedett is felirásilag...

18. Rút, lucskos idő; az ujságban 21 elítélés, mind nyugalmazott katonatiszt, utóbb honvéd alezredek, őrnagyok; öt halálra, köztük Leitner alezredes, de 18 (évi) várfogságra változtattatott; a többi 6, 12 évi várfogságra. Haynau alapítványt hirdet, fele része a honvédek, fele a cs. katonák számára.

19. ... Egy hirdetmény a honvédeket felszólítja, hogy jelentsék magokat, másként szökevényeknek tartatnak, még a komáromi tiszteknek is meg kell jelenniök. Már néhány nap óta éljennel tisztelnek meg hallgatóim az előadás után, hanem ezt rossz néven veszik az öregek...

20. Tegnapelőtt halt meg s ma temették Pálmát, az egyetemtanács jegyzőjét... egy hadparancsnoksági rendelet a honvédek besorozását, egy másik az összeírási szabályok szoros megtartását rendeli... legnagyobb megbotránkozásomul hallom, hogy fizetésemet 800+400 tehát 1200-ra leszállították s ekként 200 frtot vesztek... s így rendes tanárságom utolsó nyomdoka mintegy megszűnt. Az Isten úgy akarta, mások még többet szenvedtek.

21. Ma Launer felolvassa az ifjúságnak a törvényeket és pedig deákul egyszersmind őket a német tanulásra utasítja... Lucskos, kellemetlen idő.

22. Ma az utolsó leczke az ünnepek előtt... hallom, hogy a bölseletre német nyelven egy hallgató sem jött.

23. ... rólam azt beszélik Zágrábban, hogy 8 évre elítéltek, hála az

Istennek, hogy nem igaz... Gay lapja hivatalos; így fejlődnek az ügynek fonalai.

24. Gyerekek a Betlehemet készítik; szép téli nap... estve felé a gyermekek örvendezve játszanak a Betlehem körül abban a hitben, hogy az apró Krisztus megaranyozta...

25. Encyclopaediámban a jogtudományt befejezem... nagyon érdekel a Lloyd 603, 605 száma, hol a világosi átadásról számos adatok foglaltatnak egy szemtanútól, nevezetesen, hogy Görgey egy huszárcapitányt agyonlövással fenyegette, ha a megadásnak ellenszegül s Pöltenberg volt közbenjárója az oroszokkal.

26. Ma hirdették ki az alkotmányt, először magyarul; hallom, hogy kevés ember volt jelen... Érdekel a Wanderer 343. sz. foglalt levél, mellyet Damjanich segédje Fries a Daily Newsban közrebocsájtott Buherlin generálshoz, hol neki szemére veti, hogy szabad költözködést személyes s vagyonbátorságot ígértek nekik s meg nem tartották. Szép hideg nap.

27. Hallom, hogy Budán a volt honvédeket már besorozzák... a rector oda utasítja a tanárokat, hogy az ő aláírásával vegyék fel a fizetéseket.

28. Ma tartom előadásomat utolszor ez évben a büntetőjogból s röviden megemlítem az év fordulását... ismét újabb katonai elítélések főleg Kresz; császár huszári tisztektől halálra változtatott 16 évi s 8 évi várfogságra, közöttük Schulz százados s Sebő huszáralezredes, ki Riedeselt levágta...

29. Befejezem az encyclopaediai leczkéket ez évben. 9 órakor Virozsil magához hivat, azt jelezik, hogy az eszjogtanért csak 800, a büntetőjogért 400, összesen tehát 1200 f. adnak, így évenként 200 frtot vesztek. Vesztettem rendes professori állásomat is, ez keserves csapás, még keservebb ha nem enyhítené azt azon körülmény, hogy talán nem soká fog tartani. A 200 frt. reményt képezett, ha keresztül viszem a német leczkéket; ezen az áron nem kell nekem semmi, én azt teendem, mi kötelességem, egyebet nem — ha annyian szenvednek, miért lennék én éppen a sors kedveltje... Budán anyámnál új évet kívánni... hallom, hogy az öreg Spies, valaha nagy befolyású a tanulmányi ügyekre élete 89. évében meghalt.

30. Dolgozom az encyclopaedián; az ujságok a szerbek s oláhok kegyetlenkedéseiről híreket hoznak... ma egy éve, hogy moori csatának nesztét hallottuk...

31. Szép, hideg nap. Karvassy, Vállas látogatnak... Machikkal a vecsernyére, mellyet egy jól szerkesztett magyar prédikáció s „Téged Isten dicsérünk“ követ, számos nép jelenlétében a városi (belvárosi) főtemplomban... ma másodszor adják „Ilka“ című operát, melly olly nagy sensatiót okoz magyar szelleme... által. Ma egy éve... az országgyűlés Debreczenbe áttétetett s ma egy év után mennyi események szemtanúi valánk; mennyi remények s vágyak meghiusultak; még néhány óra s ez év az örökkévalóság örvényébe szállt. Ohajtásom, hogy derültebb kedélyvel írjam naplóm végsorait mint annak elejét, nem teljesült. Komor fellegek tornyosultak fel hazám egén s még most sem oszlottak szét — véres betűkkel jegyzi fel a történet ezen év napjait: láttam a háborút itt hazámban, láttam anyavárosomban, szemlélttem ezredéves alkotmányunk megsemmisülését, az apák által szentül őrzött kincsnek elenyésztét... a biztos egyetemi tan-

szék bizonytalanná vált — anyagi jólétem is csorbát szenvedett, de mi ez hazám sebeihez, annyi ezrek fájalmához képest. Örökös gondviselés, vedd hálámat azért, mit reám mértél, családom egészséges s én a tapasztalt keservek daczára kegyelmednek számtalan tanujeleit vettem; vedd hálámat azon forró kéréssel, hogy a jövő év derültebb legyen — az emberiség — üdvözőbb kedves hazám s honfiamra nézve.

estve $\frac{3}{4}$ 10-kor.

MA.

*Ma jobban volt...
Ma fény hullt kívülről a komor szobába
S aranyszínű fátyol szövődött a fényből
A fehér vaságyra.*

*Ma mosolygott...
Ma az arany fátylon mintha csupa tarka,
Illatos, mosolygó, csókot hajigáló
Virág fakadt volna.*

*Ma kacagott...
Ma száz angyalka ült a kis virágokra
S bűbájos danájuk az elvesztett édent
Újra visszahozta.*

* * *

*Ma köhögött...
Ma újra benyúlt az ablakon a Sátán
És letarolt mindent a kórházi szoba
Nagy, fehér vaságyán...*

Újpest, 1923.

Rissányi József.

BÖRTÖNLAKÓK.

I.

Nyári reggel.

Te:

Oly dús a fáknak lombja itt:
üljünk le, jöjj, a hús öbölnél —
kergesd el síri gondjaid,
szeretném, hogyha tündökölnél,
derűsen, mint e nyári reggel
s eltelnél csillogó színekkel.

Látod, milyen pompás a fű!
nézd, ott a dóm a víztükörbe:
kőpárkányának mása hű,
csupán halványabb színű; görbe
hajóhid dől a házsorokra
s füst száll egy tornyon átcsorogva.

Nézz csak tovább: a víz felett
fénybuborékok ezre vibrál,
szűz ég hozzá a díszkeret —
zengő tánc ez, vidám, szelíd bál;
amott hegyekké nőtt a föld fel:
mily szép együtt a kék a zölddel!

— Sorsodból szállj ki súlytalan
s testetlenül (meg sem születvén)
áradj szét, szertehullt arany,
illó percek rövid szünetjén
virágra, rögre, fűre, fára —
légy könnyű szél, légy lenge pára.

Csókold a kelyhek bársonyát,
a rét fürgén suhanva lásson,
szűrődj a méhsongáson át,
csapj át a fecskevillanáson
s mint hátravert hang, visszacsengve,
libegj-lebegj a tiszta csendbe.

Én:

Magamba hullva hallgatom,
hogyzeng a nyár asszonyszivedben —
zeng itt most minden halk atom:
zeng lenn a szél, mely messzi lebben,
zeng fenn a fény (tűnő, csodás dal!)
és zeng a víz csendes folyással.

Az ég most mégis szint veszít:
apró felhői megjelennek —
s én eltűnődöm: mindez itt
egy pontja csak a végtelenségnek,
parányi fénygömb függve régen,
a vaksötétség éjjelében.

Ó, gondold el: köröskörül,
hová sejtésünk már alig lát,
öröktől fogva ős köd ül,
ránk zárva ezt a szűk kalitkát —
s széttört egünkön, zord szészélyvel,
mécsét eloltja minden éjjel.

Hiába szöknél, rabja vagy:
börtönből ködtengerbe futnál —
a sorsod az, hogy rab maradj,
állj tétovázva minden útnál,
vergődjél nyögve, fájva, sírva
s viaszvázákhoz hullj a sírba.

— Hány év telt itt el! mennyi nyár!
hányszor vártráma-kék tükör fönt! —
mégis vágyom feledni már
e ködbe rejtett szörnyű börtönt,
mely fulladt szívvel élni látott...

Te:

Jöjj, szedjünk most egy-két virágot!

II.

Téli éj.

Te:

Házunk, miként a többi ház,
bundásan áll a hosszú sorban,
prémes kéményén köd cicáz,
párkányán vastag porcukor van:
oly furcsa most, oly kedves, éppen
mint egy szép Andersen-mesében.

Szobánk már vár ránk, boldogan
símul hozzánk rózsás melegje —
nézd künn az éjben hold fogan:
havas folyón ezüst dereglye —
hol elvész, hol felszínre lebben
a jégtáblás ablakkeretben.

Egymásra hajlunk csendesen,
köd száll szemünkre, lassú harmat,
mély álmok tengercsendje sem
adhatna titkosabb nyugalmat —
holdunk az éjből újra följön:
hűs túlvilági fény a földön...

Fehér a tájék, mindenütt
hócsipkelomb és jégvirág van,
ezer ködcsillag hint derüt
emegfagyott tündérvilágban — [ben,
mély csend: még annyi nesz se reb=
mint egy nyugvó angyalseregben.

Idézõ percként csillan át
lelkünkön most a léttelen lét:
látjuk ragyogni csillagát
s hamvadni tűnõ végtelenjét —
föltrezenünk: elszállt az álom,
de fényét még rajtunk találom.

Én:

Ha ébren vagy, ne nézz körül,
ha álmodtál, fordulj magadba:
itt százéves penész kívül
falak zegzugához tapadva —
ne szólj, ne láss, ne lépj, ne érezz,
csend kelt a sírok éjjeléhez.

Sorsunk, a gyáva, mostohán
zord égtájak felé lökött el:
holdfény vacog fagyos mohán,
szél küzködik nehéz ködökkel —
ki futni mer, ki lépni bátor,
elveszti azt a jégsikátor.

Oly félõs, oly siralmas itt,
a légbõl vásznak lengnek le,
szélük barázdákat hasít
a hullámzó ködtengerekre,
minden fehér, se folt, se árnyék —
— lelkeddel bárcsak messze járnék!

De ránk itt csontos kéz vigyáz
nyirkos homályból, szörnyű lesben:
pókhálós, mint a régi gyász
a vén, mint a sír, ha már üres lenn —
ne moccanj, mert egyszerre roppant
markába ránt és összeroppant.

Köd mossa szét a húnyt eget —
az éj, meglásd, házunkra bajt von:
úgy érzem, hogy hátunk megett
a horgas kéz benyúlt az ajtón —
felém tart vagy szíved felé les?

Te:

Rémkép gyötör, nyugodj meg, édes!

Bardócz Árpád.

Ady Endre életrajza. Idestova huszonöt éve, hogy első verses kötete megjelent; ötödik éve lesz már, hogy meghalt. De költészete „elintézve“ ma sincs és még soká nem lesz. Végzetévé vált: politikai megrogzítottsága, mi pártharcok martalékává tette költészetét. Életében politikai pártállás szerint oszlottak meg hívei és támadói, s e körülmény őt befolyásolta, eredeti magatartását dacosabbá ingerelte. Politikai ellenféltől objektív méltatásban alig, pártféltől elfogulatlan megítélésben talán nem is volt része. Halálával még félszegebb lett végzete. Egy forradalmi kormány a nemzet halottjaként temettette el őt, kit nemzete csaknem kitagadott s e kormány, melynek forradalmát a haladokló nem ismerte el a magáénak, temetésén politikai vádaskodásokra használta fel a gyászbeszédeket.

Ujabbban, a magunkba szállás és a közelmúlt eseményein való tépelődés első óráiban, a komoly meggondolás hangjait is hallottuk oly oldalról, melynek mély nemzeti érzése nem lehet kétséges; a meggondolását, mely fájdalommal veszi tudomásul a megmásíthatatlant, s bár politikai felfogása más, Ady kritikai állásában végzetes előérzetet s igazságot is lát, az embertől és a költőtől pedig nem tudja megvonni részvétét, mert vérszerint hozzánk tartozónak, fajtánkbelinek ismeri fel. Ady Endre édesanyja nézheti ily szemmel fia pályafutását: jóvátehetetlen bánattal, de meg nem tagadható vérségi szeretettel.

Ugyanakkor mások azt hitték s hirdették, hogy a történetek után végkép elvesztette talaját a „dekadens“ költészet, s megerősödött — a nemzetivel együtt — a konzervatív irány. Pedig a reakció, melyre e felfogás hívei számítottak, nem a nemzetiség, hanem a *fajtság* reakciójának bizonyult. Politikummá

vált a fajbeliség és így legott — mint minálunk minden politikum — irodalmi értékmérővé is. A fajmagyar Adyt, az őt magyar vért, ez a reakció jobb felől ültette, viszont váddal illette azokat, kikkel Ady életében rokonszenvezett. A fajtságon kívül még a Tisza-ellenesség negativumában is kedvencére talált e reakció Adyban, s így a költőhöz való rokonszenve ab ovo politikai színezetet nyert.

A konfuzió, mit Ady *irodalmi* megítélésében a *politikai* érdek okozott, még *felekezeti* elfogultsággal is bonyolódott. Ady református volt, s katolikus részről hajlandók voltak felekezeti sége, vagy éppen felekezete terhére róni fel eltévelyedéseit. Tudunk olyat, aki Ady végzetét református neveltetésében látja megpecsételtnek, s azt hiszi, minden másképp lesz vala, ha Ady katolikusnak születik, hiszen így is látni rajta, hogy egész életében voltaképp a catholicumra szomjazott. Nem csodálnók, ha ezek után a reformátusok, még Tisza-pártbeliek is, csak azért is a kálmínistát védenék, mentenék Adyban.

Hogy pedig teljes legyen a képe ne felejtkezzünk meg Ady régi híveiről, akik mindig azt hangoztatták, hogy nem politikai elfogultságból, hanem a tiszta költészet varázsos hatására álltak Ady mellé. Nos, jelent meg tavaly egy Ady-anthológia, mely a költő politikai (pártpolitikai) verseit — mint úgyis kisebb értékieket — szántszándékkal mellőzte. Ki zúdult fel leg-erősebben e „merénylet“ miatt? Ugyanez a csoport, mely állítólag „nem politikai elfogultságból“ állt Ady mellé annak idején. Mintha csak megijedt volna attól, hogy költőjének az ellentáborban is meg talál nyilani az út.

Úgy tetszik, mintha minden érdekkör, mely nem tisztán a költői, iro-

dalmi értékkel törődik — pártpolitikai, faji és felekezeti —, talánna Adyval egy érintkezési pontot s fegyverbarátságot kötné vele egy másik tabor ellen. Sőt mintha mind-egyik kizárólag a maga számára akarná őt lefoglalni és vitatná, vajjon volt-e s van-e másnak is (a politikai, faji, felekezeti ellenfélnek) jussa hozzá. A háborúelőtti Ady-ellenes gyűlölködés észrevétlenül egy Adyért való vetélkedés jellegét kezdi magára ölteni. Előbb civakodás vele és miatta: most civakodás egymással, érette, az ő segítségével.

Nehéz dolog ily körülmények közt Ady testvéröccsének, hogy bátyjáról beszéljen. Jól tudta, miért varták érdeklődéssel a jobb- és baloldalon egyaránt *Ady Endre életrajzát*, melynek megírására ő, mint valóban a leghivatottabb, évek óta készül. „Érveket remélnék találni benne — *egymás ellen*”: mondja Előszavában Ady Lajos, ki mégis csak megírta s nemrégén kiadta bátyja életrajzát. Jól sejtette, hogy könyvét „nem annyira irodalmi, mint inkább politikai viták” számára fogják kiaknázni.

Ő mindent elkövetett, hogy ennek elejét vegye. Semmi egyebet nem akart, mint igazat mondani, úgy, amint legjobb lelkiismerete szerint képes reá. S könyve valóban ritka példája az önmegtartózkodásnak. Bátyját ő, mint költőt, kétségkívül igen nagyra becsüli: de tartózkodik minden kritikától, sőt minden alakító, elképzeltető művésztől, s csak tényeket közöl. Neki, mint testvérnek, érdekében állna, hogy ahol lehet, mentse a látszatot: s tehneté is, hiszen ha ő ma elhallgat valamit, azt talán soha többé senki meg nem tudja. De ellenkezésképp: nemcsak hogy nem leplez, nem szépít, hanem — érzésem szerint — nem egyszer szükségtelenül is közlékeny. Bátran elhallgathatott volna egyet-mást lelkiismereti furdalások nélkül. A közönségnek végre is semmi köze máshoz egy költő életéből, mint ahhoz, ami a nyilvánosság előtt folyt le, vagy ami művét magyarázza. De Ady Lajos érezte, hogy két oldalról is figyelik, s arra szánta el magát, hogy elmond mindent; amit tud, s úgy, ahogy ő tudja. Az a benyomásunk, sőt amennyire ellen-

őrizhetjük, kétségtelen megállapításunk, hogy az igazságra, még a szó megválasztásában is, aggodalmas gonddal törekedett s hogy joggal idézi Tinódit: „sem adományért, sem barátságért, sem félelemért lamisat bé nem irtam”. Tevedni tévedhetett. De akkor sem tévedése, hanem igazmondása lesz, az oka annak, ha könyve körül (szorosán vett magánugyekre itt nem gondolunk) — mint már az eddigi ismertetésekből is sejtetni — viták indulnak meg. Természetesen politikaiak. Mert ismétlem: végzte Ady Endrénék, mint minden, politikailag erősen exponált költőnek, hogy irodalom kívüli szempontok, aktuális párt-érdekek szerint ítéltessek meg hol így, hol amúgy. Hiszen a Petőfi-centenárium sem folyt le bizonyos lappangó politikai párbaj nélkül az ünneplők részéről, pedig több mint hét évtized telt el a költő halála óta s maga és költészete már egyaránt rég a történelemé s azzal, amit ő politikailag tett vagy nem tett, mai sorsunk nincs közvetlen összefüggésben. Hogyne dúlna hát a politikai — nemcsak érdekek, hanem meggyőződések harca és keserűsége egy oly költő körül, ki egy közeli nemzeti katasztrófa előzményeiben játszott, a kisebbségtől üdvösnek, de a nagy többségtől végzetesnek és kárhózatónak tartott agitativ szerepet!

Az irodalomtörténet megteheti azt, hogy Ady Endre költészetén is elvégzi a maga tudományos feladatát, vagyis hogy Adyt, mint *irodalmi* jelenséget meghatározza, megmagyarázza és történetileg értékeli. Így mindaz, ami miatt az életben vita folyik körülötte, magyarázó anyaggá, megállapítások tárgyává válik. De *elintézni* az irodalomtörténet sem intézte el ezzel. Az irodalmat nem a szaktudomány, hanem a közönség intézi el, oly író pedig, aki a gyakorlati életbe oly végzetesen beleszólt, csak a gyakorlati élet, hosszas sűrűlódások után. Megkísérelheti az irodalomtörténet (úgynevezett „objektív kritika” formájában), hogy elősegítse a folyamat kitisztulását, de mint a tapasztalás mutatja, nem sok sikerrel: aki egyik párthoz sem tartozik, az mind a kettő előtt ugyanús vagy legalább is ellenszenves.

De lássuk vázlatosan Ady életét, úgy, amint öccse könyvéből élénk

táru. Különösen pedig első, kevésbé ismeretes felét, melyben sorának és költészetének gyökereire ismerünk.

Régi nemes családból származik, mely a Gutkeled-nemzetségből eredezteti magát. Ha ez való, akkor a nemzetségnek nem ő az első költő-sarja, hanem a XVIII. századbéli jeles dalköltő, Amade; s aki szereti az efféle egybevetéseket, nem egy rokonvonalát fedezne fel az úgynevezett „nemzetietlen“ kor gáláns költőjében.

Mind apai, mind anyai ágon visszafelé menve, már a nagyapákban találni a költőre átöröklődött vonásokat. A hetyke, mulatozó, pasquillusokat irogató Ady Dániel, az „ár-vizi hajós“ egykori gazdatisztje; meg Pásztor Dániel, nemzedékekre visszamenőn papok ivadéka, érmindszenti református pap, ki egyházi fölötteseivel összejárul s a büntetésből való áthelyezést nem fogadja el, hanem dacból katholizál s a szatmári katholicus püspöknek mindszenti zárdabirtokán vállal — csak azért is otthon, Mindszenten! — kezelőséget, majd pedig tettét megbánva, boritalnak adja magát, elveszti állását, útmester lesz, felesége pedig bánatában fiatalon elhal: — a két szilágymegyeyi nagyapa valami rusztikusabb vérbeli előképét mutatja s csirában magában rejtegeti a nagyvárosi költő temperamentumának és jellemének nem egy meghatározóját.

A szülőkről nem sokat mond a könyv. Írtak róluk már mások, s képük ott van a könyvben. Az apa, Ady Lőrinc, erős, csontos, kistermetű magyar ember; kitűnő, dolgos gazdálkodó; hirtelen haragú, kedves vidámságú férfi és nagy akaratú; szívesen kötekedik tréfából, esúfolódik komolyan, ha kell, s nem a levegőben, hanem a földön jár. Ára s általában a fej csontalapja erősen emlékeztet mindkét fiáéra. Mellette ott ül az anya, Pásztor Dánielnek korai árvaságra jutott Marika leánya, a sokat szenvedett, bánkódott, szép, szomorúszemű édesanya. Feje galambbősz, ajka körül fájdalomra hajlott a nyájjasság mósolya, mely régi, kedves magyar úrinők arcán oly otthonos volt. Csupa jószág és szeretet. Fiára gondol, mindig órá: onnan e mélyen

bánatos vonás, — nem a szemrehányásé, hanem a gondokba borult szereteté. Ők ketten rótták le költő fiukért a legnagyobb áldozatot. A harag és gyűlölet szavai elhatottak kívülről hozzájuk, de szívükbe nem eresztették be; tudomást szereztek zajos hírnevéről is, de annak sem örülhettek szívük szerint.

Ady Endre 1877 november 22-én született; mindjárt másnap megkeresztelték, mert igen gyöngének látszott; erősödni csak jóval később kezdett; egy rokon néni titokban egy-egy pohárka borral „erősítgette“ s nem lehetetlen, hogy végzetes italozásának itt van egyik magyarázata. Ideges, indultatos, követelőző gyermek volt; ha megtagadták tőle, amit erősen kívánt, nem egyszer elájult, kimeredt mérgében. A falu legvégén, temető mellett volt lakásuk, oda jártak játszani, vagy az Érbe fürödni. A mindszenti református iskolában kezdett tanulni, ott tanulta meg szokatlan teljességgel a Szenczi Molnár-féle zsolátrokat. Talán ez iskolában szokásos koedukáció is kiindulópontja némely későbbi hajlamoknak. Hogy a gimnáziumhoz jobb előkészületet kapjon, atyja, a református kúrátor, az utolsó elemi osztályt a katholicus iskolában járatta ki vele, ami Mindszenten nagy megbotránkozást keltett, csaknem mint Pásztor Dániel egykori katholizálása.

Gyermekkori szokásai, hajlamai közül egy, mert élete végéig tulajdona maradt, említést érdemel. Ingerkedő, esúfolódó hajlamát, úgy látszik, örökölte s öccse, mint saját igen eleven emlékeit, gyermekkorára nézve ezt nyomatékosan megállapítja. A meglett Adyban ez a vonás mindenestre elvesztette kellemetlen mellékizét, sőt — mint évődő hajlam — sokat emlegetett „szuggesztív“ hatásának egyik, reálisan megállapítható tényezője volt.

A gimnázium alsó osztályait a nagykárolyi piarista-, felső osztályait a zilahi református gimnáziumban végezte. Mindvégig jeles diák volt; könnyen tanult, órákra csak futtában készült. A matematikát, németet nem szerette; annál többre vitte a latinban. Az otthon még gyöngye, ideges gyermek ez évek alatt erősödött meg feltűnő módon s erejét a szokásos diák- és inascsatákban, meg — Nagykárolyban,

ref. hittanórára menet — a bóche-
reken gyakorolta. Korzózás, bak-
fisoknak udvarlás már a szigorúbb
fegyelmű károlyi évek alatt kedves
foglalkozása volt; a zilahi szaba-
dabb, túlságosan is szabad légkör-
ben pedig — kivált VII—VIII. osz-
tályos korában — már a hetenkénti
diák-kocsmázásokban is vezető sze-
rephöz jutott. Táncolni, tornázni
sohasem szeretett. Az erős fizikum-
nak valami természetes renyhésege,
mi későbbi éveiből jól ismeretes (ha
csak tehetné, gyalog sohasem járt),
úgy látszik, már ekkor sajátsága
volt. Hosszan megülni italozó tár-
saságban, cigányt hallgatni; inkább
volt kedvére. A zilahi legjobb tanuló
(elsőségére sokat adott), egyszert-
smind a legkitartóbb borivó volt a
diákok között. Verses csúfolódáso-
kat már Károlyban irogatott, de
komoly verseket aránylag későn s
nem nagy buzgalommal; az ön-
képzőkörben inkább mint félelme-
tes bíráló tett szert diákhírnévre.
Zilahon időnkint erős olvasási szen-
vedély fogta el; de verset nem igen
olvasott; Csongor és Tündét nem
győzte magasztalni; hatott rá Re-
vizky s különös módon tetszett
neki Zsutay János egynémely verse.
Feltűnő dolog, hogy különös ked-
vel folyóiratokat olvasgatott, kötet-
számra egyvégtében: Nyelvört, Bu-
dapesti Szemlét, Természettudomá-
nyi Közlönyt vegyest. Mintha a
folyóiratbeli olvasmányanyag kalei-
dozókóp-szerű változatossága von-
zotta volna.

Van valami végzetszerűség — nem
csupán abban, hogy életmódja mint
kezd már ekkor az egészségrontó
kedvtelések irányába haladni —,
hanem abban is, hogy kikkel hozza
összeköttesbe a sors' a kezdő gyer-
meket. Madzsar József és Jászi Osz-
kár ugyancsak Nagykárolyban ta-
nultak, egy pár osztállyal öfölte;
Jászival együtt járt az említett re-
formátus hittanórákra s későbbi
baráti viszonyuk innen ered. Zila-
hon rendszeren voltak privát-tanít-
ványai is, így VIII. osztályos korá-
ban a II. osztályos Kohn Béla; a
fiút azzal az utasítással bízta az
apja Ady gondjaira, hogy „kivétel
nélkül minden privátóra előtt kemé-
nyen meg kell pálcázni: még pedig
a fejét ütni, mert másutt nem érzi
már a verést“. Ez a Kohn Béla a
bolsevik Kun Bélával azonos.

Zilahi utolsó évére esik első ko-
molyabb szerelme; „múzsája“ Zsóka,
egy zilahi zsidóleány.

Névtelen kísérletezés kö-
vetkezik a jogászi pályán. Egy évet
Debrecenben „hallgat“, a másodikra
Pesten iratkozik be, de Temesvárt
díjnokoskodik a kir. táblánál, ké-
sőbb Zilahon, ügyvédi irodában.
Csak az első alapvizsga letéveséig
jutott el, s még csak beiratkozni is
alig sikerült újabb félévekre, mert
a tandíjt több ízben is egyébre köl-
tötte el. Már Debrecenből küldözget
verset, novellát a „Szilágy“-nak, zi-
lahi ügyvédbojtárkodása idején pe-
dig sűrűbben is ír e lapba: egybek
közt támadó cikket a naturalista
irány ellen. Dühös negyvennyolcas:
április 11-én (e nap első hivatalos
megünneplése alkalmával, 1898-ban)
bever egy kivilágított ablakot.
Ugyanez időtájt határozza el addigi
versei együttes kiadását, s hogy
legyen egy füzetre való, sürgősen
irogat újabbakat, egybek közt —
1898 nyarán, Mindszenten — az *Ősz
felé* címűt, melyről, mikor elkészült
vele, azt mondta öccsének, hogy „ez
az első dekadens magyar vers“. S
van is igazság az életrajzíró testvér
azon megállapításában, hogy e ver-
sen „in nuce“ benne van a *Párizs-
ban járt az ősz* című későbbi vers
impresszionista íze. — A tervezett
füzet különben *Versék* címen csak
1899 tavaszán jelent meg s az új lakók
és a Budapesti Hírlap írtak róla leg-
melegebb ismertetést.

Ady már ekkor odahagyta a jo-
gászokodást: a *Debreceni Hírlap*
fizetett belmunkatársa volt. Haszta-
lan a szülők minden ellenkezése; el-
tökélt szándéka, hogy újságíró lesz.
Eddig is csak édesanyja szerelméért
volt hajlandó kísérletet tenni a jo-
gászi pályán, de most — 1898 no-
vember 24-én — ezt írja neki: „Hu-
szonnegy éves vagyok, élni akarok,
az életre terveimnek is kell lenni...
Sohse elégtét ki az a remény, hogy
mint jámbor törvényszéki bíró vagy
főszolgabíró, békés, nyugodt életet
éljek, — nekem izgalom, hír, dicső-
ség kellett, amiket nálam most sem
pótol semmi sem... Én teljesen az
irodalomnak szentelem az életemet...
nemsokára egy fővárosi laphoz me-
gyek újságírónak. Talán majd a ha-
lális ágyamon meg fogom ezt bán-
ni, de addig nem, mert én akartam,
hogy így legyen — komolyan meg-

fontoltam... Édesanyám is, tudom, bele fog törődni... En meg azért megőrzöm édesanyám iránt örökre gyermeki szeretetemet."

Életmódjának (mi költészete meghatározásához szorosan hozzátartozik) e pályaválasztással meg volt pecsételve végzetes továbbalakulása; oly, a normális, nyugodt életrendbe bele nem illeszkehető hajlamoknak, minőket már diákkora óta láthatni, a zsurnalista-élet csak egyre ingerlőbb lehetőségekkel szolgalt.

De mind életmódja, minő költészete számára nagyváradi újságíróskodása hozta meg a valóban végzetes irratot. 1900 elején lett a nagyváradi *Szabadság* belmunkatársa, majd pedig e Tisza-párti lapnál nem érezvén magát otthonosan, 1901 május végétől kezdve segédszerkesztő a *Nagyváradi Napló*-nál, melynél — mint a lap szerkesztőjéhez írta — nem kell meggyőződésével alkudoznia, s szabadon „kezelheti a viharágyút a butaság, sötétség ránkortnyosuló felhői ellen". E hang már nem a 48-asé; hanem a biografus helyes megállapítása szerint „valami nagy, de akkor még jórészt homályos elégedetlenség az akkori egész magyar politikai és közélettel". Több cikkében a proletariátus, a kiüldözött romániai zsidók, s a nemzeti kisebbségek mellett foglal állást, s támadja a jólétben élő kanonokokat.

Nagyvárad azonban főképp azért vált végzetessé reá nézve, hogy itt ismerkedett meg azzal a nővel, kit verseiben Lédának nevezett. Ez egy katholizált zsidó nő volt s Párizsban élt, hol férje kereskedelmi irodát tartott fenn. A Nagyváradi Naplót Párizsba is járatta s feltűnt neki Ady Endre neve bizonyos cikkek és versek alatt. 1903 nyarán azzal a tervvel jött haza Párizsból, hogy Adyt magával viszi, mert úgy érezte, hogy kár volna neki a „váradi karrier"-rel megelégednie. Tehát a nő kezdeményezte az ismerkedést. Minthogy tudunkkal még élő nőről van szó, s csupán a könyv adatai általánok rendelkezésünkre, tartózkodunk az indokok kutatásától, melyek Lédát az Ady pályájába való beavatkozásra készítethették. Tény, hogy Ady még ez év őszén, némi kis francia nyelvtanulás után kiment Párizsba, s hogy ott Léda mintegy mentora lett neki a francia deka-

dens költészetre nézve; tőle hallotta Ady először *Baudelaire*, *Verlaine* és *Rimbaud* nevét — na ugyan e részben csakugyan pontosak a könyv adatai. Hiszen, mint láttuk, már öt évvel előbb tudott Ady a „*œuvres*" költészetről; s megjegyezzetjük azt is, hogy a Budapesti szemében épp 1903-ban jelent meg egy ismertető cikkcske „*Uj költészet*" címen a francia lírának ez újabb, s nálunk még akkor alig ismert irányáról. Vajjon olvasta-e azt Ady?

A viszony, mely Léda akaratából közte és Ady között szövődött, csak 1912 nyarán szakadt meg, sikertelen szabaqlási kísérletek után, végre is Ady akaratából. Ady több tekintetben fonák helyzetbe került általa: anyagilag is függő viszonyba a nővel — különös baráti viszonyba a férjjel szemben, ki benne nem a riválist látta, hanem „az író t csodálta!"

Ady Párizs-járása e szerelmi viszonytalban. 1911-ben járt ott utoljára, hetedizben. Lédával való szakítása után nem is ment ki többé. Itinerariumát a Lédával való viszony 9 éve alatt Párizson kívül Nápoly, Velençe, Nizza, Montecarlo tarkázza, de legkésőbb a karácsonyi ünnepekre csaknem minden évben hazatér Mindszentre. S Párizs meg Mindszent, montecarlói játékasztal meg karácsony, Léda meg az édesanya: élére jelzik ama végletes ellentéteket, melyek közt pályája s lelki élete hanyódott-vetődött.

Közben-közben hosszabb-rövidebb időt töltött Budapesten. 1905 elején lett a *Budapesti Napló* munkatársa, melyet akkor Vészi József szerkesztett. Ady ajánlatára került e laphoz Bíró Lajos, kívül Ady itt is, mint Váradon, egvűtt lakott. Nagyobb feltűnést akkortájt kezdett kelteni a lapban közzétett újszerű verseivel. Ady hálás volt a lapnak, hogy szabad tért nyitott neki, s hogy kész volt fölvenni mellette a harcot. Ezért, mikor a „darabont-kormány" Veszit sajtófőnökké nevezte ki, Bíróval együtt Ady is szívesen vállalt mellette állást, mint sajtótudósító. Politikai elvei — melyek mellett a darabont-kormány bukása után is megmaradt —, szintén nem akadályozták Vészi követésében. A „magyar problémák" megoldását (melyeken ő a paraszt-, a nemzetiségi-

a zsidó- és a latifundium-kérdést értette) az általános választójogtól várta. Egyébként pedig minden Tiszta-ellenes iránnyal szívesen azonosította magát, s Fejérváry politikájában ő ilyet látott. 1906 május elején a maga az *Új versek*-et, első oty kötetét, melyben új egyénisége saját formában lép a világ elé. A kötet fogautatásában „darabont”-vonatkozásainak is döntő része volt.

A Budapesti Napló 1907-ben más kézre kerülén, lap nélkül maradt s több irányban kísérletezett, hogy elhelyezkedhessen. Többek közt *A Hét*-re is gondolhatott, mert ebből az időből való Kiss Józsefnek e hozzá intézett füresa levele:

„Kedves fiam, Ady Endre! Az, hogy a leveled goromba, nem bánt; de hogy számár, az bosszant. Én mindig nagyon okos embernek tartottalak és mindig nagyon szerettelek bogaraidal együtt. Én írtam rólad az első kedves sorokat az irodalomban és én dicsértem legjobban, ha szépet produkáltál. Nyilván apró röfögő állatok mindenfelét sügtak be rólam neked. Ugyanezt cselekedték nálam, de engem bajos beugratni. Ha jösz, szívesen látlak, ha nem jösz, egyen meg a fene. Mindig szerető öreg apád Kiss József.”

Ez a fajta kedélyeskedés nem tesszett-e Ady-nak, vagy más oka volt reá? — a *Hé*hez nem szegődött el. Próbálkozott a *Budapesti Hírlap*nál is; megvan Rákosi Jenő levele, mely terminust tűz ki látogatására; de Ady nem ment el hozzá. Keresett kapcsolatot a *Népszavá*vál is. Öccse többféleképen is tudja indokolni e lépését s politikai rokonszenvét is fölemlíti. Mindamellet nem tagadja el, sőt tudtunkkal ő állapítja meg először azt a tényt, hogy proletárverseit csak ettől kezdve írta. Vagyis balfelé való „orientációja” nem egészen s nem kizárólag belső okból magyarázandó.

Mindenki előtt ismeretes, hogy végül is a *Nyugat* közelékében talált állandó elhelyezkedésre. Megélhetése e folyóirattól függött s főképp Hatvany Lajosnak volt anyagilag lekötelezve. Ennek ellenére jó viszonyban, úgy látszik, csak akkor voltak, mikor nem látták egymást: „valószínűleg mind a kettőjükben volt valami olyan vonás, amely a személyes találkozás során kölcsönös averziót váltott ki” — mondja

az életrajzíró. Az 1910 őszen aláírt szerződés szerint csaknem egész irodalmi működését s minden verses és prózai munkájának kiadói jogát lekötötte a Nyugat Rt.-nak havi 400 korona tiszteletdíjért.

Nem követjük tovább az életrajz adatait. Nagyrészt tudott dolgokról van már szó ezek után, vagy pedig olyan magánügyekről — mint házassága — melyek az életrajzíró hosszan leköthetik ugyan, de a mi kizárólag irodalmi érdeklődésünk körén kívül esnek. 1912 óta egyre sűrűbben fordul elő életállomásai jegyzékében a „szanatórium”, a ↑ jel pedig 1919 január 27. napja előtt áll.

A „Nemzeti Tanács” a forradalom költőjét üdvözölte benne. Öccse szerint jól tudta, hogy nem irodalmi, hanem politikai okoknak köszönheti ezt; s fájlalta is; és nagyobb örömmel fogadta volna a Kisfaludy-Társaság elismerését, mert abban *irodalmi* méltányolást érzett volna. Ebben azonban tévedett. Mindenki jól tudja, hogy a Kisfaludy-Társaságnak, ha egyébként hajlott volna is reá, éppen *politikai* okokból lehetetlen volt Ady Endrét taggá választania.

Utolsó hónapjai különben, úgy látszik, a késő kiábrándulás (vagy talán inkább kijózanodás?) balvégzetével teljesek. A forradalomról, melynek kormányában barátai — Jászi, Garami, Kunfi, Szende — ültek, a Pogány Józsefek fokozatos térnyerését tapasztalva, ismételtlen hangoztatta, hogy ez nem az ő forradalma. Egész életében filozemita volt, de már a háború alatt aggályosan nézte a zsidóság szüntelen invázióját s aggodalmának, kivált Ágoston Péter ismeretes könyvével (A zsidók útja) kapcsolatban többször kifejezést adott. Zsidó részről ezzel a sovinizmus vádját vonta magára!

Jegyezzük ki az érdekes adatokban bővelkedő könyvből még ezt az egyet. Ady érzése szerint az akadémikus írók közül Lévy József és Kozma Andor tanúsították vele szemben a legnagyobb megértést és jóindulatot s „a Tisza-pártiságot csak Kozma Andornak tudta megbocsátani.” *thj.*

Magyar húnmondák képekben. Ősi mondakincsünknek a húnok történetéhez fűződő köre, bár nemzeti

*Utaltatás
Kiss József*

költészetünkben már régen megtalálta klasszikus feldolgozását, művészeinket aránylag kevésbé ihlette meg s így ez az ifjúság lelkebe is csak olvasmányok, nem pedig művészi átélésből fakadó eleven szemlélet útján juthatott el. Pedig a sok elterjedt, idegen tárgyú képeskönyv anyagán kívül a fejlődő, fiatal magyar lelkek természetes táplálékul kínálkoznak a hűnmondák — vélekedjünk bármiként is azok eredetéről — nemcsak mint nemzetünk őstörténetének mondákkal átszótt képei, hanem mint a néplelek zárt egészbe olvadó, művészi megnyilatkozásai is. Éppen ezért örömmel kell üdvözlönnünk e képes albumot, mely Helbing Ferenc tizennégy, magyarázó szöveggel ellátott képét nyújtja a Rigler József Ede papírneműgyár r.-t. kiadásában. Még többet ad, mint amennyit a cím elárul, amennyiben a képek fele a magyar honfoglalási mondakört is felöleli, sőt befejezésül Szent István és Szent László alakja is helyet talál benne. A képek kiválasztásánál a történeti szempont volt az uralkodó, de azért a nagy művészeink alkotásaiból amúgy is jól ismert jelenetek helyett fel lehetett volna venni a hűnmondák egyes kevésbé ismert, de nem kevésbé költői, művészi ábrázolásra meg éppen nagyon alkalmas részleteit, így pl. az Akvileja elfoglalásával kapcsolatos gólya-mondát, vagy a honfoglalási mondakörből a Botond-mondát. Sajnos, a kísérő magyarázó szövegek nem felelnek meg teljesen a célnak: egyes helyeken a képekben ábrázolt mondai vagy történeti jelenetek színesebb és elevenebb leírása helyett valóságos száraz adathalmazt nyújt, holott az egész sorozat történeti összefüggését — amit a szövegek ismeretlen összeszerkesztője nyilván szem előtt tartott — ezek nélkül is meg lehetett volna őrizni. Ezenkívül itt-ott tárgyi tévedések is előfordulnak, a mondatai pedig sok helyt nemcsak pongyolák és magyartalanok, hanem értelmetlenek is. Ilyen munkánál, amely az ifjúság számára készült, nagyobb gondot kellett volna fordítani a világos, helyes és magyaros stílusra. Így a magyarázó szöveg nem áll összhangban és nem is méltó Helbing Ferenc képeihez, melyek eredeti és finom ízlésről tanuskod-

nak s itt-ott (így pl. Attila kardja, Hadak útja, Emese álma) szép színhatásokkal is gyönyörködtetnek. A szép kiállításban megjelent képeskönyv így is hivatva van arra, hogy a fiatal magyar lelkeknek nemes élvezetet és tanulságot nyújtson s az ősi mondaköltészet képeit és alakjait elevenebbekké és színesebbekké varázsolja számukra. *m. gy.*

Komáromi János: A régi szerető.

A regény címe nem valami démont rejteget, kinek visszatérése új szeretők avancementját zavarja meg: egy ártatlan, tavaszt sugárzó kislány ad a címnek nemes tartalmat. Az ifjúság, szépség, jóság és hűség lép frigyre egyéniségében s mikor a regény végén eltűnik szemünk elől, édes alakját, mint virágos ágat a szellő, hintázza tovább emlékezetünk. Benne van Gretchen ártatlansága és Solveigh hűsége s ami kellem az ifjúság fáján fakad, azzal az író pazarul virágozza föl ezt az üde kis teremtet. Úgy tetszik, nem is képzeletével teremtette: megalkotásánál szíve — emlékezett.

Ez a kislány szegény rokona a gazdag családból származó hősnek, kivel együtt nevelkedik. Gyermek kori pajtások, „testvérké”, majd szerelmesek. Közükből áll azonban hősünk édesanyja, ki mindkettőjüknek más jövendőbelit szánt. A magasabb akarat érvényesül, annál inkább, mert a fiatalok részéről elősegíti ezt dac, szeszély, kötődés és az első szerelem megannyi ön- és egymást sanyargató eleme. A leány, a „testvérke” máshoz megy férjhez, jöllehet minden érzése és gondolata még az utolsó pillanatban is „pirulva kérdi” s kémleli „testvérbátyját”. A fiú is új szerelmet keres most s könnyen talál menyasszonyra. De jön a háború! A „testvérke” férje elesik; hősünk menyasszonya, a régi szeretők viszonyát megismerve, nem várja meg az orosz fogságban sýnlódó vőlegényt, hanem férjhez megy; az édesanyja, ki tán ezek után nem is ellenezné már a fiatalok házasságát, meghal. A régi szeretők maradnak csak meg s a régi szerelem. A Sors, ki ennyi akadályt eltávolított, úgy látszik, végül maga is belátta, hogy egymásnak vannak teremtve.

A regény ez extractumának — mint minden extractumnak — bizo-

nyára nincs se íze, se bors; de ha e hiányos, még a mese gerincét is csak alig érintő vázlatához hozzáfűzzük, hogy a téma rendkívül fordulatosan és elevenen pereg le egy igen érdekesen bonyolított mesében, akkor mégis lesz tán a regényről némi fogalmunk. Ha egyebet nem, azt megsejtjük, hogy kitűnő íróművésszel van dolgunk, aki olyan nehézségeket, mint pl. az édesanya és hálátlan szerepe közti ellentét, vagy a fiataloknak az anyai akaratban való könnyű megnyugvása stb. — az olvasóra nézve elfogadható módon old meg. Komáromi általában könnyen feledteti velünk a valószerűtlenségeket, mert e tekintetben művészetének nem egy briliáns eleme áll rendelkezésére. Képzete néha mintha szándékosan keresné az olvasó számára nem „reálisat”, hogy aztán egy másik ponton az élet legigazabb dokumentumait tárva fel, feledtesse az előző hézagokat s diadala annál nagyobb legyen.

S a regény folyása, hogy ne mondjam, izgalmas futama valóban azt látszik bizonyítani, hogy az írónak van igaza. Ahol az érzellem túlrad s magával ragad, ott a lélektani rések is megtelnek tartalommal. Komáromi regényének ilyen erős érzelmesség az alapvonása. Ha alakjai tetteikkel néha meglepnek is: érzéseik „e világba valók”, tapintathatók, igazak. S érzéseik alól állandóan kihallszuk az író hevülete. Lírával van itt dolgunk, ahol az epikát is a líra zenéje kíséri s a karmester az író szíve. Innen van, hogy még könnyelmű, semmiházi, szertelen alakjai is alapjában nemesszívűek és ártatlanok. Az író mint az érzések fejedelme jelen meg közöttük s pazarul osztja a jóságné ajándékait. Irigykedéssel nézhetné e világot egy társadalmat javítani törekvő szociológus, látva a regényíró bűvös hatalmát. De ismételjük, az írónak van igaza, ki meg tudja mutatni, hogy a jónak is van némi szerepe e földi életben. Komáromi két főalakjában a legszeretreméltóbb emberi vonások egyesülnek s így már jellemüknél fogva is igen rokonszenvesek. Elénk hozza fiatalosságukat, szeleburdi voltukat, sok-sok szenvedésüket, jóságukat és erejüket s mindezt az élet színében vilantja meg előttünk. Érezzük, hogy

amit az alakok átélnek, az nagyrészt az írónak is élménye volt, ezért tud oly őszinte, meleg és közvetlen lenni. S ezért lesz az egész regény a mi élményünk is. Fiatalos ábrándok sok hímes hangulata, ifjonti szerelem ezer játéka, pajzán-sága és édes-bús fájdalma: mindez az olvasó szívében is életre kél. De az írónak más színei is vannak: felgördül a csataterék függőnye s tanui vagyunk már-már feledett gyötrelmeinknek, halljuk az ágyúk zengését s végigvászorgunk a fogság sivatagain. Komor, döbentő csataképek, izgalmas kalandok részeseivé leszünk s újra átéljük a háború pokoli színjátékát. Majd ismét derűsebb világba lépünk, hol humorát csillantja meg az író s kedélye selymével simítja lelkünket. Sokhúrú hangszere van s érzéssel, tisztán játszik összes hurjain.

Komáromi regényének lírai jellege okozza, hogy az író itt-ott önéletrajzszerű közvetlenséggel hat. Lehet, hogy e hatást a forma is segíti: az író első személyben mondja el hőse sorsát. Annyi bizonyos, hogy az olvasó érdeklődését ezzel is fokozza s ez érdeklődés annál is inkább kielégül a regény bonyodalmanak szerencsés megoldásában, mivel a hős és író sorsában összefüggő vonatkozásokat keres.

A regényben azonban mindezeket túl egy ritka írói kvalitás is jelentkezik: a meseszövéis frissessége. Lapunk előbbi számának egyik tanulmánya emlékeztetett rá, hogy az újabb magyar regényben a lélektani vivisectiótól a tömegrajzokig igen eltérő irodalmi irányok keretében kértek életet különböző regényírói képességek, de ezek közt a mesemondás adománya a legtöbb esetben harmadrangúnak tűnt fel. Ahol a mese — mint egy-két kitűnőbb írónknál — ismét méltó szerepéhez jutott, ott is érezni, hogy Jókai regényeiben elfoglalt egyeduralomszerű pozíciójából veszített s hatalmát arányosan osztja meg a művészi hatás más elemeivel. Komáromi Jánosnál azonban ismét a mese dominál. Hajlékony képzelőerővel, gazdag leleménnyel szövögeti meséje fonalát s fordulatosságával állandóan résen van, hogy a figyelmet izgassa. Említettük, hogy meséje nem is folyik, hanem iramlik s az író képzeletének gyors és

változatos kanyargásait csaknem lihegve követjük. Ez eljárás bizonyára elsőrangú művészi erőről tanuskodik, hiszen a képzeletet a naturalisták sem teheték trónfosztottá a művészi hatóerők birodalmán.

Komáromi írói tehetségét e regény újabb fejlődésben mutatja. Kompozíció iránti kitünő érzéke, gazdag kedélye és képzelete, eleven el eszelő modora és meleg humora adva vannak. A lelki élet gondosabb megfigyelésére hívhatók tán föl figyelmét. Az élet nem oly gyöngéd egyikünkhöz sem, hogy e tekintetben megkíméljen útmutatásaitól s ne érintse optimizmusunk himpóráját. Az említett képességek maunkban véve is oly adományok, melyek az írók további pályáján csak fölfelé vihetik. *Hartmann János.*

Dr. Laky Dezső: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. (A M. T. Akadémia kiadása.) A dicsőséggel és balsorssal teljes magyar történelemnek legszomorúbb korszaka az az idő, midőn a veszített háború katasztrófája s a forradalmak öngyilkos pusztítása után a megcsontított, feldarabolt ország romjaira is reánehazult a megszálló hatalom.

A m. kir. központi statisztikai hivatalt illeti meg az az érdelem, hogy ennek a szomorú korszaknak a történetét számszerűleg is megrögzíteni igyekezett. Az ország fővárosa s a Dunántúl egyrésze még román megszállás alatt állott, és máris elkészültek a központi statisztikai hivatalban a kárfelvétel tervei és előmunkálatai, hogy azután fokozatosan, amint a megszállók elhagyták csonka országunk földjét, azonnal a kiűrés után, megtörténjék a kárfelvétel végrehajtása is. A statisztikai hivatalra nem könnyű feladat hárult, hiszen nem járhatott a statisztikai módszertan jól kitaposott ösvényein munkakörének ez eladdig ismeretlen területén. Nagy szakértelemmel, fáradhatatlan energiával és kikapadhatatlan leleményességgel kellett magának utat törnie nehéz feladata megoldásához. Nem végzett hiábavaló munkát. Az összegyűjtött, megdöbbenően nagy statisztikai anyagnak nemcsak a történettudomány és az újjáépítést szolgáló hivatalozott nemzeti közgazdasági poli-

tika fogja hasznát venni: ez az anyag máris teljes egészében rendelkezésére állott a megszállások kárainak emgállapítása céljából Budapestre küldött és itt körülbelül két éven át működött „Commission spéciale des réparations”-nak, amelynek számos ellenőrző útján módjában volt a magyar statisztikai kárfelvétel megbízhatóságáról meggyőződést szerezni.

A kárfelvétel hatalmas anyagát a leghivatottabb toll, Laky Dezső dolgozta fel és tette egy vaskos kötetben a nagyközönség számára is hozzáférhetővé. A rideg számsorok óriási tömegét elejétől végig eleven és élvezetes formában mutatja be. Nem követhetjük őt a károk sok szempontból érdekes különféle csoportosításának s a tanulságok levonásának útjain. Csupán a végeredményt emeljük ki. A megszállások kárainak összege 1919 augusztus havi magyar koronákban kifejezve — (12'68 centime-os zürichi jegyzés mellett) — 26 milliárd 216 millió 63 ezer koronára, mai koronákba átszámítva *több mint tízezer milliárd koronára rög*. Hatalmas szám, a gondolat elfárad, mire odaér. Ebből a 26 milliárdból az „oroszlán”-rész, 24 és fél milliárd, oláh szomszédaink látogatását örökíti meg. Sokkal kevesebb hozzáértéssel fosztogattak a jugoszlávok és a csehek. A legjobban azonban a francia megszállás alá jutott Szeged és környéke járt. A francia megszállással kapcsolatos károk kizárólag olyan természetűek, amelyek megszállásnál el nem kerülhetők.

A statisztikai anyag feldolgozásán kívül részletesen megismertet Laky Dezső könyve a kárfelvétel módszerével, röviden vázolja a megszállások történetét, mindenütt reámutat az okozott károk szerves összefüggésére a magyar közgazdasági élet egészével s kutatja a károk közvetett hatásait is termelésünk és államháztartásunk egész rendjére. Figyelme kiterjed azokra a károokra is, amelyeket a megszállók a trianoni béke fölvtán elvesztett területeken a békeszerződés aláírása előtt, tehát jogilag akkor még magyar földön okoztak közgazdaságunknak. Történeti szempontból igen értékesek azok a „szemelvények”, melyeket a románok gazdasági vonatkozású rendeleteiből gyűjt ösz-

sze, valamint a személyes sérelmekről és gyilkosságokról gyűjtött adatai is. Egy ilyen kis adat sokszor jobban reávilágít e szomorú korszak történetére, mint tömött statisztikai számsorok hosszú rendje. Nem mindennél jellemzőbb-e az az adat, hogy a fővárosi népszálló földhözragadt szegény lakói közül 12 olyan akadt, akit a románok kiraboltak, vagy hogy a szerbek a gyermekmenhelyeknek és árvaházaknak, melyeket szintén kifosztottak, 1 millió jugokorona kárt okoztak?

Moór Gyula.

Verseskönyvek. *Varságh János: Szélcsend. Szombati-Szabó István: Régi japán költők. Bardócz Árpád: Japán versek. Balogh István: Éai karavánok. Huszár: Magyar éjszaka.)* Varságh János nem a legújabb lírikusok közül való. Verseit csaknem két évtizede olvashatjuk fővárosi és vidéki lapokban. Nem sokat írt, de ahhoz mindenesetre elegendő és jót, hogy többen ismerhetnék. Igaz, nincs költeménye, amely általános hatásban a rokon Szaboleska legjobb verseivel (A Grand Caféban, A salzburgi csapszékben, Dal a kis Demeter Rózsikáról) felvehetné a versenyt, már pedig közismertségre legalább egy országos híru költeménnyel verődhetik az ember, s akkor aztán hátrán onthajtja akár közepes dolgait is. Amellett Varsághnál alig ismerek szerényebb, mondhatni: gyanúsán szerényebb megjelenésű poétát. Harcias vonás, különösebb feltűnési vágy nincs benne szemernyi s ahogy elének áll, szinte látjuk arcán versei bírálatát is: az én dalaím, magának és azoknak írtam, akik kedvesek resem, ; legnagyobb jutalmam, hogy megírhattam őket.

Varságh János nem a mai világból való, s költészete, életének híttükré, szintén nem az. A keleti ember jut eszünkbe, aki, midőn otthónába tér, előbb leoldja saruját. Eszményviség ez, mely néhol az eszménykedés határát éri, de kétségtelenül alantamészlet és nem hatás vadászat. Verseiben — akár tetszenek nekem, akár nem — éppen a meggyőződést érzem igazán mélyrehatóan, ami feltétlenül tiszteletet parancsol. Ezekben a versekben, még a gyönyöbbekben is, valami suggesztív erő van, mely az igaz

gyönyörűségben fogamzottság benyomását kelti, valami szűziesség, mely naivságában is meghat és magunkra eszméitet. Mintha azt hallanók a soraiból: Ti már nagyon modernek, raffináltak vagytok, de bennem még épen, fehéren élnek érzések és vonatkozások, melyeken ti már csak mosolyogtok. A patriarchális otthonnak, az Almanach-lírának, az Eichendorffok, a Justinus Kernerek ábrándos, érzelmes világának egyik „tavaszról itt maradt“ költője Varságh János, egyike azon keveseknek, akikkel ez az egykor virágaborult s annyira szeretett költészet kihalóban van.

Ezzel szinte körvonalaztuk Varságh János poézisét. Impresszionista, a szó mellékiye nélkül. Könynyen hangolódó, de fel nem korbácsolható lélek, még a megpróbáltatások legválságosabb perceiben sem. Pedig tragédiák is lappanganak ezekben a csöndes strófákban, fojtott zokogást is érzünk, erősebbet, mint amennyit a költő feltár. Örök vágy békétlenkedik itten a szabadság után, vágyakozás a rabságból, a lekötöttség „kincsházából“. De a kiáltás csak szelídebb visszhangként ér hozzánk; legtöbbször ott a békés, áldott rezignáció, mint egy jótékony fátyol, melynek selymes érintése elzsongít, elsímít minden hullámtörést. Az a lélek ő, melyet órák, napok, sőt évek szenvedéséért kárpótolni tud egy pillanatnyi gyönyör, s ebben a gyönyörben minden van, csak érzékiség nincsen. Lélek, melyet felüdít, mozgásba hoz egy dalfoszlány, egy emlék, egy könyvjelző selyemszalag, egy rezzenés a levegőben. Mindez bizonyos megnyilatkozás jegyében hat ránk, mintha egyszerre világosabb lenne körülöttünk minden s áhítatos csendet érzünk, templomi hangulatot. Ebben van valami az ősi, primitív természetimádásból, a tisztán magáért való szépségkultuszából. Varságh költészetének javarésztét inkább a szín, a ritmus teszi, mint a gondolat, s inkább a szívén, mint az eszén keresztül látjuk őt. Skálája nem nagy, bár szemlátomást változatosabb kifejezési lehetőségekért is küzd: szakítana a túlnyomó jámbussal (mely annyira megfelel természetének), s amellett szövevényesebb és mélyebb gondolatkörökre csapna át. Így megpróbálkozik az ódával, amely

nála csak (nem is elsőrangú) óda-költőink visszhangja, legfeljebb művészbib formában. Varságh igazi daltermészet, a pillanat költője s a dalban kulminál.

Íme, mutatóba egy verse:

Dal.

Nehány magányos esti séta,
Nehány ártatlan, kedves óra.
Mért maradt csonka a regényük,
Csak a jó Isten a tudója,
Csak a jó Isten a tudója.

A lányka ártatlan gyerek volt;
A férfi: álmok kergetője.
Volt egy rövidke, csókos álmuk,
S csak ez a kis dal lett belőle —
Csak ez a kis dal tud felőle.

Varságh János költészete nem tartozik az alkotás hegyvidékeihez, de nem egy oázist nyújt, melyben jól esik megpihennünk. Határolt, átetsző, magányos világ ez, a maga sajátos organizmusával. Forrása vékony ér, de nemes, hangja halk, de tiszta, édesen csengő hang, melyet megértenek a hozzá hangolt szívek.

A japánok zsuzsu-költészetéből egyszerre két kötet fordítást is kapunk, még pedig avatott fordítók tollából. *Szombati-Szabó István*-nál elsősorban magyaros ízt, népies vetret találunk. Vajjon, ha nem tudnók, hogy a Kr. u. VIII-ik század terméke s a Manjósu-gyűjteményből való s a Mikáne szó nem fordulna elő benne, sejthetné-e valaki, hogy ezt a verset japán költő írta?

Messzi, merre a Mikáne
Csúcsa égbe tornyaló:
Hull a zápor vége nélkül
S vége nélkül hull a hó.
És amilyen végtelen ott
Záporosó és havak:
Szerelmem is végzetetlen,
Amióta láttalak.

Szombati-Szabó István könnyen versel s megvan az az érdeme, hogy fordításai eredeti versek gyanánt hatnak. *Bardócz Árpád* leplezetlenül megvallja, hogy japánul nem tud, német közvetítéssel dolgozik. A versek kettős sugártörésen mentek át, maga a ritmus is megváltozott s ha szükségét érezte, a tartalomnak fölébe helyezte a szépséget magát. Azt hiszem, túlságosan lelkiismeretes

önvallomás ez, kivált japán verseknél, melyek 1200—1600 évesek. Hiszen, akárhogy vesszük is, mind a ketten *modern* munkát végeztek, modern nyelven. *Bardócz* mindenestre nagyobb művész, sokszor valódi ötvösművészetet ad, s pompásan zengő, eleven, filigrán strófáiban — minden tartalmi szabadság ellenére — igen sokat érzünk a japán lélekből.

Mutatványul közöljük két kis darabját:

Kék éjszaka.

— Nukada. —

Holdfényes út, közelbe senki —
a szél virágos ágat ingat;
éj szűrődik a kerteken ki
s kéken belengi
elrebbenő, halk álmainkat.

Egyedül.

— Komachi. —

Az ágakat tegnap szél verte le
s ma holt virággal lett a kert tele.
Alkony szítál: hulló, alélt arany —
Be bús a lét! s ó jaj, be céltalan!

Balogh István nevét s a *Magyar éjszaka* című verseskötvet Anonymusát egyelőre csak feljegyezzük. Nyelvbéli, művészi erejük még gyöngye ahhoz, hogy egyémit adjanak s nagy írók kerékvágásából ki-zökkenjenek. *Vajthó László.*

Szelényi Ödön: *A lélek élete.* A kísérleti és metafizikai lélekkutatás. („A Kultúra Iskolája.“ Kultúra könyvkiadó r.-t. Év nélkül. 8-r. 1241.) A nagy háború nemesak külső világunk térképét dúlta fel és rajzolta át, hanem fenekestől felkavarta az ember belső világának tengertükrét is, melynek hullámai azóta sem akarnak lecsillapodni s nyugtalanul verdesik minden irányban a parti akadályokat, azelőtt soha el nem ért magasságokban is.

Ez a nagy forrongás, amelyet az egyensúlyavesztett emberi lélek tengere mutat, óriási mozgató energiát is jelent, amelyet érdemes volna tervszerűen és hasznos célokra kihasználni. Olyan hatóerők vannak mozgásban, amelyeket mások előteremtnei is nehéz lett volna, ma inkább csak a foglalkoztatásukról, a nyugodni nem tudó lelki tevé-

kenységek kielégítéséről kellene gondoskodnunk.

Drasztikus erejű élettapasztalatok szinte bittal verik bele a nagy embertömegek lelkébe azt a meggyőződést, hogy a tudás csakugyan hatalom, amely a legmeglepőbb eltolódásokat okozza az emberi társadalom viszonyai terén. A tudás megszerzésére sem időnk, sem nyugalomunk nincs olyan értelemben és mértékben, mint ezelőtt, de annál mohóbban vágyakoznak egész társadalmi rétegek arra, hogy mintegy „iskolán kívül”, ha erőltetett tempóban is, minél többet elsajátíthassanak azokból az ismeretekből, amelyeket a békebeli nevelés kényelmes rendszerességgel és elővigyázatos iskolai adagolással igyekezett az emberek fejébe belecsepegtetni.

Érdekes látni, hogy a fizikai életbiztonságnak s általában az emberi egzisztencia eddigi alapjainak megrendülése milyen hatásos ijesztéssel kergeti a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek a figyelmét ahhoz a problémához: hogyan is állunk hát a bizonyos „lélek”-kel? Van-e hát csakugyan lelkünk s mennyiben ismerhető meg a lélek világa? Persze a lelki életre vonatkozó, többé-kevésbé exaktan mondható ismereteket is azért szomjúhozzák ma oly sokan, mert ezeken a lépcsőkön át az emberi lét végső kérdéseinek a titkához szeretnének közelebb jutni.

Ha ezeket a végső problémákat soha semmiféle lélektan nem fogja is megfejtani, mindenesetre nemcsak a tudomány elméleti érdekei, hanem életbevágó fontosságú gyakorlati szempontok is kívánatosá teszik, hogy a lelki életre vonatkozó tudományos ismeretek minél könnyebben hozzáférhetőkké váljanak a tágabb értelemben vett olvasóközönség számára, mert egyik legbiztosabb támaszpontra lel bennük önismeretünk és emberismeretünk, egyszóval világnézetünk.

A tudomány népszerűsítése tehát ez a fontos és sürgős feladat s világos, hogy e feladatnak épp olyan fontos része a népszerű, vonzó és könnyenérthető jelleg, mint a feltétlenül tudományos színvonalú tartalom. Mikor most fel akarjuk hívni a nagyközönség figyelmét egy új könyvecskére, Szelényi Ödönnek

A lélek élete c. művére: a megítélés kettős szempontja közül az egyiknek, a tudomány mai színvonalának meglétét csak éppen konstatáljuk, hiszen erre vonatkozólag bő kezességet nyújt szerzőnk eddigi termékeny munkássága is. Hanem különös méltánylást érdemel a népszerű előadás nem könnyű feladatának szerencsés megoldása. Szinte meglepő e 124 lapra terjedő könyvecske tartalmi gazdagsága, mely változatossága ellenére sem válik zsúfoltsággá, az érdekességet és könnyenérthetőséget pedig a népszerűsítő módszer legbeváltabb eszközeivel, főként találó példákkal és jellemző anekdotikus esetekkel fokozza a szerző. Bepillantásunk esik a lelki élet egész területébe s e terület határszélein lehetőleg helyre vannak állítva azok a hidak, melyekre a lélek vallásos ösztöneinek van szükségük s melyeknek felégetése a tudományos szempontra nézve semmi haszonnal nem járna, ellenben világnézetünk kedélyi alapjait végzetesen megrendítené. Melen ajánljuk e könyvet azoknak a tanulni és nemesedni vágyó laikus ezreknek, amelyek számára készült.

Zsigmond Ferenc.

Császár Elemér: *Az irodalmi kritika.* A kritika fogalmáról, köréről, a rokontudományokhoz való viszonyáról, jelentőségéről, majd irányairól és fajairól, végül a jó kritika feltételeiről szól e könyv. A mű tárgyi szempontból irodalmunkban új, mert ha Kölcsey óta történtek is kísérletek irodalmunkban a műbírálat körének meghatározására és jogai körvonalozására: külföldi és hazai irodalmat felhasználó, összefoglaló tanulmányt könyvünk ad először. Teljességre törekvése okozza, hogy — különösen könyve első felében — részben ismert gondolatokat is kénytelen rekapitulálni, ami az olvasóban azt az aggodalmat keltetheti, hogy eredetibb gondolattermésben később sem lesz része. Pedig Császár sok tekintetben önálló már a bevezető részben is, ahol a kritika elemeiről, a leírásról, elemzésről beszél. A könyv második fejezete a kritikai értékelésben az esztétikai szempont jelentőségét hangsúlyozza, a harmadik a kritika jogosultságáról értekezve arra az eredményre jut, hogy, mint a mor-

finnal, a bírálattal is óvatosan kell bánni: tudatlanok és rosszakarutak könnyen visszaélhetnek vele. Igen sok helyes megállapítást s nem egy új eszlét tartalmaz a többi rész, s a fejezetek tartalmával, az író céljával általában egyetértünk.

Csak a kritikának műfajok szerint való osztályozásánál tett megállapításokra lehetne megjegyzésünk. Itt Császár sok elmeéllel cáfolja a fel fogást, mely a kritikában különböző változatos formákat: alfajokat teremt. De bármily érdekes és végeredményében egyszerűsítő is ez az okfejtés: kétkedéssel ráznók fejünket, ha Salamon, Gyulai, Pétefy kritikáját lényegében azonosnak mondaná valaki. Hátha még a módszerben nyilatkozó különbségekre gondolunk! Itt oly eltérések vannak, melyek nem mindig mérhetőek logikával s mégis külön-külön kritikai világot jelentenek. S a mi kritikánkban távolról sincs annyi elhajlás, mint a külföldében. Bizonyára a kritika is osztályozható, de nem a műfajok szerint, melyekről szól (színkritika, versbíráló stb.), hanem — mint szerzőnk jól tudja — a kritikának a művel szemben elfoglalt álláspontja szerint. (Pszichológiai, szintetikus stb.) Császár e különbségekre tekintettel is van és sok elevenséggel jelenzi és bírálja el pl. az impresszionista kritikát. E válfajnak azonban már maga a létezése is arra figyelmeztet, hogy alfajok bátran megkülönböztethetők s nem kell ezt a válfajt is kivégeznünk azzal, hogy elveszük tőle a „tudományos szerep“ levegőjét, csak azért, mert a magasabb egység nevében a kritika többi gyermekét is eltettük láb alól. Nem tudom, jogsultán ötlük-e fel ez ellenvélemény, melynek bővebb kifejtésére itt különben sincs terünk, de úgy érezzük, hogy szerzőnk érvelése itt kevésbbé meggyőző, mint egyebütt.

Amit aztán Császár a kritika irányairól s később a jó kritika feltételeiről mond, az ismét tanulságos és meggyőző. Sajnáljuk, hogy az itt kifejezett gondolatokat még csak vázlatosan sem foglalhatjuk össze. Az bizonyos, hogy az író kimeríti tárgyát s oly világosan és áttekinthetően csoportosítja az anyagot, mintha csak a nagyközönséget tartotta volna szem előtt. Stílusa is mindenütt világos;

nem szépségre törekvő, hanem a tárgyhoz illece puritán és szabatos.

Hi kell még emelnünk az írónak a különböző kritikai irányok jellemzésében nyilatkozó tárgyilagos s azt a költök iránti gyöngédséget, melyel a jó kritika írteteleiket megfogalmazza. „A kritikából kisugárzó jóindulat sokkal könnyebben győzi meg az olvasót arról, hogy elfogulatlan, megbízható kritikát olvas, mint a fölényes, vagy éppen gúnyos.“ —t.—

Hajnali harangszó. (Mécs László verseskönyve. Ungvar, 1923.) Az a keves költő, aki mai viszonyaink között nyitvanosságot keres első jelentkezésének, alig számítgat komolyabb kritikai megbeszélésre, mint aminőre az éppen nem kevés verselő is számot tart, látva, látva, hogy rendelkezésére áll egy-két baráti felharsanó hírlapi kürt. De valódi művészi becsülnak mit nyújthat az enéie „melegnangu“ ismertetés, amelynek egyetlen sugalmazója az önadminisztrálás: „Légy kegyes egy-két jóindulatú sorban...“? Az igazi művészi törekvés talán mégis többre becsüli a tükör igazmondását a minden életvalóságra homályt borító tömjénfüstnél.

A becsületes verskritikus pedig, aki ép művészi érzéken kívül egyébtől nem, csupán tanultságától vezetheti magát (ami nélkül műhatatlannul belesik az egykorú jelenségekkel szemben könnyen beálló itéletzavarba): az ilyen versbíráló — mondom — manapság szintén számot vethet vele, hogy vagy hivatásos ócsárlónak vélik, vagy baráti heroldnak.

Mécs László ungvári fiatal költővel könyvének nyolevan verse útján kötöttem ismeretséget, s az olvasásnak már feleútjában is éreznem kellett ez ismeretség értékét. Az önerejű költészet fuvalma érintett e sokszor még fiatalosan túlstilizált s az irodalmi hatásokat leplezetlenül ki valló költeményekből. Ezek a felületen csillogó irodalmiságok könnyen félre is vezethetik a felületen fennakadó s mélyebbre nem is kívánczó kritikásokat. Adyt emlegetik majd, akik Ady frazeológijában elvesztik Ady sajátlagos költői mivoltát. De az ilyenek valóban nem jutnak túl az üres szóhüvelyezésen.

Legyünk segítségükre. Nézzük

meg, ez-e a kules Mécs művészi természetének fejtárasoz. „O a kiáltás, ó a Holvagy Ádám” — monaja Mees László *A uerék pap*-ról irt versében s ez a fonévil használt ószövegségi kérdés kétségtelen Ady-örökség; a „Hej, ti vandor vén legények”, vagy „Óreg legények ószzebujtunk” sorokban is nyilván Ady (s az Ady-utánzó) kedvenc szavajárása legénykedik; a „Má-mor-isten koccingat velem” kép sem frissebb, mint általánosan ismert festmények reprodukciói szoktak lenni; s a kisváros „álom-gyilkos unalma” is vérszerinti rokonságban áll Ady „álom-bakó”-ival. De mindezek költőnknek inkább csak fülében ragadt szólamok, semmint akár egyéni mondanivalójához valóban vágó átvételek, akár pedig annak hiányát takargató henye stíluscsafrangok. Az első esetben lehetne szó hatásról s a másodikban utánzásról.

A valóság az, hogy Mees Lászlónak minden stíldiszitményein erővel átütő, szokatlanul üde konkrétum-szemlélete lényegileg különbözik Ady sejtető-szimbolista irányától. Ily végletek között érdemleges összefüggésről beszélni sem lehet. Mees igazában még befogadására is képtelen Ady hatásának; olyan sorokban, amelyek verseinek lényegét mondják, még árnyalatokat sem használhat belőle, ahová meg — lényegtelen helyre inkább csak kapcsolásul — mégis becsúszik valami Ady-alluzió, szinte megfigyelhetően szorítódik kifelé a költemény organizmusából, mint emberi testből a belékerült idegen anyag.

Ezt a megállapítást, mely természetesen a nyolevan darabot magába foglaló könyv *egészén* alapul, igazán nem módosíthatja az a három vers — *A bánatucán balladok...*, *Este a Hernád hídján* és főleg a *Hamvazás* —, melyekben a kép valóban egészen Ady módjára a szemlélettől merőben elszakad, látomás szimbólummá örállósul. Sőt talán épp ezek mutatják legjobban Mees művészi természetének Advétől velejében különböző jellegét. Ady mintegy fejest ugrik szimbólumaiba; innen van sokszor lenyűgöző ereje. Jellepes beállítása igazabbnak és élőbbnek hat annak érzésbeli vagy gondolati fölidézőjénél. Realistább részletek itt csak mezeválnak az illuziót, melynek zavartalansága pe-

dig az Ady-féle költészet létalapja. Meesnél mindez ellenkezőleg van: szeméietét képtelen erőteljes szimbólummá átvarazsolni; na erre törekszik: megfakul és csinálttá lesz. Ezt legkézzelfoghatóbban az említett versek másodika mutatja: ennek első három szakasza metaforás lírai leírás, s csak azután bukkan fel a jelképi megoldásforma, a Csend s a Halál versengésében a költő „szívének bíbor hegedujéért”; innen kezdve a költemény érezhetően esik; megindításához viszonyítva egyenesen derékon török.

Egyéb költők berkeiben is vág néha vesszőt egy-egy natalos suhintásra, de sohasem botot — mankonak. Mindjárt költői előhangjában a „lelkek teikén” vagy az utolsó-előtti vers „Majális tombolt lombos dombokon”-sora: nyilvánvalóan Babis-izű. Egy különben igen szemelyes szonettje (*Gyöngyvirág*) hangban Juhászra emlíketet. Az „És az ember: sárkánymagból sarjadt fattya véres rögnek”: Vörösmarty *Ember*ek c. versének keserű páthosztát idézi fel („sárkányfog-vetemény”). Az *Áprilishoz* irt óda — formai megoldásában is — némileg Tóth Árpados. Ennek befejezése különben Mees legüdebb képeiből való. Érdemes mutatóba ideírni. Mintegy a „Miasszonyunk bohóca” legendának új változatát adja, midőn a szelles, cséscsap Áprilistről ily képet fest:

— Te az útszéli feszületnél a pléh-Krisztus
[elébe állsz,
mókusként mókázol, forogsz, cigánykerék-
[ket csinálsz,
mulattatod az elhagyottat: s mosolyt szür-
[csülget szomjas szája ...
Majd ránézel, füttyölgetsz néki s kamaszos
[szíved notájára
az öt véres szent seb helyén öt bazsarózsa
[szirma pattan ...
Nagyot ugorsz, két zárt szemét megcsókolod
[a virradatban:
s szeme rádnylik ibolyásan, mint áldás,
[illatos lehellet ...
Ezért szeretlek, Április, szeretlek s irigyel-
[lek!

Ez az idézet egyszersmind jól megvilágítja költőnk lelkivilágának

alapját is, mely erősen erkölcsi színezetű és szép harmóniában van Mécs papi mivoltával. Emberszeretete határtalan, és mohón kíván kifejeződni a jóság, részvét, szánalom szavaiban. „Az összesítő szeretet aranyoltárú templomában“ szeretné „egy-szív-ütemre“ zengetni az emberlelkeket az „egy akol, egy pástor“ elve szerint. Csoda-e, ha ez a végletes filantrópiája néha kifejezéseiben is a szentferenci formanyelvhez közelíti („Testvéreim, énekes madarak!“)? Ha nemzetközi utópiákba ringatja magát („Lehullna minden kitalált fináncbátár, országhatár, s utánam jönne minden ember: orosz, magyar, török, tatár“)? Érezni kell, hogy ennek nincs politikai éle, mint ahogy nincs ostoros pacifizmusának sem. Az emberi gonosztságot jelenünk olyan ártó világhatalmasságának érzi, hogy annak ellenében a „jövővető szent forradalmár“ szerepében kér szót „a szenvedők világ-szövetsége“ nevében. Ezzel függ össze az is, hogy — noha műveltsége szemmel látható s annak értékét sokszor fennen vallja — néha valami tolsztoji hangba csap át: „Hajítsd el kultúrád cifra-síma botját, s amerre favágó nem róttá robotját: régi rengetegben bunkósbotot vágunk, s a harcoss életnek harccal nekivágunk.“

Hiú dolog volna e költői (és papi) érzésanyagot értelmi megvitatásba vonni. Mondhatnók, hogy a pacifizmus hitvallása aligha csábíthat eléggé a külpolitikai elintézetlenségek mai napjaiban. Mondhatnók, hogy az országhatárok meginogatására felhívó kürtszót (s ha mindjárt a szeretetét is!) nem várhatjuk éppen egy megszállt magyar vidék költőjétől. De Mécs hittelt hiszi, hogy a napsugár a szuronyok hegyéről majd beköltözik az emberszívekbe . . . „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld.“ És hitét valóban fölülemeli minden perbeszálláson egyéniségének legnemesebb vonása: szinte monumentális önzetlensége. „Aki saját sebével bibelődik, nem látja meg a másét“ — mondja egy szép, szerencsés ihletésű fordulattal. Elszántan magára veszi az emberiség történelmének minden érbekiáltó bűnét (Káinét, Júdásét, Péterét s a bal latorét), akárcsak Komjáthy Jenő *Önvád*-jának vezeklését hallanók:

„Nincs bűn ez óriási gömbön, Melyet nem én követtem el!“ Mérhetetlen számalma mindenkinek „hajlékot sátoroz“, válogatás és finnyaskodás nélkül: „A részvét fája harmatot ráz: megtisztulsz, ha ledölsz tövéhez“ — ezt hirdeti és fája alá odavárja a kaftános, tineses zsidót is.

Nem elemzem tovább Mécs lelki-világát. Elvégre minden lírai anyagot annak megformálása avat csupán költészeté. Mécs egyetemleges ihletanyagából sejthető, hogy az a művészi alakításnak is bizonyos megköttöttségét vonja maga után. Főtémája: az ember, némileg elvonttá halványul, helyi és egyéni bélyeg híján (hogy Carlyle szavával mondjam) inkább csak amolyan *in vacuo* emberre, „bizonyos általánosítássá, melyet a filozófia embernek nevez“. Mécs erre azt mondja: „Bejártam a jelent s a messijsultat, néztem haldoklók megtörő szemébe, s *egy* volt porból vett szívünk és agyunk.“ Ezt így vallhatja a pap, de mi mégis azt hisszük, hogy nem az egyformásító halálból vonható le igazán a művészet sokszínű témáját szolgáltató ember-ábrázát, mely inkább Proteus-are, semmint halotti lárva. Mécs maga is ide mutat, mikor egy Rilke legszebb soraival vetekedő helyén így szól Istenhez: „Pedig minden szív egy külön óra, más-más pergéssel pergeti az örök-kévalóság perceit, a Te dicsősége-dét“.

Másfelől meg az univerzális emberszeretetet bő palástjában igen könnyen elmosódnak magának a költőnek egyéni körvonalai is. Valóban Mécsnél — éppen ritkaságuknál fogva — szinte üdítően hatnak az efféle személyesű programfelejtések: „A milliók megváltásáról ábrándozom a hold alatt . . . és nem tudok megváltani egy embert: szegény magamat“, vagy: „Ne vess meg, testvér, oly jó néha-néha pihenetni próféta-szárnyainkat!“

Hogy témáinak egyneműsége Mécs könyvét mégsem teszi egyhangúvá: az már költői kifejezőképességének kérdéséhez tartozik, és variálókészségének kétségtelen jele. Itt a magyarázata annak, amit elüljáróban mondtam, hogy könyvéből igazi költészet lehellette csap meg. Komjáthyt — akire fentebb már utaltam s aki ihletanyagában Mécsnek mintegy ikertestvére — eszme-bálványozásá-

nak fárasztó monotóniája szinte a költészetből is kirekeszti. Mécsset ettől a léggé hígulástól majdnem mindig megóvja költői szemléletének friss realizmusa. Tud látni és tud láttatni is. A szegény öreg asszony temetésén (ahol senkinek sem telt gyászruhára) észreveszi a temető akácfáján a varjakat és hozzáteszi: „Csak ők voltak feketében.“ A majális mámoros vigadozóinak önfeledtségét pedig így tudja megérzéskíteni: „Senki se lát túl a párja szemén.“ Az édesapja emlékének szentelt versekből is szemléletesen bontakozik ki a tót falucska derék kántortanítójának arcképe.

Bátor és eredeti szemlélete — különösen hasonlataiban — néha még erőltetettségre vagy éppen izlésbeli kisiklásokra ragadja. A napot még nézhetjük „az Úr aranyórájá“-nak, de odáig már bajosan követhetjük képét, hogy ez az óra tavaszt *ketyeg*. A napról van egy másik keresett képe is: „teletömte titkos tűzzel földünk minden zergugát, mint a gondos háziasszony cukrot főz be a befőttbe“. Abban, hogy a bimbókat „virágtojások“-nak mondja, még valamelyest érvényesül a szemlélet ereje, de ahol a „pipacsok hónalját megcsiklandozza“: a kép még akkor sem igen realizálható, ha a költőt — mint kívánja — tücsöknék gondoljuk a képben. Az meg, amit az ötgyermekes anyáról mond: „szobrászó méhed öt utast kiformalt“: nyersebb, semmint a művészi izlés kívánná. Az effélék mintegy az ifjonti fantázia-felesleg tévelygései.

Pedig bizonyos, hogy Mécs verseit éppen képzelmének sokszínűsége teszi — motívum-ismétlődései ellenére — határozottan elkülönülő költemény-individuumokká, melyek emlékezetünkben sem mosódnak össze. Inkább képeinek összefüggése adja meg zártágukat, mintsem valami erősebb belső konstrukció. Kivált szabadverseiben érezzük a fejlesztő elrendezés hiányát. Viszont az igen zárt formák (szonett, terzina) kissé nagyon is szűk foglalat áradó líraiságának. Legotthonosabban mozog a hosszúsoros, középcézúrás, erősen zenei lüktetésű versformákban. Ezekből nagyjában két változata van: az egyik a nibelungi sorra emlékeztető, jámbusos megoldás (erre példát ad az *Aprilis* már idézett

helye); a másik trocheus-lejtésű megfelelője amannak:

És a varjú újra rebben, ében éjnél ében.
[nebben.
Menni lendül újra lábam. Már az este szár-
[nya lebben
és a méla szürkületben látszanak a tanya-
[házak. Stb.

Az olvasó ebben alighanem ráismer Poe *Holó*-jának ritmusára, s nemcsak azért, mert az iúezetben véletlenül szintén madárról van szó. Még a visszaitó középimeket is megtartja. A zeneiséggel való játékot egyébként is szereti. Alliterációi, sorközi visszacsengései bőven akadnak, néha túlságos bőven is („riog a régi requiem“ s a még kirivóbb: „csirat esábit a esókos csinnadratta“; az ilyesmí már csak üres mesterkedés).

Költői nyelve első hallásra is meglep nagy szógazdagságával, kifejezésbőségével és árnyaló hajlékonyságával. E részben is sokszor erőszakos és ríktó újdonságokat erőltet („szobrászó“ egy fentebb már idézett helyen; vagy „a cigányok... *ki-szobrosodnak* a sötétből“; ilyenek még: „asszony vagy ember *el nem kutyulhat*“ és „*fellállott* csodákat ringat orgonám bokra“). De általában ez a nyelv máris pompásan szolgálja a költő mondanivalóinak szinte hiánytalan közvetítését; az ép nyelvérzék és a komoly tanultság egyaránt meglátszik rajta.

Még csak nyelvének egy felöltő sajátságára mutatok rá. Szokatlanul sűrűn használja a *kis*, *kicsiny*, *piciny* jelzőket, s ezenfelül a kicsinyítő képzőket is. Ez némi tótos ízt ad beszédének s egy kissé irodalmunk egyik szintén felvidéki jelesére: Czuczorra emlékeztet. Emennél is szemtet szúr néha egy-egy „nyakken-döcske“-féle fordulat, vagy — ami még szokatlanabb a magyar fülnek — egy-egy kicsinyített melléknévi jelző: „A királyi szűz szelídke Margit“. Ez utóbbit is megleljük Mécsnél, midőn pl. a püspök „finomka“ hintájáról beszél, a diminutívumos főnevek meg éppen hemzsegnek nála; könyve egyetlen lapján néha négy-öt is akad, vagy két sorban három: „napocska szórt rám aranyat... vadkörtefácska (vándorok

oáziskája) szendert adott szememnek." Ez túlzás. Nem mondom, hogy efféle helyi árnyalat el nem kél a költői nyelvben, sőt talán valami zamatot is adhat annak, ám csak okkal-móddal, egy — kevéske.

Rédey Tivadar.

Csengery János Horatius-fordítása. Horatius az antik szellem egyik legazdagabb és leghűbb kifejezője. Költői lelek; mélyen érző kezelevel megéri a természet és az ember viszonyát; sokhuru lírájával hangot ad a boldog és a kesergő szerelem örömeinek és fájdalmának; fenséges komorsággal közli velünk a Dors üzenetet; szót a sirig hu, nemes barátság megindult hangján; zengi az ifjuságnak a hazaság hitvallását, és a nemzet az ő himnuszával kér áldást jövőjére. Rendkívül művelt szellem, aki a filozófia — főleg az erkölestudomány —, valamint az élő irodalom és a kritika kérdéseiben tökéletesen járatos és ezeket szatíraiban meg epistuláiban csodálatos elmeéllél és egészséges humorral fejtegeti. Csalhatatlan formaérzéke egyik legnagyobb erénye.

Aki Horatiust jól ismeri és megéri, az belelát az Augustusi kor lelkébe is, tehát azon mélységekbe, melyekig modern kultúránk alapjai lenyúlnak. Természetes tehát, hogy a modern nevelés humanisztikus ága és a multtal kapcsolatot tartó műveltségi irány az antik világgal való összeköttetést jórészt Horatius művein keresztül keresi. Ilyen jelentőségű író szellemi hagyatékának irodalmunkba való befoglalása nemcsak nagy nyereség, hanem nemzeti kötelesség is volt. Csengery műve az első teljes magyar Horatius-fordítás.

Horatius a műformák mestere; hiszen ő az, aki a görög líra változatos ritmusait a latin irodalomban meghonosította; az ő költeményei: operosa carmina (fáradtságos műgonddal készült dalok); több epistulájában, de főképp az Ars poetica-ban, kifejezést ad abbéli felfogásának, hogy a költő művészetének jórésze a tökéletes nyelvi és verses forma kialakításában nyilvánul. Ő tehát arra számít, hogy a műértő közönség, melynek ítélete elé műveit bocsátja, azokban legalább is annyira értékeli a kifejezés és a rit-

mus formáinak a tökéletességét, mint az érzelem őszinteségét és a gondolatok súlyát. Egyszóval a Horatius-i költészetnek — különösen a lírának — megvan a formában megnyilatkozó egyéni bélyege is, s abból az általános emberi lírikum korántsem vetköztethető ki oly egyszerűen. Csengery János mégis ez utóbbi merész megoldást választotta: elhagyta a Horatiusi költemények eredeti, a költőtől nagy gonddal választott formáit — pedig sokszor úgy tetszik, mintha Horatius az egész költeményt a forma kedvéért írta volna! — és csak a hangulatot, az általános lírikumot igyekszik átmenteni a magyarba.

Azonban ezzel valami egészen egyéni, Horatiusi szín es iz megy veszendőbe. Igaz, hogy Horatius versformái, mint általában az időmértékes görög verselésé is, a magyar fülnek idegenszerűen hangzanak.

De ki ne érezné például Berzsenyi nemes zengésű ritmusáiban az antik dalformák gazdag zenéjét!? Aki hozzászózott ahhoz, hogy egy költeményt ne csak tartalmi és érzelmi elvontságában, hanem a nyelv dalmas lüktetésében is élvezzen, annak nagyon is szokatlanul és idegenül fognak hangzani a rímes tizenkettősök a Mercuriushoz intézett himnuszban, melynek Horatius a Sapphó-i versszak szelíd lejtésével adja meg a vallásos érzés hangulatát. S ha a méltóságteljesen zengő magyar sorokban a modern versforma ellenére mégis sokszor elérni véljük azt a magasságot, melybe Horatius művészetének tartalmi és formai tökéletes egysége emeli lelkünket: ez már valóban a fordító művészetének őszönös erejét mutatja, mely Horatius költészetének *belső, lelki formáját* kapja meg és vetíti át a magyarba. Újat ad, olyat, amiből az eredetinek nem egy jellegzetes vonása hiányzik, de az új formán át mégis felismerjük a távoli költő vonásait. Különösen a könnyed, tréfas hangú költeményekben sikerült Csengerynek ez a kongeniális „átültetés”; a komoly tárgyauak közül leginkább a „Százados Enek”-ben, melynek strófikus felépítése (3 tizenkettősre következik egy 6 szótagos befejező sor) szerencsésen foglalja versszakokba a karcad fenséges méltósággal hömpölygő érzelmeit.

De még tökéletesebb Horatius „gyalogos Múzsájának“ (ahogyan a római költő az ő egyszerű „beszélgetéseit“, azaz a szatirákat és az epistulákat nevezte) átültetése. Szellemes, simán pergő csevegések ezek, melyek egy „conférencier“ könnyed modorában folynak, az élet és irodalom legtarkább témáiról, egy oly művelt főnek szuverén biztonságával, aki magával és másokkal teljesen tisztában van, de aki szellemének súlyát éreztetni tudja olvasóival, anélkül, hogy rájuk nehezednék. Csengery fordítása e részben a legkitűnőbbekkel vetekedik. Páratlan könnyedsége, mellyel a sokszor szagztatott gondolatmenetet vezeti; fürge és eleven szaporasága, mellyel a villámgyorsan gördülő, szélszélesen cikázó, mozgófénykép-szerű előadást világos és érthető

nyelven tolmácsolja, a nyelv legavatottabb művészei közé sorolják őt. Egy tőlünk távol eső korban élt író műveit mindig nehéz megérteni: a jó fordító munkája nyomán azonban ezen nehézségek javarésze eltűnik, vagy legalább is annyira megcsappan, hogy az olvasó a zavartalan élvezetnek engedheti át magát. És Csengery művészi fordítása nyomán nemcsak megértjük Horatiust, hanem oly lelki gyönyörűséget és kielégülést is érzünk, mely csak a tiszta művészet alkotásainak élvezete után ömlik el bensőnkön. A magyar irodalom, melyet Csengery János már eddig is a legkiválóbb görög és latin költők műveinek műfordításával gazdagított, ez alkalommal tőle a legszebb ajándékot kapta.

Szabó Miklós.

A százéves miskolci kőszínház. (Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek a miskolci állandó színház centenáriuma alkalmából Borsod vármegye diszközgyűlésén mondott emlékbeszéde.)

Abban a tartalmas emlékalbumban, melyet a miskolci kőszínház centenáriuma alkalmából a város közönsége kiadott, szépen meg vagyonszólva, hogy miként vetődtek el Erdélyből Debrecenen át Miskolcra 1800-ban Wesselényi színészei, hogy miként küldte Pest megye dajkásága 1815-ben Borsod megyéhez a Pesten akkor már másodízben hajléktalanná vált társaságot, hogy miként lelkesedett a miskolci közönség Dériné művészetéért, hogy Ragályi István borsodmegyei alispán és társai miként építették meg a huszas években az első színházat Szemere Bertalan, a későbbi miniszterelnök pedig miként kezdeményezte a második színház megépítését. Főlöszlegesen munkát végeznek tehát, ha mindazt, ami ebben az emlékalbumban részletesen meg van írva, itt kivonatolom megismételném.

Túl a helyi eseményeken, meg akarom mutatni azt, hogy Borsod vármegye karai és rendei akkor, mikor a magyar színészet ügyét olyan nemes lelkesedéssel és áldozatkészséggel felkarolták, egy nagy, általános emberi mozgalomba kapcsolódtak bele. Ki akarom fejteni, hogy a jó táblabírák fölismerték vagy legalább is megsejtették azt a feloldhatatlan kapcsolatot, amely a kultúrák fejlődése és a színi-irodalom és a színészet felvirágzása között minden időkből fennállott.

A világirodalom öt nagy színházat ismer: a görögöt, az angolt és a spanyolt, a francziát és a németet.

Az ókorban a görög nép hatalmas és sikeres erőfeszítést tett, mikor Athén vezetése alatt visszaverte a perzsákat és ilyen módon megvédelmezte a fejlődni kezdő európai civi-

lizációt az ázsiai barbársággal szemben. Amikor Athén így politikai hatalmának csúcsponjtjára jutott, akkor a már korábban is virágzó görög epikának és lírának mintegy betetőzése képen kifejlődik az attikai dráma. Egymásután föllép a három nagy tragikus költő: Aischylos, Sophokles és Euripides, meg Aristophanes a derűs vígjátékíró. Az Akropolis tövében van Dionysos színháza, ahol az athéni nép három tragédiát hallgat meg egymásután s ráadásul még egy satyr-játékot, hogy derűsebb hangulatban térjen haza. Hogy Athén népe az a művelt közönség lett, amely a maga érdeklődésével kísérte, táplálta, fejlesztette, fönttartotta a görög irodalmat, abban nagy része volt az első világszínház művelő hatásának. Íme a görög dráma kifejlődése összesen a görög nép politikai virágzásával és egyik leghathatósabb tényezőjévé válik a hellén kultúra elterjedésének az egész akkor ismert világon.

Már az újkorban, a XVI. század második felében két nemzet izmosodik meg különösképen, a spanyol és az angol. A spanyoloknak Kolumbus fölfedezte Amerikát, kik így szert tettek az új világ aranyára és ezüstjére s ez a gazdagság nagy politikai és művelődési erőfeszítésre tette a spanyolokat képessé. Anglia ugyan ebben az időben tengeri kereskedelme révén szerzett nagy nemzeti vagyont, amely művelődését is megélénkítette. Ennek a két tengeren járó és a tengereken versengő hatalomnak össze kellett csapni és össze is csapott a spanyol II. Fülöp és az angol Erzsébet idején. S midőn e két uralkodó alatt magasra emelkedik a spanyol és az angol hatalom, akkor mindkét nemzet kebelében kifejlődik az újkornak első két színháza: a spanyol és az angol. Mily jellemző, hogy az első nagy spanyol tragikus: Lope de Vega ott küzdött II. Fülöp győzhetetlen ar-

madájában az angolok ellen és osztozott a vereség fájdalomában. Lope de Vega nyomon követte Guillen de Castro, Tirso de Molina, Alarcon, a nagy Calderon és Moreto, kik eszadás termékenységgel a drámák ezreit írták, melyek közül több örökös darab a világ nagy színpadjainak műsorán. Erzsébet királyné Angliájában pedig feltűnik a nagy Shakespeare, minden idők tragikusainak legnagyobbika. Szemmelátható megint a kapcsolatot a nemzetek belső erejének föllendülése és a drámai költészet kifejlődése között.

A XVII. században a politikai és szellemi vezetés Spanyolországról Franciaországra száll át. Richelieu kardinális államművészete túlszárnyalta Olivarez gróf politikáját, a spanyol és a német Habsburgokat háttérbe szorítja a Bourbon-ház, Németország elvérzik a harminc éves háborúban, amely reá nézve éppen akkora katasztrófa volt, mint a mostani világháború. És megint nem véletlenség, hogy XIII. Lajos nagy művészt: Richelieu saját palotájában karolja fel a francia színészetet, ott adják az első nagy francia tragikus: Corneille drámáit. Midőn Franciaország hatalma XIV. Lajos uralkodásának első felében még magasabbra emelkedik, akkor föllép Racine és a legnagyobb vígjátékíró: Molière, kiknek darabjait a Napkirály versaillesi tündérpalotájában hozzák színre először. A francia történelem fénykora is összeesik tehát a francia dráma aranykorával.

Már mondtam, hogy Németország a harminc éves háború folyamán szinte elvérzett. Nemcsak politikai hatalma zsugorodott össze, hanem művelődése is. A német udvarokban a XVII. század második felében és a XVIII. század folyamán a francia nyelv és művelődés terjedt el. II. Frigyes, a nagy porosz király, műveit és leveleit francia nyelven írta. Az uralkodók francia írók társaságát keresték, kastélyaikat francia művészekkel építtették, udvari színházaikban olasz operákat és francia drámákat adtak elő. S ekkor föllép a nagy Lessing, kritikai, dramaturgiai dolgozataival bizonyítja, hogy a francia klasszikus dráma szabályai elhibáztak s a latin Racinenal követendő példaképpen szembeállítja a germán Shakes-

pearett és Hamburgban német nemzeti színházat igyekeznek létesíteni. Függetlenségi háború indul itt meg, kulturális függetlenségi háború, amelynek során a német szellem függetleníteni igyekezik magát a francia kultúra befolyása alól. Új német irodalom támad és Schiller és Goethe drámái visszahódítják a németeknek a németországi színpadokat. A mannheimi és weimari udvari színházak, meg a II. József alapította bécsi Burg-színház a német nemzeti művelődés elsőrangú főköszáivá válnak. A német szellemi reneszánsz egyengeti az utját Hardenberg és Bismarck hercegek politikájának és Blücher és Moltke tábornagyok kardjának.

A lelkesedés nemességét és az erőfeszítés nagyszerűségét tekintve a német szellemi függetlenségi harc mögött nem marad el az a gyönyörű szép mozgalom, amelyet a magyar irodalom megújulásának nevez történetünk. Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar irodalomnak ez a megújulása a bécsi magyar testőrségből indul ki, melynek tagjai: a nemes magyar testőrtisztek Besenyei György bajtársuk vezetése mellett kis irodalmi kört alakítottak. Ez a fiatal magyar tiszt irigykedve nézte Bécsben és az Eszterházy herceg eszterházi színpadán az idegen színészetet s megint nem véletlenség az, hanem öntudatos eszelekedet, hogy 1772-ben egy színdarabbal: Agis tragédiájával lép fel először Besenyei. Tisztán látta ő azt, hogy a színi-irodalom találja meg legkönnyebben az utat a nagyközönséghez, bár a magyar színészet hiányában drámájának előadását alig remélhette. Mikor azután 1790-ben II. József összbiradalmi kísérlete összeomlott, akkor nyomban megalakult Pesten Kelemen László első magyar színtársulata, amely 1790-től 1796-ig fenn is tudta magát tartani. A miskolci színészetet az a második hullám vetette föl, amely Wesselényi Miklós kezdeményezésére Erdélyből indult ki. És ezekben az időkben Magyarországon szakasztott olyan szellemi függetlenségi háború folyik a német nyelv, szellem és színészet ellen, mint aminőt félszázaddal előbb Lessing indított meg Németországban a francia kultúra visszaszorítására. És ha Besenyei és Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi és

a két Kisfaludy és Vörösmarty nem teremtik meg a magyar irodalmat, akkor elképzelhetetlen lett volna a reformkor, Széchenyi István és József nádor nem találták volna meg a kello szellemi atmoszférát politikai alkotásaikhoz, melyek a török háborúból vérszegényen kikerült Magyarországból ismét európai államot alkottak.

Ime a drámai irodalomnak minden nagy föllendülése velejárója vagy előkészítője volt a népek általános, különösen politikai föllendülésének s ennek a világtörténelmi törvénynek szellemében cselekedtek Borsod vármegye karai és rendei, amikor a reformkor előestéjén felkarolták a magyar színészetet és vendégszeretően állandó hajlékot biztosítottak annak. Igen, méltán ünnepeljük ma Borsod vármegyét, azt a régi tekintetes vármegyét, amely a magyar nemzetnek a maga csekély erejéből nyújtani igyekezett azt, mit más boldogabb és szerencsebb népeknek a fejedelmek nyújtottak. Athén nagy államférfia: Perikles öntudatos művészeti politikát folytatott. Augustus római császár a művészetet és irodalmat egyaránt pártolta. A Medicek nélkül szegényebb lett volna nemcsak a firenzei művészet, hanem az egész quattrocento. Az Esték ferrarai lovagias udvara nélkül nem született volna meg az olasz hősköltemény. Csak a reneszánsz pápák tették lehetővé Bramante, Michel Angelo és Rafael művészetének teljes kifejlődését. Shakespeare színdarabjait Erzsébet királyné udvarában adták elő, Racine és Molière darabjait XIV. Lajos karolta fel, s ő alapította a Comédie Française-t is. A német dráma a pfalzi Wittelsbachok mannheimi színházából, a weimari udvari és a bécsi Burg-színházból indul irodalmi útjára. Minden kis német állam székhelyén hatalmas fejedelmi kastély, udvari könyvtár, fejedelem alapította egyetem, udvari múzeum és udvari színház áll fenn, s a tudományos és művészeti akadémiákat is a fejedelmek létesítették. Minálunk még a budai királyi várat is közadakozásból építették, Grassalkovich herceg gödöllői palotáját a nemzet vásárolta meg fejedelmi nyaralónak. Nemzeti Múzeumunkat Széchenyi Ferenc, az apa, Tudományos Akadé-

miánkat Széchenyi István, a fiú alapította. Szépművészeti Múzeumunk alapjait a herceg Eszterházy nemzetség képvisárlásai vetették meg. Nemzeti Színházunk szintén nemzeti alapítás. A reformkorban a nemzetnek, a karoknak és rendeknek kellett pótolniok azt a munkát, amit a fejedelmek és az államférfiak elmulasztottak — nem egyszer szembe szállva az osztrák érdekektől vezetett államhatalom akadékoskodásával. Örök dicsősége marad Borsod vármegyének, hogy azt a műpártolást, amelyet másutt öntudatos művészeti politikával fejedelmek vettek a kezükbe, a saját csekély erejével igyekezett ellátni, hogy nekünk magyaroknak is legyen nemzeti drámai irodalmunk és nemzeti színházunk.

És én remélem, hogy Borsod vármegye és Miskolcnak immár nem mező-, hanem törvényhatósági város a száz év után a magyar nemzetnek ugyanolyan sorsdöntő pillanatában ismét teljesíteni fogja hazafias kötelességét. Száz évvel ezelőtt is a lét és a nemlét kérdése előtt állott a magyar nemzet. Ha nem tudtunk volna művelt európai nemzetté válni a reformkor idején, akkor 1848/49-i szabadságharcunk bukása után meg tudott volna bennünket semmisíteni az osztrák önkényuralom. Minthogy azonban az Alkotó világtervével jut összeütközésbe az, aki értékes kultúrákat meg akar semmisíteni, azért Bach összbirodalmi kísérlete is összeomlott, mikor a magyar művelődés léte ellen tört. Ma megint a lét-kérdés elé vagyunk állítva. Súlyos helyzetünkben csak az menthet meg bennünket, ha felszívódik az emberiség köztudatába az a meggyőződés, hogy Európa keletén az emberi művelődés nagy munkájában nélkülözhetetlen munkások vagyunk s hogy kidőlésünk esetén az emberi kultúra pótolhatatlan veszteséget szenved. Az államhatalom most nemzeti alapon áll ugyan, de mostoha pénzügyeink minden nagyobb akciót megbénítanak. Ismét a társadalom segítségére van szükségünk, mint a reformkorban, mint száz évvel ezelőtt, midőn Borsod vármegye az első magyar kőszínházat építette. Most jövök Prágából, saját szememmel láttam, hogy a cseh fővárosban több a könyv-

kereskedés és gazdagabbak kirakataik, mint Budapesten. Tudományos irodalmunk bámulatos szívósággal tartja magát, tudósaink hihetetlen önfeláldozással dolgoznak, de a szépirodalom élete csendesebb, különösen vidéki színházainkat pedig a mozgó versenyre fojtogatja. Szépirodalmi és színészeti téren élesztő, bátorító munkára van szükség.

Midőn Borsod vármegyét és Miskolc városát gyönyörű centenáriuma alkalmából az egész magyar művelődés nevében melegen üdvözölöm, annak a sziklaszilárd meggyőződésnek adok kifejezést, hogy az unokák méltók lesznek nagyapáikhoz s hogy a magyar nemzetnek mai példátlan válságában ma is meglesz a jövőbe vetett hit, az akarat, az erő és áldozatkészség, hogy a mi szerencsétlen nemzedékünk egy jobb jövőbe átmentse a magyar művelődést, a magyar színi-irodalmat és a magyar színészetet.

Adja a népek igazságos Istene, hogy úgy legyen!"

SZÍNHÁZI SZEMLE. A Nemzeti Színház december 1-én, Vörösmarty Mihály születésének évfordulóján, matinével áldozott a nagy költő emlékének. *Usongor és Tündé*-nek a hármas úton játszódnó két részletét játszották, ez előtt meg Vörösmarty-költeményeket szavaltak.

Örvendetek jelenség, hogy az utóbbi években egyre sürűbben van részünk szavalásban. Az előadóművészetek e gyönyörű ága több évtizeden keresztül mostohagyermek volt, s úgyszólván csak az önképzőkörök dobogóin talált otthonra. A Nemzeti Színház, úgy látszik, abban is igyekszik hű lenni a régi nagy magyar színészi hagyományokhoz, hogy művészi feladatai közé sorolta a szavalás kultiválását is. Kissé azonban megrettentünk, amikor azt olvastuk, hogy a szavalatok díszletezett színpadon fognak lefolyni s a színészek korhű jelmezbe öltöznek, — mert attól tartottunk, hogy a költeményekből afféle kis kabaré-drámák válnak, s a szavalás átsiklik színjátkszássá. Pedig, ha rokonművészetek is egymással, igen lényeges különbségek vannak közöttük. A színész a költő valamelyik teremtett alakját testesíti meg, bele

van helyezve a drámai cselekménysorba, és részese egy szakadatlanul folyó dialógusnak, — míg a szavaló magát a költőt helyettesíti, leír, elbeszél egymaga, s a párbeszédet egyedül szólaltatja meg. A színésznek éppen ezért rendelkezésére áll az arcjátékon és a hangon kívül a mozgásnak, helyváltoztatásnak végtelen sok kifejező árnyalata; a szavalónak azonban szinte csak a hangja és az arcjátéka érvényesülhet, mozgási lehetőségei a lehető legszerényebbek.

Szerencsére a Nemzeti Színház, bár a dekorált színpadot csakugyan használta, a díszleteket a legkevesebbre csökkentette, csak éppen hangulati aláfestésnek alkalmazta, s a színészt nem kényszerítette, hogy szavalóból színjátkszóvá legyen. Egyedül *A merengőhöz* c. költeménye beállítása rejtett némi veszedelmet magában, amennyiben a rendezés a szavaló mellé néma személynek odatett egy hölgyet is, akihez a költemény szavait az előadónak intéznie kellett. De itt is Abonyinak diszkrétciója megőrizte a szavalás korlátait: egy helyben maradt szinte mozdulatlanul, s csak tekintete irányult — nem a közönség, — hanem társnője felé, s karja csak a legvégső sorokban lendült ki kissé mozdulatlanságából. — Rákosi Szidi *A szegény asszony könyvét* mondta el kedves közvetlenséggel, Jászai Mari hatalmasan zendítette meg a *Jóslatot*, és igen nagy művészi élvezetet szerzett Váradi Aranka *Szép Ilonka* elszavalásával. A költeményt melodramatikusan zongora-kíséret festette alá, s a művésznőnek éppen az volt a legnehezebb feladata, hogy a zenei részeket, mikor ő hallgatni kénytelen, valamiképen kitöltse. E feladat megoldása kitűnően sikerült. A zenével kitöltött közöket megjátszotta, de akkora finomsággal, hogy a szavalás határait seholsem lépte át. Mozdulatai — különösen fejének és vállának mozgásai — igazán kiegészítőivé váltak Vörösmarty szövegének, s ki volt bennük fejezve Szép Ilonkának egész szemérmes bája, első szerelmének sodró ereje, csalódása, bája és lassú összemorzsolódása. — Odry Árpád *Az emberék*-et mondta el kitűnő arcjáték kíséretében, megrázó erővel és olyan fűtött drámaisággal, hogy a hallga-

tóságot egészen magával ragadta. Egyedül hangsúlya ellen emelünk némi kifogást. Ismét kellemetlen volt, hogy a jelzős főnév kapcsolatokban olyankor is a főnévre veti a hangsúlyt, amikor nyilván a jelzőre kellene. Pl.: Sovár szemmel néz ég felé, holott helyesen: *sovár szemmel*... De egy más hiba is előfordult! E sorokban: „S állat vagy ördög, düh vagy ész, — Bár mellyik győz, az ember vész“ nyilván az embert kell kiemelni, hiszen olyan emberről van szó, aki méltó e névre, s a következő sor a maga értelmzőivel még jobban aláhúzza ezt az értelmet, mondván az emberről: „Ez örült sár, ez istenarcu lény!“ — Ödry azonban mégis a *vész* állítmányt hangsúlyozta olyan élesen, olyan kiemelő erővel, hogy kétségtelenül nem nyelvbottlás, hanem szándékosság volt.

Aminő nagy élvezetünk volt e szavalatokban, ami az előadó-virtuóziást illeti, éppen olyan kellemetlenül hatott minden Vörösmartyt ismerő és verstanilag iskolázott fülre az a temérdek szövegbotlás, amelyekkel a szavalók is, és a *Csongor és Tünde* szereplői is megkínózták őket. Nem akarunk másra gondolni, mint hogy nem volt elég idejük a készülésre, — annyi azonban tény, hogy a színradon egyetlenegy személy volt, aki híven ragaszkodott Vörösmarty szövegéhez: a sűgő, — amint erről a színházban *mindenki* meggyőződhetett.

*

De nemcsak matinével, hanem egész estével — még pedig a Miklós-napi díszestével — is áldozott a Nemzeti Színház Vörösmarty szellemének: felelevenítvén legutolsó és legfejlettebb darabját, a *Czillei és a Hunyadiakat*. Hatalmas elragadtatással, a fantázia ragyogásával, édes líraisággal, gondolati mélységgel előbbi darabjai is telve vannak, de jellemábrázolásai bizonyos egyformaságot mutatnak, s a couleur locale hiánya miatt levegőtlen alkotások. E darabjában azonban plasztikusan ábrázolt, igen változatos karakterek, friss leheletű történelmi levegő, határozott, élő milió-festés lép elénk. Egyetlen hibája, hogy cselekménye kelletlenül szélesebbre terül szét, a drámai összeütközések a történelmi

képeknek epikusan halmozott egymásutánjába vannak beágyazva, s az egész hosszabb, hogysem egy előadás kereteit szét ne vetné.

Szerencsére azonban színrekerülése előtt a darab bizonyos átdolgozáson ment keresztül, még pedig Hevesi Sándor kezétől, aki évtizedek óta szerzett dramaturgiai tudásával alkalmazta színre ezt a hatalmas alkotást. Főcélja volt megmenteni belőle mindent, ami drámai, ami akciószerű, és elhagyni mindent, ami csak olvasva gyönyörködtet, de a mese szövetét szétzilálja. S ez teljes mértékben sikerült is. Akik az előadást látták, azok percre nem zökentek ki a vörösmartyas hangulatból, s emellett szinte tökéletes színpadi művet is kaptak.

A főszerepet, Hunyadi Lászlót, Kiss Ferenc játszotta. Sokat vártunk tőle, de még többet kaptunk. Hogy értelmes fő, ügyes játéka, szép beszédű színész, az eddig is nyilvánvaló volt, csak néha dikciójában kevesebb a lendület, mint kellene. Most azonban — különösen országgyűlési nagy beszédekor — őt is elkapták Vörösmarty szárnyaló sorai. Abban a jelenetben pedig, amikor a kétszínű Cilleinek békülő kezét kénytelen-kelletlen elfogadja, vonakodása és magamérséklése, utálatá és önfelegyelme kitűnő játékban jelent meg. Ellenjátékosát, Cilleit, Gál Gyula adta. Nagy játéktudású, s apró részletekben elsorangú színész, de kelletlenül mesterkedőbb. Annál több lélek és humor volt Kürti József Szilágyi Mihályában. Egyik jeles sajtósága mintha most jutott volna egész erejében érvényre: értelmes beszéde sohasem nyomta el a verset, s a szöveg kitűnő interpretációja mellett mindig éreztük Vörösmarty jambusainak lüktetését. A Nemzeti Színháznak bárcsak sok színész tanulta tőle és a verseket ne tördelné prózává. Beszédjének csak egy hibája van: minden előadásakor fétszer-háromszor megesis vele, hogy nyelve megbotlik, s a már kimondott szót ismételni kénytelen. Lehetetlen, hogy ezen ne tudna segíteni. A királyt Uray játszotta, sajnos igen színtelenül. Giskra megszemélyesítője Bakó volt. E színésziünk, kiknek tragikus ábrázolásai nem mentesek az önkénytelen komikumtól, e komikus szerepben hihetetlenül erőltetett volt. Az meg éppen szerencsétlen ötlet

tőle, hogy ő, aki különben is nehezen érthető beszédű, az idegen származású Giskra szerepét idegen kiejtés-sel beszélte végig. Alig minden tizedik szavát tudta a hallgatók fule elkapni. Tasnády Ilona bájós Gara Mária, Mátray Erzsébet pedig megnyerő külsejű és mozgású Ágnes volt.

A rendező, Pethes Imre, ami csak eleve, mind kiaknáztatta a darab-ból. Különösen az országgyűlési jelenet volt rendkívüli mozgalmasság és hatásos. A díszletek szépek és egyszerűek voltak, s a változások pillanatnyi gyorsasággal követték egymást. Azt hisszük, hogy a *Czillei és a Hunyadiak* a Nemzeti Színház állandó műsordarabja fog maradni.

*

A Várszínház fiatal gárdája érdekes íróval próbálkozott: bemutatta a német színpadokon annyira kedvelt Georg Kaisernek egy darabját, akitől eddig Budapesten — ha nem családunk — csak egy egyfelvonásos, a *Juana*, szerepelt. A most színrehozott *Reggeltől éjfélig* című dráma az expresszionista irányhoz tartozik. Mi az expresszionizmus a drámairodalomban? Ez új stílus az eddigi színpadi gyakorlattól eltérően csak magát a drámai magot veti színpadra, csak az akciónak sűrített pontját, s minden magyarázó, előkészítő és indokoló előzményt a minimumra csökkent. Nem mutatja be a gyújtószinór készítését és elhelyezését, csak magát a robbanást. Ennek következménye, hogy lehánt magáról minden fölöslegesnek érzett realizmust, a kifejezni szándékolt életet nem a maga valószínűségében sűríti feszültté, hanem — művészi szándékainak megfelelően — keresett helyzeteket teremt, s bár alakjait hús- és vér-valóságoknak fogja fel, szavaikat — legegyszerűbb szavaikat is — olyan kulcsokká kovácsolja, amelyek a végtelenség perspektívájára felnyitják a tárnak fel számunkra. Mindezt törekvések természetesen a dráma eddigi megszokott formáit szétzilálják, s a darab egyes robbanó drámaiságú képek lázas egymástánja lesz.

Georg Kaiser műve e típusnak egyik érdekes képviselője. Egy bankpénztárost mutat be, akit egy

nőnek varázsa sikkasztásra szédít. A nő nem lesz az övé, s a férfi most már a kezében lévő pénzcsomóval keresi azt az emóciót, amelyért nem lenne sok odadobni az egészséget. De nem találja meg. Egyre kevesebb és silányabb ellenértékek kínálkoznak neki, s amikor azt hiszi, hogy végre mégis meglegelte, egy új, megrendítő csalódás éri, mire föbelövi magát. — Ez az egész egy nap alatt folyik le, s már maga ez időbeli összeszorítottság is fokozza a vágató képeknek lihegő izgalmát.

Kétségtelen, hogy a darabnak — még a maga alapvető művészi elvéből nézve is — vannak fogyatkozásai. Az író néha a szándékoltnál halványabban, gyakran élesebben színez, mondanivalója néha másfelé siklik, mint amerre irányozva volt, a drámai szoros szükségesség is többször pusztán esetlegességgé lazul, — mindamellett annyira eredeti, olyan érdekes, és néhol annyira mély, hogy méltán dícséret illeti a Várszínházat, amiért a magyar közönséget megismertette vele.

Az előadásban azonban több volt a buzgalom, mint az eredmény. Ami a külsőségeket illeti, természetesen egészen helyénvaló volt a darabot expresszionista díszletek között lepergetni, az azonban már bántó stílustalanság, hogy az egyik szabadteri jelenetben az expresszionista előtér mögött realista háttér húzódik meg. Ugyanebben a képben az is zavaró hatású, hogy bár fényes délnél történik, a rendezés sötétben játszatta; ez ebben a darabban annyival súlyosabb hiba, mert itt minden képen óraütés jelzi az időt („reggeltől éjfélig“!) s a sötét színre behallatszó tizenkét óraütés éjfelet sejtet, holott még csak délnél tartunk.

A színészek a darab tempóját itt-ott ügyesen érzékeltették, de egyébként gyöngék voltak. A főszerepet Anday Ernő játszotta. Fiatal, ambiciózus színész, aki úgy látszik, feladatát teljesen átértette, de technikai fogyatkozásai miatt még nem tudta érvényesíteni. A többi színész játékában egészen primitív hibák mutatkoztak: félszeg mozdulatok, beszédhibák kergették egymást. Dörgey Jolán és Széll József azonban ügyesen mozogtak, és Vér Judit szépen beszélt.

Kár volna, ha az előadás sikertelensége a Várszínházat elkedvetlenülé és a tiszta irodalomról lemondana. A közönség bizonyosan méltányolni fogja a nemes törekvést, és a társaság tagjai is bizonyosan rövidesen nagyobb gyakorlottságra fognak szert tenni.

Galamb Sándor.

Erdélyi irodalom. Több alkalommal találkoztunk e rovatban a gondolattal, hogy erdélyi irodalom tisztán irodalmi szempontból nem lehetséges. Az irodalom nem oszlik meg országrészek, vagy megyék szerint, sőt országhatárok sem képesek egységét megbontani. Jósika, Kemény, Gyulai felfogásban, nyelvben, formában az egyetlen magyarság érzés- és gondolatkörét tükrözik; mindegyik feltünteteti „erdélyisége” mellett azokat a vonásokat, melyek összességét a *nemzeti szellem* szóval jelöljük. Az erdélyi századok ugyancsak messze estek Németországtól, kultúrájuk irányelvei a német művelődésbe és irodalomba mégis éppúgy belekapcsolódtak, mintha sohasem váltak volna el az anyaországtól. Ha valaki arra vállalkozik, hogy speciális erdélyi irodalmat virágoztasson fel, annak palántája az egységes magyar irodalom-törzs árnyában minden bizonnyal sínylődik, vagy elhal.

E közhelyszámba menő megjegyzésekre egy Kolozsvárt megjelent kötet adja az alkalmat. Címe: *Versek, elbeszélések és tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól*. Körülbelül a tőlünk hangsúlyozott gondolatokat pendíti meg Reményik Sándor is a *Pásztortűzben*, midőn az említett kötetről gyöngéden méltányos és helyes bírálatot ír. Szélesebb irodalomtörténeti háttérrel ugyancsak hasonló szellemben értekezett az Erdélyi Irodalmi Társaságban Kristóf György is, a kolozsvári egyetem jeles irodalomtörténet-tanára. Mind a két író az erdélyi irodalmat félti, mikor óvast emel annak elsekélyesítése ellen. Provincializmus még nem művészet, mondják (mert az „erdélyiség”-et némelyek tájszó-lással akarják kifejezni), s mi hozzátehetjük: ha a legifjabb nemzedék ily sallangokkal akarja bizonyítani „erdélyiség”-ét: a művé-

zettől oly messze fog esni, mint Lisznyai Kálmán Petőfőtől.

A *Tizenegyek* kötetének két esztétája, három novellistája és hat költője van. Tehetséges fiúk s majdnem mind székely. Ne is mondja nekik senki, hogy: előre! Előre mennek úgyis. S valóban egyik sem konzervatív; úgy előre mennek, hogy az erdélyi olvasó bizonyára elmarad mögöttük. Van köztük expresszionista, provincialista, Ady-, meg Szabó Dezső-tanítvány is. De felöltik a kérdés: kinek írnak e fiatalok? Egy részöket megérteni nem könnyű s élvezni nehéz. Az egyik esztéta lírai módon old meg etnográfiai feladatot, a másik — Kassák-tanítvány. A szabad versek egy része teljesen faképnél hagyja a „technika” vívmányait; a novellisták etnográfiai különlegességekre pályáznak s mese és emberek helyett fantasztikumot adnak. Ismételjük: kinek írnak e fiatalok? Úgy emlékszem, Erdély közönsége konzervatívabb volt a múltban, mint a budapesti s nem hiszem, hogy a román kultúra hatása alatt egyszerre hypermodernné lett. Úgy látszik, egymásnak írnak ez írók. De ez esetben szép példának kínálkozhat nekik Kazinczy kora, amikor a litterátorok jórészt diszkrétén, levélben mondták el egymásnak „éreményeiket”.

A kötetet különben Balázs Ferenc vezeti be az Erdélyi irodalomról írt értekezésével. Az író csaknem örülni látszik, hogy Erdély elszakadt tőlünk, mert most legalább az erdélyi magyar irodalom „új fejjel és új testrészekkel letagadhatatlanul és vitán kívül van”. Ezután keresi az erdélyiség mibenlétét s úgy találja, hogy azt három különlegesség határozza meg: hegyvidék, ősfoglalkozások és viszonylagos fajtisztaság. Ezen a kényelmes alapon, melyen az erdélyi mellett még akárhány néplélek elfér, törekszik megrajzolni az erdélyi néplelket, e lélek gazdagságát, az erdélyi nyelv hasonlatait stb. Az író azzal végzi, hogy „irodalmi életünk irányítói csak erdélyi magyarok lehetnek”. No csak! mondhatnám székeleyesen. Mit csinált volna az erdélyi Gyulai Pál, ha a „magyarországiak” hasonló érveléssel visszaküldték volna Kolozsvárra? Balázs e kijelentése után

akár le is tehetném a tollat, mert csak tíz évig voltam Erdélyben. De vigasztalásomra szolgál, hogy Arany János is letehetné, ha élne s ő sem szabhatna irányt túl a Királyhágón. Legyen szabad annyit mégis megállapítanom, hogy a cikkíró tehetséges ifjú, de — ifjú. Még sok mindenben, így pl. Wundton — innen van. Meg kell még tanulnia, hogy az ily értekezéseket inkább néplélektani alapon, sok-sok megfigyelés és adat alapján kell fölépíteni, mint képzelettel megalkotni. Aztán a székely mitológián sem lehet Szabó Dezső nyelvébe csomagolt Croce-féle esztétikai szempontokkal átsurranni. S általában: mért erőszakolják mindenáron azt a bizonyos „erdélyiség“-et, melyet írónk Kemény Zsigmondban, saját bevallása szerint, nem talál meg s Gyulaiban, Salamonban nem is keres? Ha csakugyan van erdélyiség (és miért ne volna?), s ha lesz a fiatalok közt nagy író: az úgylis fel fogja tüntetni faja sajátosságait, hiszen lehetetlen kivetkőznie önmagából. A nagy magyar írók magyarok voltak, anélkül, hogy magyarkodók lettek volna s egy jövőendő nagy székely íróban (adja Isten, hogy e kötet legyen a bölesője!) bizonyára lesz székely zamat a mindenáron való székelykedés nélkül is.

Balázs a maga fiatalos hevével még rokonszenves, de a másik esztéta, Jancsó Béla, affektált szókirkataival és stíl-görbéivel már kelemetlen. Petőfiről, Baudelaieról és Romain Rollandról ad torzképeket. Petőfi és Baudelaire egymás mellett! „Tüzes jég, barna hó: hogy fér meg együtt a megférhetetlen?“ kérdezhetnők Shakespeareval. Jancsó valóban felismerhetlenné teszi stílusmázolásaival az írók arcát. Petőfit „nagy álmú“ gyermeknek mondja, ki „hangja elvetélt magyar álmoknak“. (Így kéri kölcsön Ady szövegeit az expresszionizmus.) Romain Rollandról egyetlen gondolatot variál: sokoldalú megértése agyonütötte alkotóerejét. E gondolat aztán ilyen mondatokban ismétlődik úntalan: „Rolland művészi tragikum, hogy intelligenciája fel-törő művészi erőinek bíboros lük-tetését a megértés nagy szétáradá-sába osztja és szürkíti.“ Efféle írások leglesújtóbb kritikája, ha ide-szünk belőlük. Szólamversenyek züg-

nak el itt, ahol a gondolat félholtan kerül ki a szavak kereké alól. Modorosak, rikitók, fontoskodók és szertelenek, de meg kell adni, hogy temperamentumosan elbizottak is. Vajjon hangzik-e fel nyomukban csak egy taps is Erdélyszerte? A Pásztortűz, mely pedig anyai gyöngédséggel bánik a fiatalokkal, ve-gyes érzelmekkel bírálja a kötet e két íróját. Lehet, hogy mind a ket-tőben van tehetség, de mind a kettő annyira az utánzásba vész, hogy te-hetségükről alig lehet számot adni.

A novellisták között már fejlet-tebb tehetség is akad. Itt Kacsó Sándor tűnik ki; az ő neve a Nap-kelet olvasói előtt sem ismeretlen. Rajzai erőteljesek, tömörek. Tamás Áron, ki az ősi székelyt dialektusok-ban szenvelgi, lehetetlen témákat erőszakol. Míg Kacsó az egész ma-gyarsághoz szól, Tamás látszólag arra törekszik, hogy szűkebb hazá-ján túl meg ne értsék. Lássuk egy-két novelláját közelebbről, hogy írásmódjáról némi fogalmunk le-gyen. Egyik elbeszélésében (A föld embere) nemes Faludi uramhoz akkor érkezik haza fia, Jákó, a „pre-montrei fehér barát“, mikor az öreg Faludi haldoklik. Faludi azt mondja fiának: „Utolsó szusszanásodig észbe tartsad, hogy az öröm a földből nő s a naptól sugározik. Azért misét a búzaföldön es mondhatnál kalon-gya-ótár mellett. Mocskos lesz a fe-hér gúnyád, de adósa mégse maradj a nemzetségednek, se a földnek...“ E szavakra az ifjú pap hirtelen sarkon fordul, otthagyja haldokló atyját s kimegy „beszélni a földekkel“. Talál-kozik is a földdel, a Nyikó vizével, gyermekkori emlékeivel, egyszerre csak — no, csodát teve az Isten — meglátja, amit a gát alatt egykori játszótársa, Imets Magdó, a módos jegyző lánya feredik. Éjszen, hogy-ne szólítaná meg? A pucér lány is megörül, „szeme csillog, vére eleven, vágya sok“. Kis huzavona után meg-vallják egymásnak, amit ilyenkor szokás s szerelemben mennek a hal-dokló apához. Az öreg eddig várt a halállal s most a körülötte levőknek ezt mondja: „Tanuk előtt mondom, Jákó fiamra testálok a földeket és a házat.“ Nem szól senki, megatott csend. „Az atyafiak pedig súlyos ke-reszteseket hánynak.“ Azt hiszem, az olvasó is. — Hogy Tamás mennyire szereti a túlzást, mottója is mutatja:

„Addig szaggatom a szívemet, amíg az Uristen megparancsolja minden embernek, hogy csodálja és szeresse a székelyt.“ Az ilyen ötlet-durrogásokat valamikor Lisznyai rajongói tapsolták meg. Azt hiszem azonban, ha az erdélyi olvasó nem tart is még az aktivistákkal és futuristákkal, rég túl van az 50-es évek dagályos tirádáin. A szerző egy másik novellája két udvarhelyi diák borozását beszéli el Hints Paula VII. gimnazista-leánnyal. „A kisasszonyka nyilván az életnek örvend, mert ma búcsúzott el az iskolától.“ Isznak, szavalnak, majd fölpackolnak s szekeren indulnak haza Barótra. A hazaérkezés előtt azonban még történni kell valaminek, mert a vizslátás a szülői házban nem érdekes a novellistára nézve. Meg-megállnak hát és esméng isznak, itatnak, szavalnak, táncolnak. Már-már aggódunk a kis gimnazista miatt, hogy útközben teszi le az érettségét. De szerencsére nem történik egyéb, mint hogy az egyik diák derékon kapja, vad, bús táncot rop vele s vérrózsát fakaszt ajakán, mire a másik a flakóval kupán üti társát. A sebesülés és bekötözés után mind a hárman összebujnak a szekeren s folytatják útjukat. Ez a „mese“. Az egész elbeszélésben nincs egyéb élvezni való, mint a székely szójárás. Kerestem a művészetet is, de az — *elsuvadt*. Gyorsabb kereké volt, mint a baróti szekérnek. Nem, fiúk! Így nem lehet művészetet csinálni. Ha lehetne, akkor egy székely tájszótár lenne a legkitünőbb novella. Hogyne lehetne székely szavakat is használni a jellemzetesség, szín, zamat kedvéért! De ne ez legyen minden. A mese, az alakok rajza, a miliő, szóval a novella *belseje* legyen székely, ne csak a — kapu. Tamási novelláiban kétségtelen tehetség nyilatkozik, de leleményében és eszközeiben oly eredetieskedő még, hogy írásainak élvezéséhez igazán elfogult jóindulat kell. Ő és társai is (Szentiványi Sándor) kincset leltek a székely lélekben, gondolkodásban és szokásokban, de várnunk kell bennük a művészt, ki a drágakövet megesiszolja, hogy értékéhez méltón ragyoghasson. Provincializmusokkal ma már nem elégszünk meg; az irodalom is olyan, mint a baróti szekér: lassan ballag, meg-megáll, de nem megy

visszafelé, még akkor sem, ha a rajtülők elvéreznek.

A prózáirók nyers erőpróbái után szinte kellemes figyelni a poéták finom rimcsilingelését. Csengenek, mint száнкó csengetyűje téli éjszakán: hangjuk tiszta, de nem hallszik messzire. Nincsen bennük nagyobb szenvedély, merészebb lírai mozdulat, vagy teltebb akkord: általában *egy* hangúak, bizonyos disztingvált tónusban zengik hangulataikat. Mintha a régi „szobaköltészet“ újulna itt fel, azzal a különbséggel, hogy az új költők szobáiban kevesebb a rend és csín. *Dobai István* versein még meglátszik, hogy Adyt nem kobozták el Erdélyben, mindamellett vannak önálló, síma, dallamos strófái is, melyek reményre jogosítanak. Fejlettebb tehetség *Finta Zoltán*, ki a szonettbe préselt fanyar hangulatait. Az állandóan visszatérő forma s az érzések fokozathiánya némi monoton hangulatot létesítenek nála. De e skálahiány a kisebb hiba; sorai is inkább hintáznak, mint lejtnek, mert nincsenek ütemek, verslábaik. Így a rímekre hárul a terhes feladat, hogy a verssorok ritmikus táncát feledtessék. Mindamellett van egy pár igen szép, hangulatos költeménye s ha a formában tökéletesedik, hatása bizonyára egységesebb lesz. *Jakab Géza* már verscímeivel is (Notturmo, Melancholia, Szerenád, Don Quijotte, Pastel D'Amour, Skizz) felidézi édes, felejtethetlen, bohó — kamaszéveinket. Úgyes verselő, ki egy-egy fiatal ábrándot poétikusan érzékít meg. A finomabb hangulatok költője *br. Kemény János* is: „fájó húr zengése a szava, melytől csak könnyek égnek“. Ő is nagyon szeretheti Adyt. Fejlettebb tehetség benyomását teszi *Maksay Albert*, kinek nyelvében is több muzsika van, mint az előbbi költőkében. Néha ugyan terjengő (Alkony álmaim városában) s közel jár a prózához, de van verse (Játék, Csend), mely erős ígéret. Kár, hogy az utóbbi szép vers végső szaka diszharmónikus az előbbi versszakokkal. *Mihály László* a kötetnek tán legtartalmasabb költője. Önálló, közvetlen s tárgyai is változatosak. Nyelve egyszerű és erőteljes. Formai szempontból azonban darabos: sok technikait gyakorlatra van szükség, hogy zökkenéseit elsimítsa.

Így hát ő is csak ígéret s ha a kötet előző-írója azt hiszi, hogy erdélyi irodalom van: én e véleményt azzal egészítem ki, hogy e költők valóban művészi versei még „a jövőendő áldott virágos méhében alszanak”. Főhibájuk a formai egyenetlenség. A szabad versek írói néha teljesen „mértéktelenek” s mert Ady rossz jambusokat is írt: ők csak rosszakra törekednek. Koronként azt a gondolatot keltik, hogy a kolozsvári könyvesboltokban kifogytak a verstanok. A *Pásztortűz* egyik számában „A művészi formák és a vers lényege” c. cikkben Zsögön Zoltán azzal az életrel való indítvánnyal áll elő, hogy a poéták a lap hasábjain elméleti fejtegetéseken tisztázzák a modern verstechnika vívmányait. Az indítvány visszhang nélkül maradt s ez természetes is. Bajos lenne vívmánynak mondani, hogy a szonett feladja az időmértéket, mert az feszélyezi a költőt, s hogy a szabad versnek szárnyát szegjük s ezzel hangulatos prózává laposítjuk. A politikai anarchiát úgy látszik a verstani anarchia követi s e zűrzavarban a sok naturalista költő úgy véli, hogy neki mindent szabad. Felejtí, hogy akkor hát jó verset is szabad írnia.

Részletesebben s a szokottnál keményebb hangon ítéltém e kötetről, de azt hiszem, hogy a szigorú kritika is jövődőt épít. S ha a szép Erdély a jelenben elveszett számunkra, legyen legalább szép irodalma, mely megmarad nekünk.

Az erdélyi nép irodalmi nevelését s így a néplélek nemesítését célozza az a vállalkozás, melyről a következőkben számolunk be.

A *Gyallay Domokos* szerkesztésében megjelenő *Magyar Nép* című kolozsvári képes hetilap az erdélyi nép számára Rajka László dr. összeállításában egy szavalókönyvet adott ki, mely régiebb és újabb költőink válogatott költeményeit tartalmazza. A versek kiválasztását nem bíráljuk el; a szerkesztőnek két pap segített e munkában, akiknek bizonyára ismerniök kell a nép szükségletét. „A fiatalabbak összejöveletekre, mindenféle ünnepélyekre való verseket tanulhatnak belőle, az öregeknek pedig

a téli estékre, vasárnap délutánokra kínál nemes szórakozást.” Örömmel olvassuk a *Magyar Népben*, hogy e Szavalókönyv csak az első fejské még. A következő füzet elbeszéléseket fog tartalmazni a legkiválóbb régiebb és újabb magyar íróktól. Tervbe vették ismeretterjesztő munkák kiadását is: egy-egy érdekes fejezetet Erdély multjából, az erdélyi nép életéből, érdekes hagyományai-ból és népszokásaiból. Ki fogják adni a nép ajkán élő szép nótákat, balladákat, közmondásokat s lesznek majd olyan tartalmú füzetek is, melyek a föld más népeivel és idegen országok leírásával foglalkoznak. „Magyar népünk ma kétszeresen rászorult arra — mondja a *Magyar Népben* Csúri Bálint —, hogy az irodalom szeretettel forduljon hozzá, borús kedélyét földerítse s iránytűje legyen a zavaros társadalmi eszmék közt.” Hogy Gyallay Domokos kitünő vállalkozása milyen szükségletet pótol, azt örvendetesen bizonyítja az, hogy e kis könyv három ezer példányban jelent meg, melyből ezret két hét alatt szétkapkodták a *Magyar Nép* földműves olvasói.

Az erdélyi műveltebb közönség lapjának: a *Pásztortűz*nek szerkesztésében változás állt be s az eddigi hetilap havonként kétszer megjelenő folyóirattá alakult. A volt főszerkesztő: Reményik Sándor megvált állásától s helyét az ismert novellistának: Nyirő Józsefnek adta át. Eddig a *Pásztortűz*et Reményik neve is ajánlotta; neki köszönhető, hogy a lap változatos tartalmával, magyar szellemével s előkelő színvonalával az erdélyiek legkedvesebb lapja volt. A folyóirat szellemében is változást véltünk észlelni első benyomásunk alapján: mintha iránya kissé balra billent volna el. Csak az újabb számok, s az a körülmény, hogy Reményik megmaradt a lap munkatársának, oszlatták el e részben aggodalmainkat. A balra-billenést „Interim” cikkei jelezték legfeltűnőbben. A cikkirő rokoni melegséggel szól a budapesti Nyugatosok gazdag „művészi terméséről”, „magyar Parnasse“-nak nevezi őket, kik tisztán művészi (értsd: nemzetietlen) célok megvalósításán

fáradoztak. Hogy itt tiszta művészetben a nemzeti szellem tagadását érti az író, azt azzal is elárulja, hogy „ennek a magyar Parnasznak a dolgok rendje szerint inkább az új nemzeti irodalommal (Ady—Móricz irányát nevezni így) szemben kellett volna állást foglalnia, mint mellette”. „Közös ellenségük azonban — folytatja Interim —, az Arany-korszak epigonjainak elfogult kritikai szelleme egybekovácsolta őket. Így került Dionysos és Apolló egy taborba.” Igen jellemző sorok ezek. Megtudjuk belőlük, hogy a Nyugatosoknak nevezett művészek Adynak és Móricznak is ellenségei, csak azért, mert ezek magyarok s „új nemzeti irodalmat” adnak. A Nyugatosok — Interim szerint — csak politikai ravaszságból tartottak s tartanak Adyval s Móriczcal, hogy a konzervatív nemzeti szellem ellen könnyebben fölvegyék a harcot. Nem tudom, a budapesti „Parnasse” ez elszólás miatt nem teszi-e B-listára a propagandista Interimet? Egyébként nevezett cikkirő szerint az új magyar irodalom mégis „minden politikai áramlattól függetlenül, tisztán művészi célok megvalósításán fáradozott”. (Itt az olvasót Hatvaninak e mozgalommal való összeköttetésére kell emlékeztetnünk.) A magyar Parnasse reprezentáló írói közé többek közt fölveszi Füst Milánt, Gellért Oszkárt, Révész Bélát, Lukács Györgyöt (a volt népbiztost) stb. Általában oly elfogultan nézi újabb irodalmunk fejlődését, szempontjai annyira híjával vannak a nemzeti szellem iránti érzéknek, hogy a cikk éles ellentét a folyóirat eddigi irányával szemben. „A Pásztortűz átalakulását, helyesebben megnövekedését nagy, a magyar kultúra vitális érdekei tették halaszthatlanul szükségessé”, mondja Nyíró József abban a szép beköszöntőben, melylyel a lap szerkesztését átveszi. A cikk megjelenését tehát csak úgy érthetjük meg, ha föltesszük, hogy egy óvatlan pillanatban csúszott be a lapba, mikor ennek illetékes vezetői nem álltak eléggé éberren őrt.

Egyebekben a Pásztortűz az irodalom, zene, képzőművészet és tudomány minden kérdése iránt érdeklődő, tartalmas folyóirattá fejlődött. A régibb számokból Kuncz Aladár megfigyelésekben gazdag,

szép tanulmányát emeljük ki Dosztojevszki-ról és Madáchról és Reményik Sándor tanulmányos, elemző bírálatait. Az érdekes novellák és finom tónusú versek egész sora gyönyörködtet egy-egy számban s ezek közül kiemeljük Bodor Aladár „Ítélet” című drámai elbeszélését, Benecek Elek székely népmeséjét, Gramantik Margit, Szentiványi Sándor és Nikodemusz Károly novelláit. Az újabb számokba Mécs László, Bartalis János, Reményik Sándor, Szombati-Szabó István és Mihály László írtak szép verseket; Kristóf György alapos tanulmányt kezd a magyar tudományos társaságok történetéről; Bokor Aladár, Kacsó Sándor novellákkal szerepelnek.

Érdekes hírt tudunk meg Szentimrey Jenő „Írók Olimpiásza” című cikkéből. E szerint Janovits Jenő, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója az erdélyi és bánáti magyar írók kapcsolata s a közönség érdeklődésének fölkelte céljából írói versenyek eszméjét vetette föl. A versenyek felolvasások keretében folynak le egy-egy városban s az első versenyre Janovits följárlotta színpadát. A nyertes író 2000 leu jutalomdíjban részesül. Mire e sorok megjelennek, már tán tudni fogjuk az első verseny eredményét. E versenyek mindenesetre hozzá fognak járulni, hogy találkozási alkalmakat adjanak s közönségébresztő hatásuk is lesz. De épp azért ügyelniök kell az íróknak, hogy holmi aktivista forma-kelevényekkel el ne riasszák közönségüket az irodalomtól.

A Pásztortűzből értesülünk az „S. H. S. királyság” magyar irodalmáról is. Itt eddig semmiféle jelentékenyebb irodalmi megmozdulás nem történt. Most Dettre János és Radó Imre, a Bácsmezei Napló munkatársai, irodalmi almanachot fognak kiadni. A vállalkozás, mondja a tudósító, egyéni, „a szerkesztők saját kárára és veszélyére, mert a milliós magyar nyomdavállalatok között sohasem akad egy is, amely az ilyen irodalmi vállalatnál járó anyagi kockázatot vállalná” (!). Az irodalmi almanachnak *Vajdasági Magyar Írók Almanachja* lesz a címe s minden komolyan számbavehető ottani magyar költő és prózaíró szerepelni fog benne.

A Pásztortűz szépirodalmi tartal-

mának részletesebb méltatását más alkalomra tartjuk fenn.

Hartmann János.

Két kiállítás. (Rippl-Rónai. Szigethy István.) Rónai művészete mély hitvallás az örök szépről. Egy csodálatos világszemlélet: életből, örömből, fájdalomkból csak a Szép átremegése marad vissza lelkében. Ezt önti talán öntudatlanul dadogó szavakba egy levelében: „Istenem, hogy kell sietni ezek megörökítésével. Mily gyors iramban lesz valaki szép — csudaszép és mily rettenetes gyorsan tűnnek el a bájos, hamvas színek.“ Űde, napsugaras tavaszi képeit ujjongva, lázas sietéssel veti vászonra. A fiatalság aranyos felkacagásai ezek, vágyódások, visszaemlékezések és ezeket túlzengő himnusz a harmatos zöld színek, a halványfehér és rózsaszín lehelletű szírmok teremtő lelkéhez. Őszi képein a rozsdás, barna tájak, az ólom-súlyú felhők s a közibük meredő, talán szimbolikus Balzac-szobor nemesak pillanatnyi bús hangulatok kifejezői: a szomorú és oly meleg ragyogású könnyeseppben örök fények lobognak. A természet e különös víziójában a figurális alakok nem nyerhetnek jelentőséget: csak futó színhangulatok vagy messzeségbe tűnő pontok, akár egy fa, vagy a tovasuhanó madár.

Új világot, új lehetőségeket tár fel e művész számára a portréfestés, de hitvallása ott is ugyanez marad. Mély lelkével magába szív mindent. Portréi egy sereg kidobott élet: komoly asszonyok, szűzi leányok, kurzizánok sorakoznak fel egymás mellett, arcukon egy élet titkával. De a művész nem is akarta megfejteni őket; csak az emberi lények bámulatos panorámája kábította el. Egyes képei a Szép iránti elragadtatás perceiben fogantak: ragyogó színek, fény és árnyék vibráló játékaik ezek. Két portréjáról külön kell megemlékeznünk. Lélekben való elmélyedés és csodálatos ösztön vezeti kezét, mikor magát adja a művészt és a magyar föld egy másik érdekes kibuggyanását, Móricz Zsigmondot, kinek nagy bús fején, minden vonásával beszélő arcán monumentális

egyszerűséggel iparkodik megörökíteni fajtánk tragikumát.

Szigethy István kiállítása magyar ígéret. A fiatal művész teljesen új nyomokat tördel, elszántsággal és hittel. Oeuvreje a magyar lélek vallo-mása az életről, a nyugati kultúra magaslatára érkezett ember problémáiról. Lelkében sokszor felvillanik a Három királyok képe; mondanivalója mindig ugyanaz, de küzd az anyaggal, hogy a kép lelke minél mélyebben vésődjék belénk. A germán nép lelki, „kifinomodott“ kereszténységének semmi nyoma, de még halvány visszhangja sincs benne. Amint a királyok, az élettől nyomott három öregember, a bölcső fölé hajolnak, az maga a természetes egyszerűség; a föld küzdő emberének őszinte meghajlása a Nagy ismeretlen előtt, kit hitünk most jászolba helyezett s akit oly jó magunkba szállva siratnunk a keresztet, mikor egyedül vagyunk és senki sem lát.

Az „Asszonyok“ és „Anyaság“ talán legmélyebb emberi szemléletei Mosolyoknak, csókoknak, áradozó szeretetnek nincs itt helye. Asszonyok állnak előttünk, kik az élet terhét hordják: szenvednek, szülnek és szomorúak, mert egyedül maradnak... Üres, céltalan élet, lehullt, fáradt falevelek.

A nőiség e motivuma felcsendül még egyszer a „Család“ képen és itt megjelenik a férfi is, ki válláival felhőket gördít el azokról, kik — neje és a gyermek — nélküle összeroppannának. S e küzdő ember szemében és homlokán a haladás fénye, jövő századok kultúrája csillog.

Hasonló örök problémák az „Öregember“ és a „Vak“ is. Fáradtan, összetörten ül az öregember a patakszíni gyepen, mellette a vizes vödör. Ő maga az elmúlás. Lelke már rég begombolózott, csak a vén, zörgő csontok nyögik még a verjételes munka átkát és kényszerűségét. Úgy érezzük, hogy a „Vak“ végleges megoldásához még nem érkezett el. Sok finom megérzése van és új, mélyebb lelki kitérülések után tőle várjuk az emberileg tökéletes megoldást.

Tamás József.

HORNAY ÖDÖN MŰVÉSZE. „Művészi hitvallásom nem egyéb, mint a nagy Isten alkotásának csodálata s az ő nagysága előtt a legalázatosabb meghajlás és imádat.“

Igy körvonalazza Hornyay a maga művészi hitvallását, amely talán világnézetenek is beillik. Legalább is kétségtelen, hogy az alázat igen alkalmas légköre az önismeretnek, minden bölcsesség, minden világnézeti elhelyezkedés kiinduló pontjának. Valóban Hornyay képei — ennek az égbenező hitvallásnak szemszögéből — egy-egy kis imádságként hatnak. Lángoló pünkösdi rózsák, mélytűzi rododendronok, légies mályvák, a Tátrák borongó hócsúcsai, pirostetős, békés falusi házikók. Több mint természetimádat; — imádság árad belőlük.

Tudok a festés primér és szekundér elemeiről. Azt is elfogadom — és e tekintetben talán nem is vagyok Hornyayval egy úton —, hogy a téma nem épp az elsődleges elemek közé tartozik. Hát még az „eszmei tartalom“! A szó maga is elavultnak hangzik. Mégis jobban szeretem a képet, amely színproblémák és mastix-illatok mellett érzést, áhitatot is ont magából: Van Lotz, Barabás, Amerling, Rippl, Vaszary képeit, és még egy párét. Az egyik Falconi Juliannát ábrázolja, a másik búcsúsokat, harmadik egy templom belsejét... De az áhitat erejével mégis Hornyay egy tájképe fog meg. Lehet, hogy azért, mert ismerem világnézeti felfogását a művésztől, de bizonyára azért is, mert megérik a képen, hogy ecsetjét nemcsak olajba, hanem a lelkebe is mártogatja. Úgy fejezi ezt ki Lyka Károly a „Művészet“ 1914 ápr. 20-i számában, hogy „Hornyay képei mély pietással vannak megfestve“.

Hornyay Ödön feltűnése festészetünk történetében, mondhatnám, meteorszerű. Már első képei a kiforrottság minden jegyét magukon viselik. Talán érdekesebb az a festői egyéniség, amelynek fejlődéstörténete van, érdekesebb az a festő, akinek útja sziklákon, örvényeken át visz az ígért földjére, aki Nagybányán természetrajongó — és most a példa kedvéért Iványi-Grünwaldra gondolok —, azután légies finomságú interióroket fest, majd Gauginnal Tahitibe téved, hogy végre is archaizáló modorban ihletett ábrázolója legyen figurális témáknak. Vagy hivatkozhatok itt Vaszaryra, akiről nemrégiben állapította meg Farkas Zoltán, hogy állandó lázas fejlődésben van,

hogy naturalizmusból impresszionizmusba megy át; ma pedig vizionárius témák komponistája. Mondom, becses és érdekes tehetőségek az ilyenek. De ritkább és az én szememben lenyűgözőbb az a festői egyéniség, amelyben a művészi bevégeztség minden attribútuma pillanatok alatt a bibliai jelenések sejtelmes pompájával pattan ki. Hiszen ünnep egy igazán nagy gondolat megszületése is. Hát még mikor az alkotóerő műhelyében máról holnapra egy új lombik támad.

Hornyayban az Istenadta művészi értékek évről évre gyűltek, csiszolódtak, a gyermekszobától az igazságszolgáltatás csarnokáig, munkás élete minden etapján. Az élet, a magyar élet sokáig elzárta előlük az érvényesülés útját. Az 5–6 éves kislány szóval bámullattal csügg órákon, napokon át nagybátyja, Zsarnóczy Alajos, a filozófus-festő, lehelletfinom silhouette-képein. Zsarnóczy Pulszky Ferenc még az „iparművészek“ közé sorolta; ma már képei megtalálják méltó helyüket a Szépművészeti Múzeumban. Az ollóval kivágott virágindák sejtelmes álomképekkel bogozzák be a gyermek fogékony képzeletét, és azt mondhatnám, hogy ő arrivé már akkor, amikor még esetet nem is volt a kezében, csak olló. Művészi egyéniségének és művészi hitvallásának kialakulásában kétségtelenül hatással lehetett rá finomlelkű anyja is, a virágok és versek rajongója.

Bíró lett. Noha a lelke el volt jegyezve a művészetnek. Ha néha a paragrafusok — a relativ igazságok — erdejébe beszüremlett az örök igazság egy-egy eltévedt sugára, megborzongott az ő művészeleke. Nap-sütésre vágyott. Egyre jobban. De csak 1913-ban szabadul a bilincsektől. Hallását elveszti, de ugyanakkor új látások tüze gyúl szemében és hívő szerelemmel öleli kelére a természetet.

Amily lelkiismeretes volt Hornyay a táblabírói székben, művészeknek is éppoly alapos. Egyike azon kevés festőknek, akik szigorú önkritika mérlegén megbecsülik tehetségüket és megbecsülik a közönséget is. A közönség izlésének semmi koncessziót nem tesz; a közönséget vezeti és félre nem vezeti. A gyermekszoba árnyképein ismerte meg először a vonal fontosságát. Már akkor megérezte, hogy a kép gerince a rajz. Minden képe becsületesen meg van rajzolva. A pózoló elrajzolásokat sohasem engedí meg magának. Szeszélyes vonalakat nyír ki:

prédára leső tigris, versenyfutó lovak, ostorral pattogtató kondás; később ezeket akvarellben megfesti. Nagybatya, Zsarnóczy már akkor figyelmeztette a családot, hogy „Ödönnek figyelemreméltó festői tehetsége van”.

A vérebén levő alaposság vezette még fiatalabb éveiben a gondolatra, hogy egyes iparművészeti technikákat (könyvkötés, aranyozás, lakkozás) elsajátított. Ezzel is szinte öntudatlanul készült a későbbi művészi pályájára. Majd mikor a mult század végén képzőművészeti megoldatlan problémáink új erjedésnek indultak és mikor a művészetpolitika berkeiben a kritikátlanságot látta, elhatározta, hogy alapos műbírálvó kézei ki magát. 1901-ben „Műpártolás” címen egy füzetet bocsátott közre — elmékedések a művészetéről —, amelyet legtekintélyesebb esztétáink nagy elismeréssel fogadtak. Ha majd a viszonyok megengedik, ezeket az elmékedéseket még kötetbe bővülten fogjuk olvasni.

Láttnivaló, hogy az az idő, amely a bírói székekben a művészetre nézve látszólag meddően múlt el, valójában a felkészülés, az érlelés korszaka volt.

1898-ban kezdett Hornyay rendszeresen foglalkozni a grafikával. Guido Besel, akkoriban Kassán élő ügyes akvarellista volt Zsarnóczy után a második mestere. 1902-ben megismerkedett Halász-Hradil Elemérrrel, a nagybányai Hollósy-iskola egy tehetséges tagjával, aki bevezette a rajzolás titkaiba. Azután már elég erősnek érezte magát arra, hogy ecsetet vegyen a kezébe. Elve lett, hogy a festésben nem kér másót tanácsot. Szerinte festeni „eltanulni” nem lehet, de sőt az káros is. Önálló utakon jár. Korábbi képein a térkutatás problémája ütközik ki; később a színek keresője, akkor már a tér is befelül a színhatásokba. A technikai fejlődés ezt az irányát csak a nemrégiben felfedezett Nagy Balogh János virágképein látta; a házmester fiánál, a szobafestőnél, akit témérdek értékes képe közt nyomorogni hagyunk; most pedig, a Helikon termeiben rendezett hagyatéki kiállításán, gipsz-síremléktől naponkint telehordják friss virággal. Magyar sors.

1905-ben meglátogatta Hornyayt Lyka. Meglepetéssel vegyes gyönyörűséggel nézte végig a képeit; azután kérve kérte, hogy hagyjon fel hivatalával, mert hisz vásznain máris kiforrott alkotóerő nyomai vannak. Megjegyzem itt, hogy művészi ízlés szempontjából Lyka nagy hatással volt Hornyayra. Lassankint sorban felkeresték a kassai táblabíró legkiválóbb festőink és kritikusaink: Malonyai Dezső, Rippl-Rónai, Körösfői Krisch Aladár, Nagy Sándor; megleget barátságukba fogadták és hívták őt magukkal — a napsütésbe. Már égett a

kezében a toll, de a biztos fészket nem merte elhagyni. Gyönyörű képeit szinte önmaga elől dugdosni kezdte, hogy bírói munkájától el ne vonják.

Sokszor volt e sörök írója is a kassai kis múzeumban. Ilyenkor a szép antik szekrényekből előkerült temérdek finom rajz és festmény. 1912-ben is voltam ott, emlékszem. Kitétte egy új képét. Ragyogott a szeme. Azután hosszú hallócsővel egész közel jött hozzám. A képen kék és sárga virágok lángoltak. Már megnyílt a lelkében az új világ: a néma, a színes. Már a tollat letette. Vaskoronarendet, meg kúriai bírói címet kapott hosszú, hűséges, vagy talán inkább hősies hivatali szolgálataért. Nyugdíjba ment. És akkor kezdte meg pályáját. Deresedő fejfel visszatért első igazi szerelméhez. Fellélegzett. Szabad volt. Az igazságszolgáltatás csarnokából végkép átnent kis műtermébe. Nem hallotta már a világ zaját, az érdekek tülekedő csatáját. Tavasz volt, — és tele volt a lelke zengő diadallal.

Felment családjával Budapestre, telve szép tervekkel és reményekkel. Nagy műtermet akart berendezni, azután Párizsba készült. Nem tudhatta, hogy a külföldi gyárak már fokozott erővel kovacsolják a fegyvereket. A művészek legjava tárt karokkal fogadta a vébeli tehetséget. Meghívták a „Céhbéliek” Krisch Aladár elnökele alatt megalakult egyesületébe és azok 1914. évi húsvéti kiállításán 7—8 képpel lépett a nyilvánosság elé. A kritika osztatlan elismeréssel fogadta és, bár Lykán kívül egy kritikust se ismert — és ma sem ismer —, sok dícséretben velt része minden oldalról. 1918-ban megismertelték a kiállítást és akkor még lelkebb méltatásban részesült. A művészek, az igaziak, valóság-gal ünnepték. Mednyánszky báró úgy nyilatkozott, hogy „oly előkelő és annyi egyéni meghivatottságot tanúsít Hornyay művésze, hogy halálos bünt követ el önmagával és a magyar képzőművészettel szemben, ha minden energiával nem veszi kezébe az ecsetet”. Szinyey-Merse Pál is felkereste Hornyayt és Petrovics Elekkel együtt kapacitálták egy csoportkiállítás megrendezésére; Szinyey a segítségét is megígérte hozzá. Gárdonyi pedig azt írta egyik képéről, hogy századokra megörökítette vele a nevét.

Hány magyar piktortarsolyában vannak ilyen nagyszerű dokumentumai a nagyrahivatottságnak?

Szinyey meghalt, a csoportkiállítás elmaradt. Kitört a háború és Hornyay nem mehetett Párizsba, hogy ott a Louvrebán friss művészi benyomásokat gyűjtsön. De az ő hívó művészleke törhetetlen bizalommal dolgozik tovább a magyar ugaron.

Ambrózy Agoston.

NAPKELET-KÖNYVTÁR

címen a Magyar Irodalmi Társaság kiadványsorozatát indította meg. Régebbi és újabb magyar szépirodalmi műveket, esszaiakat és tanulmányokat ad olcsó és csinos kiállítású füzetekben a magyar olvasóközönség elé. Üzleti haszonra ennél a vállalkozásánál sem törekszik s csupán az a célja, hogy irodalmi multunk legbecsesebb hagyatékát s az élő irodalom érdekesebb alkotásait mennél hozzáférhetőbbé tegye a magyar olvasóközönségnek. A kiadványsorozat első száma

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

épen most jelent meg.

T O L N A I V I L M O S,

folyóiratunk munkatársa rendezte sajtó alá. E kiadványnak irodalmi érdekessége az, hogy Madách remekművének valamennyi szövegváltozatát (az eredeti kéziratot, Arany javításait s a kiadásokat) felöleli. Bolti alapára 2 korona, mely a mindenkori könyvkereskedői szorzószámmal szorzandó. Vidékre portóköltség. A NAPKELET olvasói 25 százalék engedményben részesülnek.

LEGSZEBB ÉS LEGOLCSÓBB ÚJÉVI AJÁNDÉK

Megrendeléseket elfogad a

NAPKELET

kiadóhivatala.

Kapható főbizományosunknál, Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedésében (Kossuth Lajos-utca 7) és minden könyvesboltban.

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDŰS ISTVÁN.

M. TUD. TÁRS. SAJTÓVÁLLALATA RT. BUDAPEST, VIII., MŰZEUM-KÖRÚT 6. — SZABÓ T. ISTVÁN

Sz. László piros rózsája. Az ifjúság részére (Pallas). — *Hattyuffy Elemér*: Anika kisa Kislány-regény (Székesfehérvár). — *Hegyaljai Kiss Géza*: Árva Bethlen Kata. 1700—Tanulmány (Szórády Ferenc). — *Helbing Ferenc*: Magyar Hunmondák. Képes kiadás (Rippl József Ede). — *Jörgensen János*: Dánia menyasszonya. Regény, ford. Szunyogh Xav. Ferenc (Pallas). — *Kenedy Géza*: Az élet könyve. III. kiadás (Stádium). — *Komáromi János*: A régi szerető. Regény (Kultura). — *Kóbor Tamás*: Aranyhajú Rózsika. Baba-regény (Franklin). — *Kőrös Endre*: Petőfi és a magyar nemzet. Ünnepi beszéd (Pápa, Főisk. könyvnyomda). — *Liszka Árpád*: Peripeteia. Regény (Magyar Írás). — *Pierre Loti*: Izlandi halász. Regény, ford. Kováts S. Sándor (Franklin). — *Lukcsics Pál*: A vásárhelyi apácák története. Közlemények Veszprém vm. multjából I. (Veszprém, egyházmegyei könyvny.) — *Magyar Zoltán*: A magyar állam költségvetési joga. Közigazgatási tanulmány (Studium). — *Mihály László*: Hóvirágok. Versek (Kolozsvár). — *Minerva*. Szerk. Thienemann Tivadar. II. évf. 6—10. szám (Eggenberger). — *Walter von Molo*: Auf der rollenden Erde. (München). — *Nádai Pál*: Könyv a gyermekről. II. kiadás (Franklin). — *Ólvedi László*: Versek. A bányász éneke (Berlin, Ludw. Vogenreiter Verlag, magyar osztály). — *Pásztortűz*, 1923 XI. 25 (Kolozsvár). — *John Ruskin*: Előadások a művészetről. Ford. Éber László (Révai). — *Bernard Shaw*: Cashel Byron mestersége. Ford. Benedek Marcell (Lampel R.). — *Taine*: A görög művészet bölcsellete. Ford. Ferenczi Zoltán (Franklin, Kultura és Tudomány). — *Richard Wagner*: Parsifal. Ford. Lányi Viktor (Genius). — *Wells*: A szerelem és Lewisham. Regény, ford. Tonelli Sándor (Lampel). — *Oscar Wilde*: Szerelemből a királyért. Birmai némajáték. Ford. Bálint Lajos (Genius). — *U. az*: A páduai hercegnő. Ford. Hevesi Sándor (u. o.). — *B. Wlassics Gyula*: Deák Ferenc. A M. Jogászegylet Deák Ferenc Irod. Bizottságának kiadványai. I. évf., I. köt. (Franklin). — *Zahn Ernő*: Indergand Albin. Regény, ford. Várady Imre (Pallas). — *Zola*: A Rougon-Maquart család. XII. kötet. Öröm az élet. Regény, ford. Kovács Zoltán (Révai). — *Zsoldos László*: Mesekönyv (Pallas). — *Zsolt Béla*: Igaz könyv. Versek (Genius). — *Az iskolán kívüli népművelés* ügyében tartott szakértekezlet üléseinek (1923 júl. 25—28) határozatai és azok indokolása. — *La vie intellectuelle dans les divers pays*. — Hongrie. — France. — États-Unis d'Amérique (Société des Nations. Commission de coopération intellectuelle).

A „NAPKELET” előfizetési árát az egyre fokozódó nyomdai költségek, a postai szétküldés díjának s egyéb kiadásainknak állandó növekedése miatt januártól kezdve mérsékelten újból kénytelenek vagyunk fölemelni. **Új előfizetési árunk az 1924. év 1. negyedére 10.000 K, melyből a köztisztviselők 25% engedményben részesülnek.** Ez az ár más nyomdai termékek árához viszonyítva még mindig olyan olcsó, hogy szinte páratlanul áll a magyar lap- és folyóiratpiacon.

Jelen számunkhoz minden előfizetőnk részére postafakareképzintári befizető lapot mellékelünk azzal a kéréssel, hogy sziveskedjenek az első negyedévi díjat postafordul-tával beküldeni.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

Budapest, I., Döbrentei-utca 12. szám, I. emelet.

Telefon: 88-73.

Előfizetések s a folyóirat szétküldésére vonatkozó kívánságok erre a címre küldendők. A kiadóhivatal hivatalos órája minden hétköznap délután 4—6-ig.

FŐBIZOMÁNYOS:

Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testv.) Nemzeti Könyvkereskedése, Budapest, IV., Kossuth Lajos-utca 7.

Telefon 176—45.

Előfizetéseket a főbizományos cégnél is köszönettel vesszünk.

CHOCOLAT

BONBON

FLORIS